PLATFORM

MÜSLÜMAN DÜNYANIN GÜNDEMİ

EKO-İSLAM

İklim ve Çevreye Adil Bir Bakış

DOSYA

Enerji Devlerinin Çevre Dostu Olması Mümkün mü?

SÖYLEŞİ

Najma Mohamed: "İslam'ın ekolojik öğretilerini gezegen için harekete geçirmeliyiz."

GÜNCEL

Kızıl İslamofobi: Doğu Türkistan'daki Çin Mezalimi

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Yeryüzündeki İşaretler: İslam, Modernite ve İklim Krizi

todam
TOPLUMSAL DÜŞÜNCE VE ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

İLKE Vakfı Toplumsal Düşünce ve Araştırmalar Merkezi (TODAM), Türkiye'den başlayarak Müslüman toplumların gündemini oluşturan meseleleri analitik şekilde incelemeyi ve bu sorunlara toplumun birikimi ve İLKE tecrübesiyle somut çözüm önerileri getirmeyi hedefliyor.

Merkezden çevreye yayılan bir yöntemle ürettiği araştırma ve yayınlarla; Türkiye ve Müslüman toplumların önde gelen işsizlik, gelir eşitsizliği, beyin göçü, sığınmacı, kentleşme, insan hakları ihlalleri, aile içi şiddet, emeklilik sistemi ve konut gibi sorunlarını ele alıp nicel veriler ışığında çözüm önerileri sunmayı hedefliyor. TODAM; bilhassa 2000 sonrası Türkiye'de ve Müslüman toplumlarda hukuk, eğitim, ekonomi ve sosyal hizmet alanlarında yürütülen çalışmaların istatistiki verilerini ve katkılarını araştırmacıların, politika yapıcıların ve sivil toplumun istifadesine sunuyor.

PLATFORM

Platform Dergisi, Müslüman toplumların fikrî, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gündemlerine dair güncel ve özgün perspektifler sunmak amacıyla İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı TODAM bünyesinde yayımlanmaktadır.

Müslüman Toplumlarda Düşünce ve Hareketler Projesi'nin bir çıktısı olan Platform, Müslüman toplumlarda aktif ve etkili olan düşünce kuruluşlarını, araştırma merkezlerini ve enstitüleri, üniversiteleri, siyasi, dinî ve toplumsal hareketleri odağına alarak Müslüman dünyanın gündeminin takip ve tahlil edildiği bir platform olmayı hedefliyor. Müslüman dünyanın küresel meselelere sunduğu katkıları ve süregelen fikrî birikimi Platform üzerinden güncel olarak Türkiye'ye ve dünyaya sunuluyor. İnternet sitesiyle ve güncel kurumlar, hareketler, faaliyetler ve şahsiyetleri içeren veritabanıyla Müslüman dünyanın nabzını tutuyor.

Proje Yürütücüsü	: Lütfi Sunar
Direktör	: Elyesa Koytak
Editörler	: Büşra Islam, Selvanur Demircan
Danışma Kurulu	: Ahsan Shafiq
Son Okuma	: Mehtap Nur Öksüz
Katkıda Bulunanlar	: Ceyda Bostancı
Tasarım	: Seyfullah Bayram

İLKE Yayın No	: 204
E-ISSN	: 2980-1249

© Tüm hakları saklıdır. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nın yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Yazıda belirtilen görüşler yazara aittir ve İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nı bağlayıcılığı yoktur.

Editörün Takdimi

Yerküre giderek ısınır ve iklimler değişirken bütün bir insanlık yaklaşan tehlikelerin farkında olsa da kapitalist üretim ve tüketim sisteminin kısır döngüsünden çıkamıyor. İnsanın yeryüzüne "halife" olarak gönderildiğinin farkındalığıyla Müslümanlar için çevre ve iklim birincil derecede sorumluluk alanlarından biri. Hayatın her alanında söz söyleyen ve düzenleyici ilkeler koyan İslam, insanlığın çevresel sorumluluklarını da bildiriyor. İnsani sorumluluğun yanı sıra inançlarının da bir yükümlülüğü olarak Müslümanlar bireysel ve toplumsal olarak çevre konusunda gerek fikirsel gerekse fiili olarak aksiyon alıyor.

Geçtiğimiz aylarda, dünyanın en büyük iklim etkinliklerinden olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nın 27.si (COP27 Mısır'da düzenlendi. Uzun yıllardır düzenlenen bu konferans vasıtasıyla iklim değişikliğiyle mücadele için küresel kararlar alınıyor ancak kararların pratiğe geçirilmesi alınan kararlar kadar güçlü olmuyor. Gelecek yıl Birleşik Arap Emirlikleri'nde düzenlenecek konferansta Müslüman ülkelerin öne çıkması önemli bir gelişme olarak kaydediliyor. Çevre ve iklim için küresel iş birliğine dahil olan Müslümanlar, bireysel ve toplumsal tabanda da çevre için aksiyon alıyor.

Ancak Müslümanların çevre için ürettiği fikirler ve aldıkları aksiyon iklim değişikliğiyle mücadele için yeterli mi? Müslümanlar çevre ve iklim konusunda insanlığı harekete geçirecek maddi ve manevi güce sahip mi? Sözün özü, Müslümanlar çevre ve iklim konusunda inançlarının bir gereği olarak üzerine düşen vazifeleri ne kadar yerine getirebiliyor?

Platform'un bu sayısında Müslüman toplumlar için önemli bir gündem olduğunu düşündüğümüz çevre ve iklim meselesini ele aldık. Çevre ve iklim temasını toplumsal hareketlerden finansa, uluslararası iş birliklerinden savaşlara kadar geniş bir bağlamda ele aldık. Birbirinden değerli isimler analiz, söyleşi ve değerlendirmeleriyle bu sayımıza katkıda bulundu.

Yeryüzünü mescit edinen Müslümanların, çevre ve iklim konusunda insanlığa öncü olacak bir vizyonla dünyaya faydalı olması temennisiyle Platform'un Çevre ve İklim sayısını ilginize sunuyoruz.

Büşra Islam & Selvanur Demircan

İNFOGRAFİK
MÜSLÜMAN ÜLKELER YEŞİLİN HANGİ TONU? 6

DOSYA: EKO-İSLAM: İKLİM VE ÇEVREYE ADİL BİR BAKIŞ

Enerji Devlerinin Çevre Dostu Olması Mümkün mü?
Betül Doğan Akkaş 8

Sürdürülebilir Finansa Eko-İslami Bir Yaklaşım
Ömer Faruk Tekdoğan

12

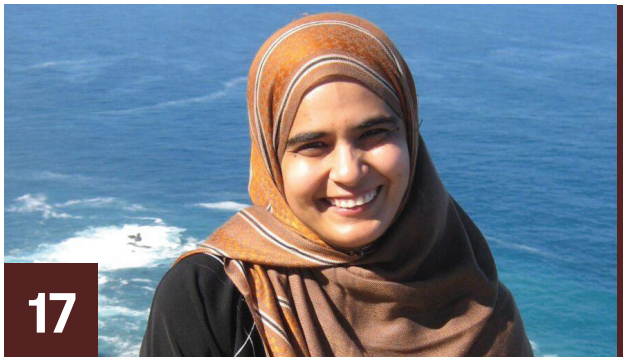
Najma Mohamed: "İslam'ın ekolojik öğretilerini gezegen için harekete geçirmeliyiz."
17

Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri
Emrullah Aydın

23

28

COP27'den 28'e: İklim İçin Harekete Geçmek

Ayşe Kurban

Postkolonyal Etik Çerçevesinde Çevre Etiğini Yeniden Düşünmek

Rabia Aamir

32

36

Orta Doğu'da Su Savaşları Uzak Bir İhtimal mi?

Kadriye Sınmaz

İslami Çevreciliğe Endonezya'dan Bakmak

Nimet Keskin

40

45

İklim Değişikliği İnsani Yardımın Geleceğini Nasıl Etkileyecek?

Talha Keskin

Husna Ahmad'ın Çevre Etiği Perspektifi

Ceyda Bostancı

49

52

MÜSLÜMAN ÇEVRECİLERİN YEŞİL GİRİŞİMLERİ

KİTAP DEĞERLENDİRME

Yeryüzündeki İşaretler: İslam, Modernite ve İklim Krizi

Ayşe Aykanat

57

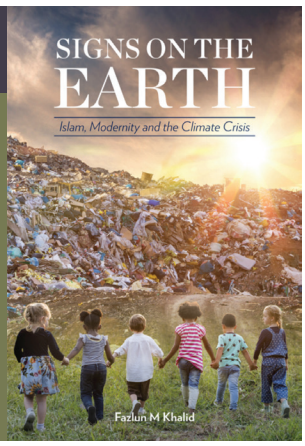

KİTAPLIK:

İslam ve çevre ilişkisine dair güncel yayınlar

59

GÜNCEL

64 **Kızıl İslamofobi: Doğu Türkistan'daki Çin Mezalimi**

Abdürreşid Eminhaci

69 **Kalkınmanın Evrensel Zorunluluğu Üzerine Düşünceler**

Ceyda Bostancı

MÜSLÜMAN ÜLKELER YEŞİLİN HANGİ TONU?

DOĞAL KAYNAKLAR

Grafik 1. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Üye Ülkelerinin Sahip Olduğu Doğal Kaynakların Değeri (Trilyon Dolar)

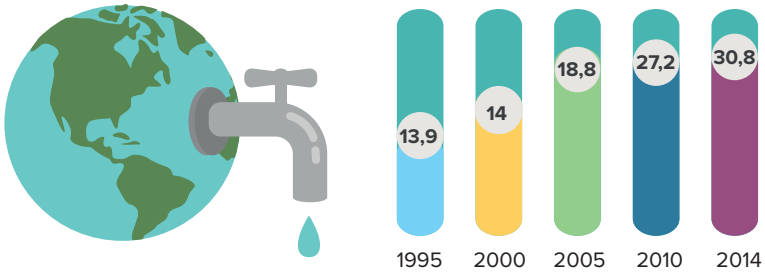

İİT ülkelerinin doğal sermaye kaynaklarının (fosil yakıt, mineraller, tarım arazileri, ormanlar) dolar cinsinden değeri geçtiğimiz otuz yılda sürekli artmıştır ve doğal kaynakların milli servet içindeki payı gelişmiş denilen ülkelere göre daha yüksektir.

Kaynak: The OIC Environment Report 2021, SESRIC

İKLİM FİNANSI

Grafik 2. İklim Finansından en çok yararlanan 10 ülke (Milyon Dolar, 2018-19)

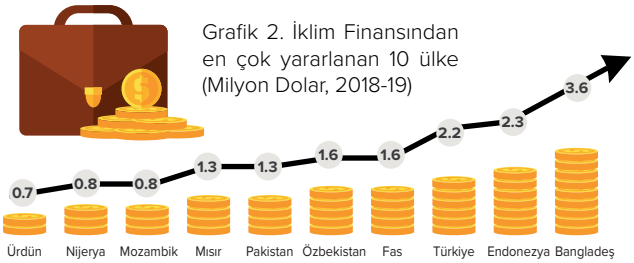

Grafik 3. İİT iye ülkelerine en çok bağış yapanlar (Milyon Dolar, 2018-19)

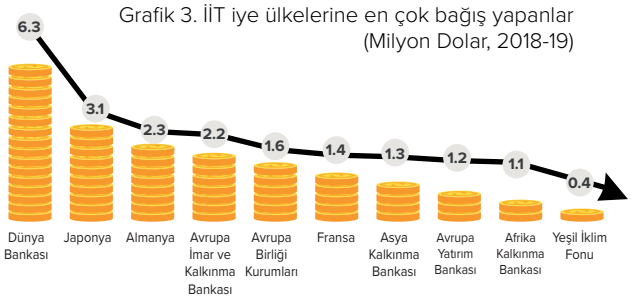

İİT ülkelerine en büyük iklim finansı sağlayıcısı Dünya Bankası olmuştur ve 2018-2019 döneminde ortalama olarak yılda 6,3 milyar ABD doları sağlamıştır.

Kaynak: The OIC Environment Report 2021, SESRIC

İklim finansı, uygun bir şekilde yönetilirse, sosyo-ekonomik kalkınma ile çevresel ihtiyaçlar arasında bir köprü olabilir.

Tablo. İklim Değişikliğine Hazırlık, 2018

Bölge	Toplam	Ekonomik	Siyasal	Toplumsal
Dünya	0.43	0.43	0.49	0.36
İTT	0.34	0.36	0.37	0.30
Avrupa-Orta Asya	0.38	0.44	0.37	0.34
Doğu ve Güney Asya	0.37	0.37	0.43	0.31
Sahra altı Fabrika	0.39	0.45	0.39	0.32
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	0.28	0.26	0.34	0.25

İİT ve dünya ortalamasını karşılaştırarak üç bileşendeki hazırlık düzeyini gösteren tabloda İİT ülkeleri, tüm bileşenlerde dünya ortalamasına göre daha düşük bir hazırlık düzeyine sahip. Toplumsal hazırlık katsayısının 0.30 ile en düşük bileşen olması toplumun iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkacak yetkinliğe sahip olmadığını gösteriyor.

Kaynak: The OIC Environment Report 2021, SESRIC

SU STRESİ SEVİYESİ

Grafik. İİT Ülkelerinde Su Stresi, 2017

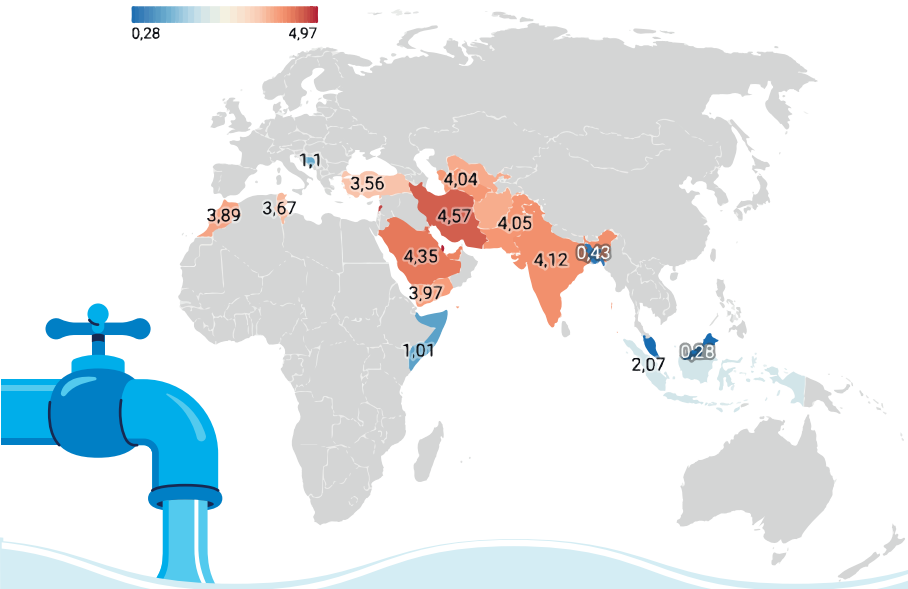

Su stresi, suya duyulan ihtiyacın mevcut su kaynaklarını aşmasıyla ya da su kalitesinin kötüleşmesiyle ortaya çıkmaktadır.

İİT ülkeleri arasında 16 ülkenin ciddi boyutta su stresi yaşadığı görülmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi ciddi su stresi tehdidi altında olan ülkelerin en fazla olduğu bölgelerdir.

Su stresinin 2040 yılında 1,4 kat artacağı tahmin edilmektedir.

Kaynak: Water Stress by Country 2023, World Population Review

SU STRESİNDEKİ ARTIŞ

Su kıtlığı, su stresi seviyesiyle ölçülebilir. Yüksek düzeyde su stresi çevre için tehlike oluşturur. Dünya genelinde artış gösteren su stresi İİT ülkelerinde, gelişmiş ülkelere göre çok daha yüksek düzeydedir.

Grafik. İİT Ülkelerindeki Su Stresi Artışı (1997-2017, %)
Kaynak: The OIC Environment Report 2021, SESRIC

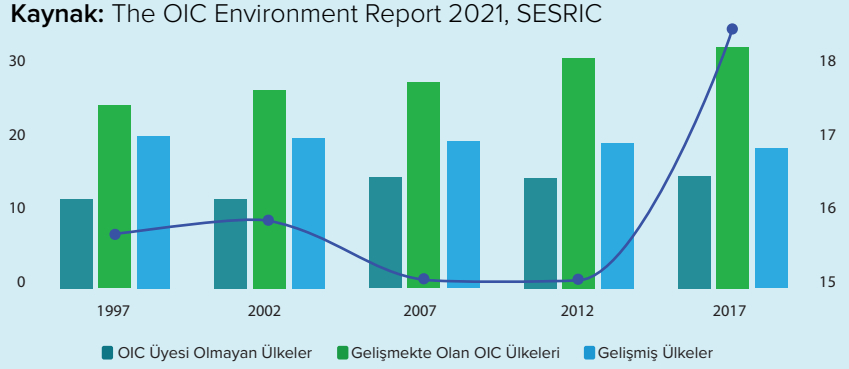

ÇEVRESEL PERFORMANS

Çevresel Performans Endeksi (EPI), çevre için küresel ölçütler sağlar ve ülkeleri sürdürülebilirlik konularında performanslarına göre sıralar. Ülkeleri ortalama, son on yılda kaydettikleri iyileşmeye rağmen diğer gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaya devam etmektedir.

Sürdürülebilirliğin sağlanması için gerekli çevre alt yapısını oluşturmak ülkelerin ekonomik refah düzeyiyle de ilişkilidir.

Kaynak: The OIC Environment Report 2021, SESRIC

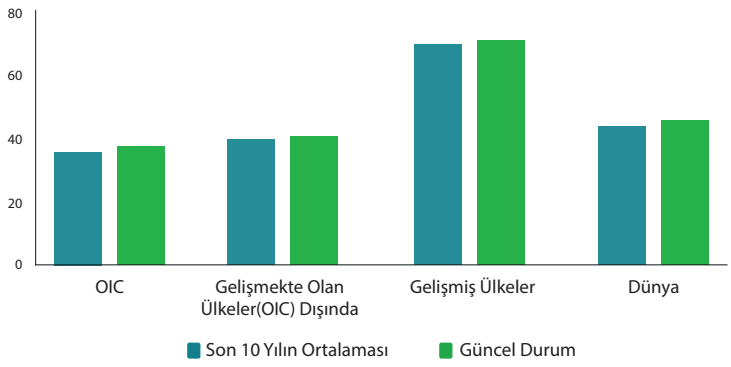

Enerji Devlerinin Çevre Dostu Olması Mümkün mü?

Betül Doğan Akkaş

Dr., İngiliz Uluslararası Çalışmalar Derneği Akdeniz, Ortadoğu ve Asya Çalışmaları Programı Koordinatörü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg39

Körfez ülkelerinin iklim ve çevre konusundaki fikrî üretimlerini, somut adımlarını ve bu konuyla bağlantılı toplumsal tutumu irdelemek, içinde bulundukları politik-ekonomik sisteme bağımlı ve kompleks bir durum. Altı Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkesinin, (Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt ve Umman) uluslararası sistemde bir alt bölge olarak iklim ve çevre politikaları kapsamında ele alınmalarının pratik nedenleri var. Bu ülkelerin politik ve ekonomik sistemleri, enerji kaynağının üretimi ve dağıtılmasına bağlı olarak şekillenen rantiyer bir yönetim biçiminden oluşuyor. Diğer bir deyişle, petrol ve doğal gaz zengini bu devletlerin, çevre ve iklim hususunda atacakları adımlar, içinde bulundukları politik düzlemin dinamikleriyle ve birbirleriyle yakından ilişkili.

Bu noktada öncelikle ele alınması gereken unsur iklim, çevre, su güvenliği, gıda güvenliği gibi hususlarda bölge ülkelerinin oldukça kritik sorunlarla yüzleşmesinin gerekmesi. Örneğin, KİK ülkelerinin ikliminin küresel olarak artan sıcaklar ve sıcak dalgaları nedeniyle, 2070 yılı itibariyle insanların yaşaması için uygun olmayan bir dereceye çıkması bekleniyor ("Gulf will be too hot", 2015). Bu nedenle, karbon salınımını azaltacak adımların atılması KİK ülkeleri için dünyanın pek çok yerinden daha acil bir ihtiyaç. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı kapsamında, BAE, Suudi Arabistan ve Bahreyn karbonsuzlaşma adına, Net-Sıfır senaryolarını açıkladılar ("Climate Change in the Middle East and North Africa", 2022). Buna göre, BAE 2050'de; Suudi Arabistan ve Bahreyn ise 2060 yılında karbonsuz bir ekonomi haline gelmeyi hedeflediklerini söylediler.

Peki, bu hedefin gerçekleştirilmesi ne kadar mümkün? Suudi Arabistan 2022 rakamlarına göre günlük 12 milyon varilden fazla üretim yapıyor ve yayınlanan ekonomi planlarına göre bu üretimi düşürmek gibi bir hedef yok ("Statistical Review of World Energy", 2023). Katar sıvılaştırılmış gaz satışında önde gelen ülkelerden biri ve İran ile ortak olduğu Kuzey Sahası, dünyadaki en büyük "ham petrol yatağı ile ilişkili olmayan doğalgaz alanı". Katar, kaynağın 900 trilyon standart kübik fitin üstünde olduğu Kuzey Sahası'yla, dünyadaki bilinen doğalgaz kaynaklarının yaklaşık %10'nuna ev sahipliği yapıyor. Dünya Bankasının karbon emisyonu datasına göre, KİK ülkeleri 2020 yılı verileri karbon salınım oranlarıyla dünyadaki ilk 15'e giriyor (World Bank, t.y.). Sırasıyla Katar, Bahreyn, Kuveyt, BAE, Umman ve Suudi Arabistan, İngiltere'nin

> **Körfez ekonomileri dünya genelinde enerji devleri olarak petrol ve sıvı doğalgaz (Liquified Natural Gas-LNG) üretiminin başını çekiyor.**

en az 3 katı kadar yüksek oranda karbon izine sahiptir ("CO2 emissions", t.y.). Diğer bir deyişle bu ülkeler, yalnızca enerji kaynaklarını satarak karbon emisyonunu arttırmıyor, yerel tüketimleri de bir hayli yüksek.

Benzer bir durum su tüketimi için de geçerli. Günlük kişi başına düşen su tüketim rakamlarına bakıldığında, sırasıyla BAE (2559 litre), Suudi Arabistan (1871 litre), Umman (1488 litre), Katar (1433 litre), Kuveyt (1222 litre) ve Bahreyn'inin (844 litre) ile İngiltere (351litre) örneği üzerinden devam edersek yüksek tüketim oranlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz (Worldometer, t.y.).

Körfez genelinde çöl iklimi nedeniyle suyun hâlihazırda kısıtlı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda içme suyunun yüksek oranda ithal edildiğini ve deniz suyundan desalinasyonla (tuzdan arındırma) elde edildiğini de belirtmeliyiz. Çöl iklimi nedeniyle yer altı su kaynakları da kısıtlı olduğu için tarım yapılırken harcanan su, yerine konması oldukça zor ve kıymetli bir kaynağın israf edilmesine neden oluyor (Zafer, 2021). O nedenle Körfez genelinde gıda güvenliğini yerel üretimle sağlamak bir opsiyon olsa da asıl olarak yurt dışında verimli tarım yatırımları yapılarak doğrudan gıdaya erişim sağlanıyor (Doğan Akkaş, 2018).

Buna ek olarak çölleşme, biyoçeşitliliğin kaybolması ve deniz seviyesinin artması bölgenin karşılaştığı diğer önemli çevre sorunları. Arap Körfezindeki ülkelerin hemen hepsinin kendi deniz hinterlantlarında kalan küçük adalar var. Katar ve Bahreyn örneklerinde öne çıktığı üzere, kıta sahanlıkları da yapay adalar ve doldurma alanlarla genişletilebiliyor. Katar'ın bir yarımada ve Bahreyn'inin de bir ada olduğu düşünüldüğünde, iklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesinin ilerleyen yıllarda yerleşim birimleri ve endüstriyel alanlar için sorun doğurması mümkün (Hausfather, 2019; "Climate Change Impacts in the GCC", 2021).

Bu nedenle Körfez devletleri çoklu bir çevre ve iklim politikası yürütmeye çalışıyorlar fakat 6 farklı ekonomik koşullar ve ihtiyaçlarla ortak bir politikadan

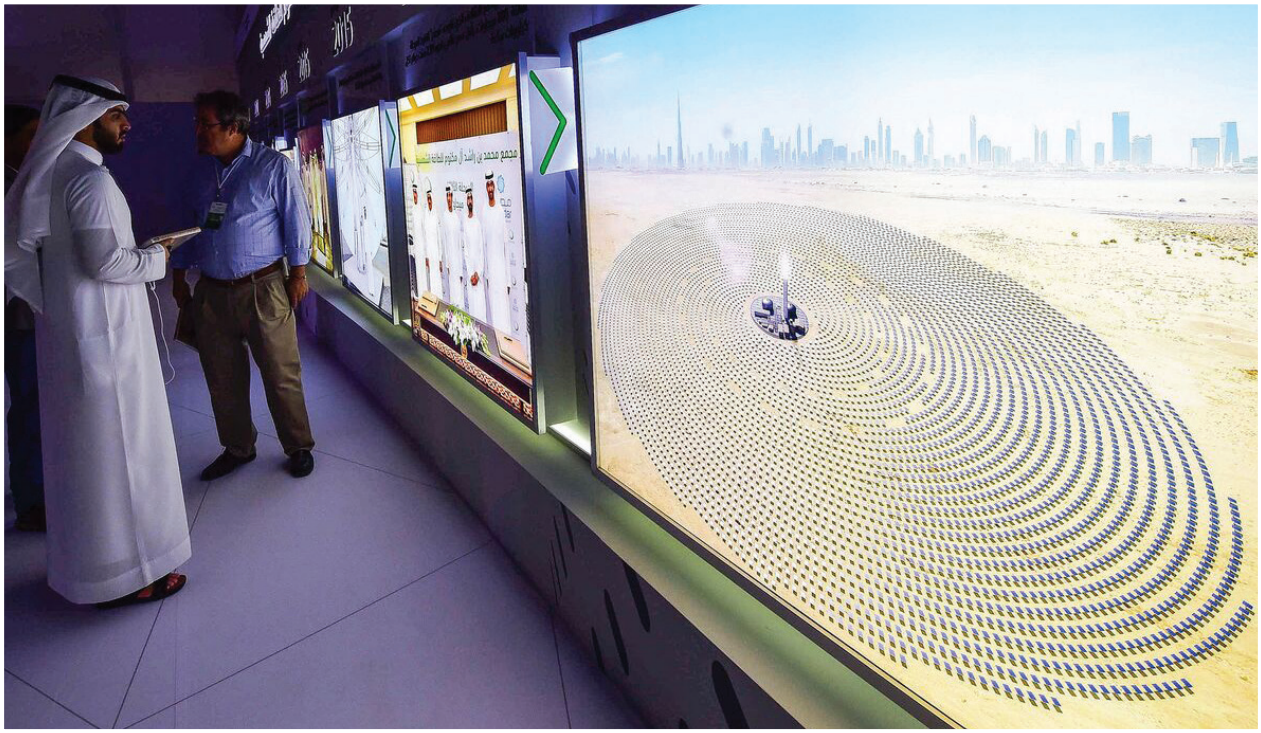

ziyade kendilerinin yerel ve küresel hedefleriyle uyumlu adımlar atıyor. İklim ve çevre farkındalığını ve bu konuda karar alma hızını arttırmak için Bahreyn ve Kuveyt yüksek komitelerle çevre ve iklim üzerine adımları planlarken; BAE, Katar, Umman ve Suudi Arabistan bakanlık seviyesinde politikalar başlattı.[1] Özellikle BAE'nin yenilenebilir ve temiz enerji kapsamında büyük ölçekte adımlar attığını ve bölgede bu konuda başat devlet olduğunu söylemek mümkün. Örneğin BAE bu yıl 28.si düzenlenecek olan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 28. Taraflar Konferansı'na (COP28) ev sahipliği yapacak. Ayrıca önümüzdeki 15 yılda temiz enerjiye geçiş yapabilmek için 40 milyar dolarlık yatırım payı ayırdı ("The UAE's response to climate change", t.y.).

Körfez genelinde gıda güvenliğini yerel üretimle sağlamak bir seçenek olsa da asıl olarak yurt dışında verimli tarım yatırımları yapılarak doğrudan gıdaya erişim sağlanıyor.

Genel olarak uluslararası organizasyonlar ve Batılı ekonomilerin belirlediği politikalar üzerinden planlanan çevre ve iklim stratejilerinin Arap kültürü ve İslami değerlerle ön plana çıkarılmıyor olması temel bir eleştiri. Körfez ülkelerinin kadim tarım ve denizcilik kültürleri; coğrafi koşullara paralel inşa edilmiş sosyo-ekonomik yapıları yaşanan bu küresel çevre sorunlarına dair yerel fikri üretimler doğurabilir. Örneğin, 2023 Birleşmiş Milletler Su Konferansı sırasında konuşma yapan BAE İklim Değişikliği ve Çevre Bakanı Meryem bint Muhammed Almheiri, ülkesinin kurucu liderinin suyu bir meta olarak değil, toplumun can damarı olarak tanımladığını vurgulayıp, toplumsal olarak bu mirasa sahip çıkılması çağrısında bulundu. Özellikle avlanma, ağaçlandırma, su israfı

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.:
Bahreyn: https://bit.ly/3P7s0Ay
Kuveyt: https://bit.ly/44vSH7r
BAE: https://bit.ly/3sAIeub
Katar:https://bit.ly/45RMvrt
Umman: https://bit.ly/45w08wFeca)
Suudi Arabistan: https://bit.ly/3Z0IsHd

> ***İklim ve çevre farkındalığını ve bu konuda karar alma hızını arttırmak için Bahreyn ve Kuveyt yüksek komitelerle çevre ve iklim üzerine adımları planlarken; BAE, Katar, Umman ve Suudi Arabistan bakanlık seviyesinde politikalar başlattı.***

gibi konularda İslami gruplar ve önderler tarafından hadisler ve ayetler ışığında verilen fetvaların önemli ölçüde dindar olan bu toplumlarda etkili olması mümkün (Ozdemir, 2020).

Diğer bir deyişle, uluslararası organizasyonların planlarını temel dinamiklerle zenginleştirip politika olarak uygulamaya koymanın yanı sıra, daha dönüştürücü toplumsal etkiler için coğrafyayı tanıyan, Arap kültürüne ve İslam'a dayalı fikrî üretimlerle desteklenmesi gerekiyor. Cuma hutbeleri, okullarda okutulan ders kitapları ve millî kampanyalar eşliğinde çevre ve iklim sorunları toplumsal bir mesele haline getirilirse, karar alıcıların kısıtlı çemberlerinden daha dönüştürücü bir forma evirilebilir. Körfez ülkelerinin uyguladığı milli vizyon belgeleri çevre sorunlarına değinse de yukarıda bahsi geçen politikaların etkisini artırmak bu adımların toplumun geneline yayılmasıyla mümkün. Örneğin, arabaların kullanılmadığı esnada klimaların açık olarak bir sonraki sürüşe kadar bekletilmesi Körfez genelinde yaygın bir uygulama. Bu ve benzeri israf tutumlarını İslami değerlerle paralel toplumsal kampanyalar haline getirmek, çevre ve iklimin fikrî üretimle desteklenen öncelikli başlıklar haline gelmesini sağlayabilir. Bu enerji devlerinin petrol ve sıvılaştırılmış gaz üretimini durdurması yahut tamamen çevre dostu enerji üretimine dönmesi gerçekçi bir beklenti olmamakla birlikte toplumun ve endüstrilerin çevreye duyarlı politikaları kültürün ve dini hayatın ayrılmaz bir parçası haline getirmeleri uzun vadeli fakat yapıcı bir adım olabilir.

Kaynakça

Al-Olaimy, T. (2021). *Climate change impacts in the GCC.* Erişim adresi: https://bit.ly/45f8etr

Doğan Akkaş, B. (2018). Re-Approaching food security of Qatar: Challenges and possibilities. *Ortadoğu Etütleri* 10, 69-90.

Hausfather, Z. (2019*). Explainer: How climate change is accelerating sea level rise.* Erişim adresi: https://bit.ly/3E89JxP

Ozdemir, İ. (2020). *What does Islam say about climate change and climate action?* Erişim adresi: https://bit.ly/3qC0d2R

The UAE's response to climate change (t.y.) Erişim adresi: https://bit.ly/45DGBdm

World Bank Open Data (t.y.) Erişim adresi: https://data.worldbank.org/

Worldometer Water (t.y.) Erişim adresi: https://www.worldometers.info/water/

Zafer, S. (2021). Water Scarcity in MENA. Erişim adresi: https://bit.ly/3qDvFh4

Sürdürülebilir Finansa Eko-İslami Bir Yaklaşım

Ömer Faruk Tekdoğan

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg40

Geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan sürdürülebilirlik kavramının ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimle birlikte tanımı ve kapsamı da değişmiştir. Günümüzde ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarıyla ele alınan sürdürülebilirlik neredeyse hayatın her alanına dokunan; bölgesel ve küresel iş birliği gerektiren bir konudur. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2016 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile sürdürülebilirlik kavramı, Avrupa Birliğince (AB) kabul edilen Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile yeşil dönüşüm kavramı dünya gündeminde yerini almıştır. Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY) boyutları üzerinde duran sürdürülebilir kalkınmanın çevre boyutu karbon emisyonu, enerji verimliliği, iklim değişikliği gibi konuları içerirken, sosyal boyutu insan kaynakları yönetimi, sağlık ve güvenlik gibi konuları; yönetişim boyutu ise iş ahlakı, yolsuzluk, kültür ve değerler gibi konuları içermektedir. AYM'nin bir parçası olan AB iklim yasası ile net sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar 1990 seviyelerine kıyasla en az %55 oranında azaltılması hedeflenmektedir. Bu amaçla, sadece AB üyesi ülkelerine değil, AB'nin ticaret ortağı olan ülkelere de "Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması" gibi bazı önlemler getirilmiştir. Görüldüğü üzere, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil dönüşüm için uygulanacak politika ve önlemler büyük miktarda finansman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Küresel finans sektörü de sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm hedefleri ile uyumlu hareket etmeye başlamış olup birçok uluslararası finans kuruluşu yeşil finansmana ilişkin politikalarını açıklamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan sürdürülebilir finans kavramı, yatırımcıların yatırım kararlarını alırken çevresel, sosyal ve yönetişim faktörlerini dikkate alarak yatırımın ekonomik performansıyla birlikte çevresel ve sosyal etkisini de göz önüne alması sürecidir. Yeşil finans ise çevre kirliliğinin ve karbon salımının azaltılması gibi çevresel faktörlere odaklanmaktadır. ÇSY konularına duyarlı olan yatırımcılar için ortak referans noktası olmak üzere farklı kurumlarca çeşitli ilkeler ve standartlar belirlenmektedir. Sürdürülebilirlik, yeşil, sosyal, iklim, dönüşüm gibi farklı tematik finansman araçlarına yönelik temel piyasa rehberleri Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği (The International Capital Market Association-ICMA), Avrupa Birliği ve İklim Tahvilleri Girişimi tarafından yayımlanmıştır. Bunlarla birlikte, ÇSY faktörlerinin yatırım karar alma sürecine dahil edilmesini teşvik etmek için BM Sorumlu Yatırım İlkeleri (Principle Response Investment-PRI)

kurulmuştur. Bu rehberlerde yer alan genel kriterler arasında tahvil ihraç gelirlerinin çevresel olarak sürdürülebilir faaliyetler için kullanılması, finansmanı sağlanan projenin faaliyet alanı ile uygunluğunu belirleme süreci, ihraç gelirlerinin izlenebilen ve doğrulanabilen şeffaf bir şekilde yönetimi ve gelirlerin nereye harcandığına dair düzenli raporlama gibi unsurlar yer almaktadır.

Yeşil Dönüşümde İslami Finans Kurumları da Yerini Alıyor

İslami finans kurumları da sürdürülebilirlik alanına katkı vermekte ve yeşil dönüşüm sürecinde aktif olarak rol almaktadır. İslami finans ile ÇSY ilkeleri arasındaki doğal uyum, son yıllarda hükümetler, çok taraflı finans kurumları ve sektör aktörlerinin etki projelerini finanse etmek için İslami finansal araçlarını kullanmaya başlamasıyla daha belirgin hale gelmiştir. Malezya, sürdürülebilir ve iklime dayanıklı ekonomik büyümeyi finanse etmek için 2017'de ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştirmiştir. İslami finans ilkeleri ile ÇSY ilkeleri arasında doğal bir bağlantı olduğu savunulmasına rağmen ilk yeşil sukuk ihracının yeşil tahvillerin piyasaya çıkmasından yaklaşık 10 yıl sonra gerçekleşmiş olmasının sebepleri arasında İslami finans sektöründe bu doğrultuda talebinin yetersiz olmasıdır (REDmoney Group, 2022a).

Sürdürülebilir finans kavramı, yatırımcıların yatırım kararlarını alırken çevresel, sosyal ve yönetişim faktörlerini dikkate alarak yatırımın ekonomik performansıyla birlikte çevresel ve sosyal etkisini de göz önüne alması sürecidir.

İslami Kalkınma Bankası (İKB), yeşil dönüşüm sürecini desteklerken İslami finansın güçlü bir araç olarak kullanılması yönünde çabalamakta ve araştırmalar yapmaktadır. Bu çerçevede temel hareket noktaları arasında İslami sermaye piyasalarında yeşil finansmanı büyütmek, yeşil sukuk araçları geliştirmek, yeşil bankacılığı teşvik etmek ve yeşil mikro finansı desteklemek yer almaktadır (Refas vd., 2022). İKB, yeşil sukuk ihraç eden ilk çok taraflı banka olup bu ihraç aynı zamanda Euro cinsinden

yapılan ilk yeşil sukuk ihracıdır (World-Bank, 2020). Sürdürülebilirlik sukuku, yeşil sukuk ve ilgili diğer sukuk türleri yukarıda bahsedilen uluslararası ilkelere ve standartlara uyumlu olmanın yanı sıra İslami finans ilkeleriyle de uyumlu olmak zorundadır. Bu nedenle, yeşil ve sürdürülebilirlik alanında yatırım yapmak isteyenler açısından da alım satımı konu alan bu araçlar, İslami finansal araçları talep eden yatırımcılarla birlikte daha geniş bir kesime hitap etmektedir.

2021 yılında yeşil sukuk ve sürdürülebilirlik sukuku ihracı 6,1 milyar dolar iken 2022 yılının ilk yarısında 4,4 milyar dolara ulaşmıştır.

Müslüman Ülkelerde Yeşil İslami Finans

2021 yılında yeşil sukuk ve sürdürülebilirlik sukuku ihracı 6,1 milyar dolar iken 2022 yılının ilk yarısında 4,4 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak bu sukuk ihraçları, toplam ÇSY tahvil ihracının yalnızca %1'i ve toplam sukuk ihracının %4'ü büyüklükte olmuştur. Yeşil sukuk, 2019 yılında ÇSY sukuk büyüklüğünün %91'i iken, bu oran, COVID-19 salgınının da etkisiyle, 2021'de %26 olarak gerçekleşmiştir. En büyük yeşil sukuk ihraççısı, 2018'de bu tür sukuk ihraç eden ilk ülke olan ve 2019'da dünyada ilk perakende yeşil sukuku ihraç eden Endonezya hükümeti olmuştur. Yeşil ve sürdürülebilirlik sukuku 2022'nin ilk yarısına kadar KİK merkezli ihraççılar tarafından satılan yeşil ve sürdürülebilirlik tahvillerinin %80'ini oluşturmaktadır (Taitoon vd., 2022). 2018 yılında yeşil ve sürdürülebilir sukuk ihracında Endonezya ve KİK ülkeleri toplam ihraç büyüklüğünün %53'ünü birlikte sağlarken, Suudi Arabistan, küresel olarak ÇSY sukuk ihraçlarında öncülük ederek 2022'nin ilk iki ayında toplam 1,5 milyar dolar tutarında ÇSY sukuk ihraç etmiş, Endonezya ve Malezya ise ÇSY sukuk ihraçlarında ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır (Halawi, 2022).

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliğine (ASEAN) üye ülkelerce yeşil ve sürdürülebilirlik tahvilleri ve sukuku büyüklüğü 2022 yılının ilk yarısında 27,2 milyar dolar tutarında gerçekleşmiştir. ASEAN bölgesindeki ihraççıların %58'i kuruluşlarında ÇSY çerçeveleri oluşturmuş olup yatırımlarında ÇSY'yi dikkate alan yatırımcı sayısı artmaktadır. Gönüllü Karbon Piyasaları (GKP) da İslami finans piyasalarında yatırımcıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Abu Dabi Küresel Piyasası karbon ticaret borsası ve takas odası kurmak için AirCarbon Exchange ile ortaklık kurarken, Malezya Borsası ise Şer'i uyumlu bir GKP üzerinde çalışmaktadır. İslami bankalar yeni İslami ÇSY ürünlerini piyasaya sürmekte olup, Katarlı Masraf Al Rayan Bankası "Sürdürülebilir Finansman Çerçevesi"nin lansmanını gerçekleştirerek Şer'i uyumlu bir yeşil mevduat programı başlatmıştır (REDmoney Group, 2022b).

Ülkemizde de yeşil ve sürdürülebilir finansman ile tahvil ve sukuk ihraçlarına yönelik kamu kurumlarının ve finans kuruluşlarının çalışmaları devam etmektedir. Hazine ve Maliye Bakanlığı uluslararası ÇSY tahvil piyasasında yeşil tahvil ve sukuk ihracına yönelik

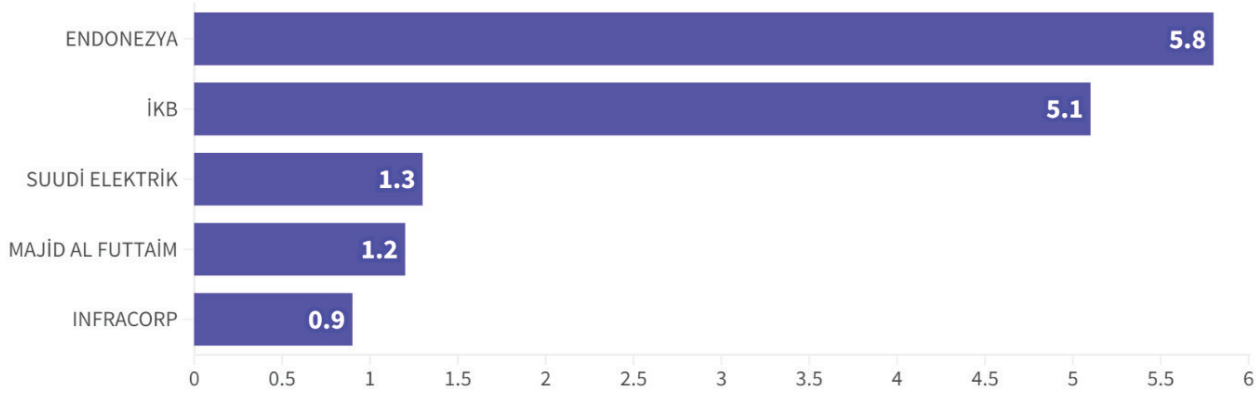

Şekil 1. En Büyük Yeşil Sukuk İhraççıları (Milyar Dolar, 2017-2022)

Kaynak: Green and Sustainability Sukuk Report 2022: Financing a Sustainable Future

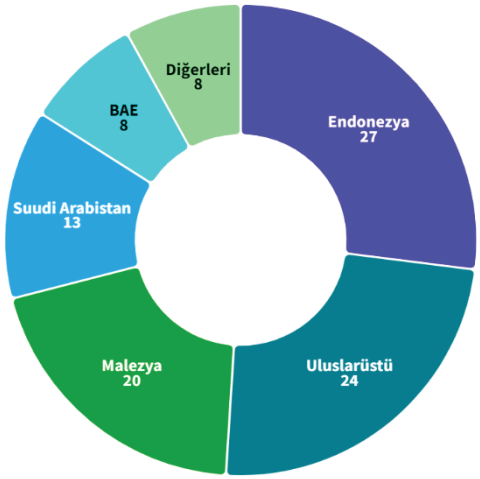

Şekil 2. Ülke Bazında Kümülatif Yeşil ve Sürdürülebilirlik Sukuku İhraç Büyüklerinin Toplama Oranları, (%, 2017-2016)

Kaynak: Green and Sustainability Sukuk Report 2022: Financing a Sustainable Future

"Sürdürülebilir Finans Çerçeve Dokümanı" hazırlamış, Sermaye Piyasası Kurulu yeşil ve sürdürülebilir tahvil ve kira sertifikaları için rehber yayımlamış; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu ise 2022-2025 Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı'nı açıklamıştır. Ülkemizde ilk yeşil sukuk ihracı Türkiye Emlak Katılım Bankası tarafından 2021 yılında gerçekleştirilmiş olup, ikinci yeşil sukuk ihracını Türkiye Varlık Fonu yapmıştır (Tekdoğan, 2023). ING Türkiye bankası 2021'de sürdürülebilirlik bağlantılı ilk sendikasyon kredisini sonuçlandırarak, elde edilen gelirin banka tarafından genel ticaret finansmanı amaçları için kullanılacağını açıklamıştır. Diğer taraftan, Borsa İstanbul katılım ve sürdürülebilirlik kriterlerini birlikte sağlayan pay senetlerine yatırım yapmak isteyen

> ***"Malezya, sürdürülebilir ve iklime dayanıklı ekonomik büyümeyi finanse etmek için 2017'de ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştirmiştir."***

yatırımcılara yönelik olarak 2021 yılından itibaren BIST Sürdürülebilirlik Katılım Endeksini oluşturmuş olup BIST Katılım Tüm ve BIST Sürdürülebilirlik Endekslerinin seçim kriterlerini birlikte sağlayan şirketlerin pay senetleri bu endekse seçilmektedir.

Yeşil ve sürdürülebilir finans alanındaki finansal araçlar, diğer konvansiyonel araçlara uygulanan kriterlerle birlikte Şer'i uyum gerekliliklerini de sağlamak zorunda olmaları nedeniyle ilave inceleme süreçleri geçirmekte ve farklı risklere maruz kalmaktadır. İslami finans kuruluşlarının ve araçlarının maruz kaldığı ve ilave maliyetler doğuran bu duruma rağmen İslami finans ilkeleri ile sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşümüne yönelik amaçların birbiriyle uyumlu olması sektör için avantaj oluşturmaktadır. İslami finans kurumlarının sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm sürecinde daha aktif rol alması için bir taraftan ilave maliyet yükünü ortadan kaldıracak, diğer taraftan avantajlı durumundan faydalanacak politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Halawi, A. (2022, Mart 9). How is Islamic finance responding to the drive towards sustainable investing? *Refinitiv Perspectives*. Erişim adresi: https://refini.tv/3YHaQhs

REDmoney Group. (2022a). *ISFI Annual Report 2022*. Islamic Sustainable Finance & Investment. Erişim adresi: https://bit.ly/3OLRHGo

REDmoney Group. (2022b). *Islamic Sustainable Finance & Investment Forum 2022 Review*. Islamic Sustainable Finance & Investment. Erişim adresi: https://bit.ly/3OKRtiH

Refas, S., Hughes, K., Javier, E., & Hiller, B. (2022, Aralık 7). Islamic Finance Can Be a Powerful Tool to Boost Climate Action. *Islamic Development Bank*. Erişim adresi: https://bit.ly/3OIfYgG

Taitoon, J. A., Adil, M., Ansari, R. A., Omar, S., Tait, C., & Hayat, U. (2022). *Green and Sustainability Sukuk Report 2022*. Refinitiv.

Tekdoğan, Ö. F. (2023). Yeşil Dönüşümde İslami Finans Kuruluşlarının Çalışmaları ve Katkıları. İçinde *Türkiye'de Yeşil Ekonomi: Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası* (ss. 50-63). İlke Vakfı. Erişim adresi: https://bit.ly/3KODTKm

WorldBank. (2020). *Pioneering the Green Sukuk: Three Years On*. World Bank. http://hdl.handle.net/10986/3456

Najma Mohamed: "İslam'ın ekolojik öğretilerini gezegen için harekete geçirmeliyiz."

Yirmi yılı aşkın bir süredir iklim, çevre ve sürdürülebilir kalkınma konularında çalışmalar gerçekleştiren Najma Mohamed, birden fazla ülkede çok sayıda sivil toplum kuruluşunda görev aldı. Green Economy Coalition'da politika direktörlüğü yaptı. İslam, iklim ve ekoloji üzerine kapsamlı çalışmaları olam Mohemed'in son yayınları arasında "Dismantling the Ecological Divide: Toward a New Eco-Social Contract" (2023), "Normative framework to assess the just transition to a net zero carbon society" (2022), ve "Sustainability Transitions in South Africa" (2019) başlıklı eserler yer alıyor.

Fikirsel ve eylemsel anlamda İslami çevrecilik konusunda derin tecrübeleri olan Najma Mohamed'le Müslüman toplumlarda çevrecilik üzerine konuştuk.

Müslüman bir kadın olarak İslam, çevre, etik gibi konularda akademik çalışmalar yapıyor ve sahada da aktif görevlerde yer alıyorsunuz. Sizce Müslümanlar bütün bir insanlığı etkileyecek bir sorun olan iklim krizini yeterince gündemine alıyor mu?

Yirmi yıldır bu sektörde çalıştığım süre zarfında iklim ve ekolojik krizin aciliyeti arttı; krizden tüm ülkeler ve ekonomiler etkilendi. Aşırı hava olaylarındaki artış gibi iklim değişikliği etkileri ölümlere, geçim kaynaklarının yok olmasına ve altyapının zarar görmesine neden oldu. Sağlıklı doğa, sağlıklı toplumlar için esastır; ancak şu an Dünya'nın kara alanlarının %75'i tahribata uğramış durumda. Günümüzde ülkelerin iklim ve çevre eylemleri ve taahhütleri ise genel olarak iklim ve çevre sorunlarına çözüm üretmede yetersiz kalıyor. Bu küresel krize toplumun bir bütün olarak tepki vermesi gerekiyor ve Müslümanlar da bu diyaloğun ve çözümlerin bir parçası olmalıdır. Ancak iklim ve ekolojik konulardaki farkındalık ve eylemler henüz Müslümanların gündemlerinde yeteri kadar yer almıyor.

Müslümanlar, iklim değişikliğine karşı en savunmasız olan ülke ve bölgelerde çoğunluğu oluşturuyor. Ayrıca bugün Müslüman dünyaya baktığınızda, Kahire ve

Çevresel sürdürülebilirliğe uygun olarak tasarlanan Cambridge Eko Camii

Tahran'ın hava kirliliğinden Malezya ve Endonezya'nın birçok bölgesindeki orman tahribatına kadar neredeyse her ülkede çevresel krizin açık işaretlerini görüyorsunuz. Müslüman toplumların, İslam'ın ekolojik öğretilerini harekete geçiren birçok Müslüman düşünürleri, çevre hareketleri ve aktivist topluluğu olmasına rağmen eylem skalası durumun aciliyetiyle uyuşmamaktadır. Toplumların bağımlı olduğu ekosistemlere yönelik riskleri görsek bile Müslümanlar olarak İslam'ın ekolojik öğretilerinin bize sunduğu zengin kaynağı gezegen için harekete geçiremiyoruz.

Son zamanlarda sizlerin de çalışmalarında gözlemlediğimiz gibi Eko-İslam, İslam ve çevre ahlakı gibi konularda akademik çalışmalar yapılmakta. Eko-İslam kavramı bize ne anlatır? İslam'ın çevre ahlakı hangi unsurları içermektedir? İslam ve Müslümanların ekolojiye olan bakış açısı ile modern bakış açısı arasındaki temel farklılıklar nelerdir?

Birçok Müslüman alim ve araştırmacıya göre iklim ve çevre hassasiyeti İslami öğretinin ve kültürünün bütün alanlarında derin köklere sahiptir. Müslümanlar, gezegenin bir denge üzerine yaratıldığına inanır; Müslüman kadınlar ve erkekler yeryüzünde Allah'ın temsilcileri olarak hareket eder ve yeryüzündeki nimetlerden ölçülü olarak istifade eder. Ancak artık bu denge bozulmuştur. Yaşamın sürdürülebilirliği için güvenli ve sağlık bir gezegeni mümkün kılan doğal sınırlar insanlık tarafından aşılmıştır. Stockholm Dayanıklılık Enstitüsündeki bilim insanlarına göre, gezegendeki yaşamı sürdürmek için gereken dokuz sınırdan beşi çoktan ihlal edilmiştir. Ekonomilerimiz, toplumsal refahı çevresel sınırlar içinde sürdürmek yerine, daha çok kâr etmeye odaklanmış ve zenginlere ayak uydurmuştur. Bu da karada ve denizde derin tahribata neden olmuştur. Bu çevresel tahribat iklim değişikliğini de beraberinde getirmektedir.

Stockholm Dayanıklılık Enstitüsündeki bilim insanlarına göre, gezegendeki yaşamı sürdürmek için gereken dokuz sınırdan beşi çoktan ihlal edilmiştir.

İslam, insanlığa ve yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki ilişkiye dair bir anlayış sunar. Yaratıcıyla olan ilişkisinde bir Müslüman dünyada Allah'ın bir vekili ve kuludur; bütün yaratılanlara merhametli ve adil bir şekilde davranma sorumluluğu vardır. Yaratılanlarla olan ilişkisinde, diğer tüm canlı varlıklar gibi, doğanın nimetlerinden yararlanma hakkına sahiptir ve aynı zamanda yaratılışın bir ortağıdır.

> *İslam'ın ekolojik etiği, Yaratıcı'nın yüceliğini gösterir ve âlemin kutsallığına saygı duyan insanlığa adil, sorumlu ve hesap verebilir bir vekalet anlayışı sunar.*

İslam'ın ekolojik etiği, Yaratıcı'nın yüceliğini gösterir ve âlemin kutsallığına saygı duyan insanlığa adil, sorumlu ve hesap verebilir bir vekalet anlayışı sunar. Gezegende insanlarla adalet içinde yaşamak, bu gezegende Allah'ın temsilcisi olarak yaşama görevini kabul eden her Müslüman için bir zorunluluktur. İslam'ın ekolojik etiği, insanların gezegenle olan ilişkisini düzenlemeyi, adil ve ahlaki davranışı benimsetmeyi ve zararı azaltmayı amaçlar. Müslümanlar şimdi, insanların ve gezegenin iyiliği için harekete geçmemizi emreden İslam'ın dönüştürücü gücünü göstermelidir.

Doğayı emanet olarak gören İslami anlayışta ekoloji kutsal kabul edilmektedir. Müslüman nüfusu yoğun olan ülkelerin çevreyle olan ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Müslümanlar kolektif olarak İslami bir çevre anlayışıyla hareket edebilmek için ahlaki öğretiler dışında ekonomik ve politik olarak nasıl bir strateji izlemelidirler?

İslam'ın ekoloji görüşü ne doğa-merkezli (eko-merkezli) ne de insan-merkezli (antroposentrik) olup, temelde teo-merkezlidir (Allah-merkezli). Çevre hareketi, büyük ölçüde ekolojik merkezli olup, doğayı koruyan değerleri ve prensipleri yüceltmeye odaklanmıştır. Teo-merkezli bir görüş, bireyin Yaratıcı ile ilişkisini merkeze alır ve bundan dolayı çevre sorumluluğu manevi bir görev ve her Müslümanın yapması gereken iyi davranışların bir parçası olarak görülür. Oysa modern çevre hareketi, çevresel eylem için çağrısını büyük ölçüde bilimsel analizlere ve argümanlara, teknolojik çözümlere dayandırmaktadır. Bu farkı üç temel noktada açıklayacağım:

- Tevhit, genellikle İslam'ın ekolojik mesajının temel ilkesi olarak sunulur. Bu ilke, Yaratıcı'nın birliği üzerine odaklanır ve bütün evrenin sahibi, yaratıcısı ve sürdürücüsünün yalnızca Allah olduğunu açıkça ortaya koyar. İslam'ın çevresel dünya görüşünün temel ilkesi olan Tevhit, doğanın O'nun tarafından tasarlandığı ve O'nun iradesine göre işlediğini ifade eder. Bu ilke, İslam dinine özgü morfolojiyi veren ve İslam'ın çevre etiğini tamamen teo-merkezi kılan ilkedir. Modern çevre hareketi açısından da doğayı koruma ve bakım için, ekonomilerin ve toplumların doğaya olan bağımlılığı gibi, birçok neden bulunmaktadır.

- İnsanlar dünyada sadece birer vekil olarak bulunmaktadır ve bu vekâletin adil ve hakkaniyetli bir şekilde yerine getirilmesinden sorumlulardır. Bu vekâlet ya da halifelik, insanların kul olarak, bütün eylemlerinin hesabını verecek bir şekilde sorumlu oldukları inancıyla şekillenmiştir. Gerçek hilafet (yöneticilik), kâinatın herhangi bir parçası üzerinde egemenlik, hükmetme veya kontrol değil; insanlara karşı tevazu sahibi olmak ve Yaratıcı'nın yasalarına itaat ederek vekaletten mesul olmak demektir.

- Üçüncü olarak, "halk" (yaratılış), ilahi düzen ve düzenin bir yansıması olduğundan, Allah'ın işaretleri olarak özsel bir nitelikle, O'nun tasarladığı külli sistemin bir parçası olarak ekolojik değere ve hem insanları hem de kâinatın sürdürülebilirliğine hizmet eden bir değere sahiptir. İslam'da, doğanın kutsal bir değeri vardır.

Sizin de daha önce direktörlüğünü yaptığınız Green Economy Coalition bir sivil toplum kuruluşu olarak halkı, kurumları ve hükümeti etkilemek ve harekete geçirmek konusunda önemli bir kuruluş. Hükümetlerin politikalarını etkilemek ve halkın bilinçlenmesini sağlamak adına bu tür kuruluşların faaliyetleri gerçekten etkili oluyor mu?

İslam, sadece "kişisel" bir dinden ibaret değildir, yaratılmış tüm varlıkların evrensel ortak iyiliğini sağlama etik yönergelerine dayalı olarak toplumu ve kurumlarını düzenleyen bir sistem ortaya koyar. İslam'ın değerleri ve prensipleri, bu nedenle sadece inançlar ve ritüellerle sınırlı değildir; İslam Müslümanların bütün yaşamını kapsayan bir sistemdir. Yaşayan bir gelenek olarak, "bir yaşam modeli" sağlar. Müslüman

toplumlar, çevresel öğretilere dayalı farkındalık artırma programlarıyla, örneğin atık yönetimi, imamların eğitimi, camileri ve dinî kurumları yeşillendirmek gibi faaliyetler suretiyle büyük bir kitleye ulaşabilirler ve aynı zamanda krizin köklerinde yatan sistemik zorluklarla da ilgilenebilirler. Bu, ekonomik sistemlerin amacını yeniden düşünmeyi, ekonomileri kâr maksimizasyonu, finansal getiri ve sonsuz tüketim üzerine odaklanmaktan; iyi yaşam, adalet ve yeterlilik sağlayan ekonomilere dönüştürmeyi gerektirir.

Ekonomiler artık kâinatın amacına uygun çalışmıyor. İklim ve doğa krizleri birbirine bağlı bir şekilde tetikleniyor; bu sistem gözden geçirilmeli ve dönüştürülmelidir. Ekonomik sistemlerimizi dönüştürmek, dünya tarihinde en iddialı ve acil dönüşüm ihtiyacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, ekonominin amacını yeniden düşünmeyi -kârı, finansal getiriyi ve sonsuz tüketimi en üst düzeye çıkaran ekonomilerden; refahı, adaleti ve yeterliği sağlayan ekonomilere dönüştürmeyi- kapsar. Ekonomiyi yönetme, ölçme ve finanse etmek için yeni yollara ihtiyaç vardır. Bu da, üretim ve tüketim kalıplarımızı reforme etmeyi gerektirir; böylece dengeyi yeniden kurar, kirlilik ve tahribatı azaltırız. Müslüman ülkelerde, çevre hareketleri, nasıl para kazandığımızı, harcadığımızı ve yatırım yaptığımızı düşünmek için alternatif yollar sunabilir. Doyumsuz bir ekonomi yerine nasıl yeşil bir ekonomi oluşturabiliriz? İklim açısından en savunmasız toplulukları ve grupları nasıl destekleyebiliriz? Nasıl etik ve sürdürülebilir bir şekilde yatırım yapabiliriz? Fosil yakıta dayalı enerji üretimini sorgulamamız ve fosil yakıtlardan temiz, sağlıklı ve yenilenebilir enerji sistemlerine adil bir geçiş yapmamız gerekiyor. Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde hükümet ve liderleri, fosil yakıtlardan geçiş yapmak için cesur, kalıcı ve ilkesel eylemler almaya nasıl teşvik edebiliriz? Besinlerin büyüdüğü, üretildiği ve tüketildiği süreçleri düşünmeliyiz. Helal gıda endüstrisini adaletli ve etik gıda üretim/tüketim prensiplerini taşıyan bir şekilde dönüştürebilir miyiz? İslam'ın öğretileri, her bir Müslümanın hayatının her boyutunu ve seçimini içermelidir; abdest alırken kullandığımız suyun damlalardan arabalarımızı çalıştıran yakıt litrelerine kadar. Ne kadar küçük olursa olsun hiçbir iyi eylem, bir Müslümanın yaşamında önemsiz kabul edilmez. İklim ve ekolojik krize karşı, her eylem önemlidir.

İslami çevre ahlakının eğitim yoluyla çocuklar, gençler ve yetişkinlere öğretilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz, bu konuda makaleleriniz de mevcut. Müslüman toplumlarda bu tür girişimler var mı? Ne tür faaliyetler yapılıyor?

Daha sürdürülebilir ve daha adil bir dünya talebi toplumsal olarak büyümekte. Vatandaşların, işçilerin ve

diğer toplumsal grupların iklim ve çevre eylemlerine katılması, artık sadece farkındalık yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda politikaları ve kararları etkilemek, hükümetleri ve işletmeleri hesap verebilir hale getirmek için önemli bir adımdır. Örneğin, iklim adaleti için çağrı yapan küresel gençlik hareketi, bugün alınan ekonomik kararların sosyal ve ekolojik sonuçlarıyla yaşamak zorunda kalacak gençlerin endişelerine dayanmaktadır. Hükümetler, dünyanın biyolojik çeşitliliğinin %80'ini koruyan yerli halklarla daha iyi iletişim kurma konusunda daha başarılı hale gelmektedirler. Hem resmî hem de gayri resmî ekonomide işleri ve geçim kaynaklarını sağlıklı doğaya ve istikrarlı iklim sistemlerine dayanan işçiler, sağlıklı işler ile sağlıklı bir gezegen arasındaki bağlantıları kurmaktadır. İnsanlar, iklim ve çevre eylemleri için kararların, planların ve yatırımların merkezinde olmalıdır. Ve bu yaklaşım sokaklarda, mahkemelerde, müzakere odalarında ve yönetim kurullarında, insanları ve doğayı zarara uğratan kararlara karşı çıkmak için oldukça etkilidir.

İnsanları karar alma süreçlerinin merkezine koymak için birden fazla ve birbiriyle bağlantılı neden bulunmaktadır. Bu, karar alma sürecinde halkın güvenini yeniden sağlamayı, karar alma sürecini açmayı, bilgi sağlamayı, karar vericileri sorumlu tutmayı, şeffaflığı artırmayı, kamu desteği elde etmeyi ve politika kararlarının meşruiyetini ve kabulünü yeniden sağlamayı

> ***Doyumsuz bir ekonomi yerine nasıl yeşil bir ekonomi oluşturabiliriz? İklim açısından en savunmasız toplulukları ve grupları nasıl destekleyebiliriz? Nasıl etik ve sürdürülebilir bir şekilde yatırım yapabiliriz?***

> *Tarihsel olarak, iklim krizine yol açan küresel sera gazı emisyonlarının büyük bir kısmı zengin ve yüksek sanayileşmiş ülkelerden gelmektedir.*

içerir. Vatandaş katılımını ve dahil edilmesini ilerletmek için birçok katılımcı mekanizma bulunmaktadır, böylece vatandaşlar ve insan toplulukları, iklim değişikliği ve çevre kararlarını, süreçlerini ve planlarını şekillendirmede başarılı bir şekilde yardımcı olmuşlardır. Sivil toplum ve halk hareketlerinin iklim ve çevre eyleminde önemli bir rolü bulunmaktadır.

İklim krizine sebep olan ülkelerin daha çok gelişmiş ülkeler olduğu bir gerçektir. Genellikle gelişmekte olan ülkeler sınıflandırmasında yer alan Müslüman ülkelerin ise iklim krizlerindeki payı daha az. Buna rağmen Müslüman ülkelerde iklim krizinin çözümüne ilişkin somut adımlar atılıyor. Müslümanların iklim ve çevre konusundaki öğretileri dünyaya etkili bir çözüm sunabilir mi?

Tarihsel olarak, iklim krizine yol açan küresel sera gazı emisyonlarının büyük bir kısmı zengin ve yüksek sanayileşmiş ülkelerden gelmektedir. Benzer şekilde, bu ülkelerin tüketim alışkanlıkları ve ekonomik yolları, dünya ekosistemlerine zarar veren hava, su ve toprak kirliliğinin yanı sıra biyoçeşitlilik kaybının büyük bir paydasına sahiptir. Ancak iklim değişikliği ve çevresel çöküş, sadece gezegeni bu duruma getiren kirletici ekonomik yolları izlemiş olan ülkeleri etkilemeyecektir. Bunun yerine, küresel ısınmaya veya çevre bozulmasına en az sebep olanlar, iklim ve çevresel etkilerle uyum sağlama ve başa çıkma konusunda sınırlı kaynağa sahip olanları etkileyecektir. Bu nedenle iklim ve çevre krizine yanıt, iklim değişikliğinin yüklerinin adil bir şekilde dağıtılmasını ele alan ve iklim ve çevre eylemleri yoluyla daha adil ve daha eşit bir dünya yaratmayı amaçlayan bir yanıt olmalıdır.

İnsanlar genellikle insan hakları mücadelelerinin ön saflarında yer aldılar ve şimdi iklim adaleti hareketindeki rollerini geri alıyorlar. Müslümanlar, toplumsal olarak adil olan iklim ve çevre eylemlerini destekleyerek, savunarak ve çağırarak, savunmasız topluluklar ve ülkelerle dayanışma içinde durmalıdır.

İnsan zihninin ve kalbinin, insan saldırganlıklarının ve sınırları aşmalarının dünya ve insanlar üzerindeki etkisini fark ettiği bu dönemde, insan ve insan dışındaki varlıkların acısını hafifletecek bir yanıt oluşturmamız gerekiyor. Toprak ve insanları önemseyen Müslümanların sesi yükseliyor. Dünyayı görme ve yerimizi anlama şeklini sunuyorlar; geçerli ve uygulanabilir bir bilgi sistemi sunuyorlar ve zamanımızın sorularına yanıt verebilecek kapasitede bir eğitim felsefesi ve kurumu sunuyorlar. İnsanlığın tüm insanların saydığı, tüm seslerin duyulduğu ve dünyanın önemli olduğu bir dünya inşa etme vakti gelmiştir. Müslümanlar bu çaba içinde rol oynamalı ve onları kâinatta adaletle yaşamaya yönlendiren inançlarının dönüştürücü gücünü sergilemelidir. Çünkü "Gerçekten Allah, adaletli olanları sever." (Kur'an 5: 42).

Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri

Emrullah Aydın

Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg41

İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT), 2012 yılında üyeliği askıya alınan Suriye hariç, 56 üye ve 5 gözlemci üye ülkeden oluşmaktadır (T.C Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Farklı coğrafyalara yayılmış üye ülkeler, farklı ekonomik gelişmişlik ve çevresel kirlilik düzeylerine sahiptirler. Enerji kaynaklarının mevcudiyeti açısından da söz konusu ülkelerin durumu birbirinden farklıdır. Bu çalışmada İİT ülkeleri, çevresel sürdürülebilirlik ve insani gelişme açısından incelenmektedir.

İnsani Gelişme Endeksi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Ülkeleri insani gelişmişlik ve çevresel sürdürülebilirlik açısından karşılaştırmada çeşitli endeksler kullanılmaktadır. Bunlardan İnsani Gelişme Endeksi (İGE), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında yıllık olarak hesaplanıp yayımlanmaktadır. İGE hesaplamasında parametre olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen eğitim süresi, ortalama eğitim süresi ve satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen millî gelir düzeyi esas alınmaktadır. Bu çerçevede 2022 yılında yayımlanan son İGE raporunda 191 ülke yer almaktadır. Ülkeler endeks puanına göre sıralanmaktadır. 2022 yılı rapor sonuçlarına göre İsviçre 0,962 puanla ilk sırada, Güney Sudan ise 0,385 puanla son sırada yer almaktadır. Veri yetersizliği nedeniyle puanı hesaplanamayan Somali dışında İİT ülkelerinin tamamı endeks kapsamındadır (United Nations, 2022).

Ekonomik gelişim sürecinin çevresel sorunlara yol açtığına ilişkin yazın 1970'lere kadar uzanmaktadır. Bu sorunlara yönelik eylem planı niteliğindeki ilk uygulama Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler tarafından 2000-2015 yılları arasında gerçekleştirilmek üzere kabul edilen Binyıl Kalkınma Amaçları'dır (United Nations, 2000). Binyıl Kalkınma Amaçları programının eksikleriyle birlikte tamamlanmasıyla "sürdürülebilir kalkınma" gündemi ön plana çıkmaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma en basit tanımıyla; mevcut neslin bugünkü ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini olumsuz etkilememe sürecidir.

Bu çerçevede "Kimseyi Geride Bırakmamak (Leaving No One Behind)" sloganıyla oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi, yine İGE gibi Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilmiş olup 2015-2030

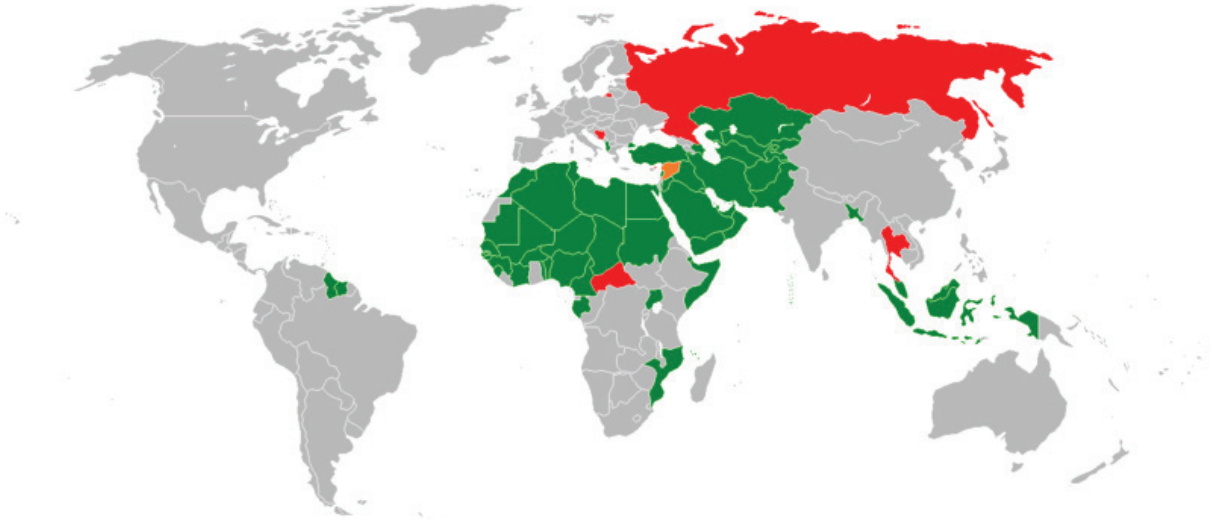

Şekil 1. İİT Üye ve Gözlemci Ülkeleri

Kaynak: Wikimedia, Organisation of Islamic Cooperation

*Üye ülkeler yeşil, gözlemci ülkeler kırmızı renkle gösterilmiştir.

yılları arasında gerçekleştirilmek üzere 193 ülke tarafından kabul edilmiş 17 temel amaca ve 120 alt göstergeye dayanmaktadır (United Nations, 2017; United Nations, 2023). İlgili göstergeler esas alınarak hesaplanan endeks puanı, ülkelerin SKA'lara ulaşma yolundaki durumunu göstermektedir. 2023 yılında yayımlanan son SKA raporunda endeks puanı hesaplanan 166 ülke yer almaktadır. Diğer ülkelere ilişkin endeks puanı, veri yetersizlikleri nedeniyle hesaplanamamıştır. Bu kapsamda 2022 yılı sonuçlarına göre Finlandiya 86,8 puanla endekste ilk sırada yer alırken Güney Sudan 38,7 puanla son sırada yer almaktadır. Gine Bissau ve Libya dışında İİT ülkelerinin tamamı endeks dahilindedir (United Nations, 2023).

İGE ve SKA Endekslerinde İİT Ülkelerinin Durumu

SKA endeksinde 17 temel amaç bulunmaktadır. Bunlardan; "SKA 6 Temiz Su ve Sanitasyon", "SKA 7

İslam İşbirliği Teşkilatı İstanbul Zirvesi, 2016

Tablo 1: SKA Endeksi ve İİT Ülkeleri		
Dünya Sıralaması	Ülkeler	SKA Endeksi
45	Kırgızistan	74,4
53	Azerbaycan	73,5
54	Arnavutluk	73,5
58	Tunus	72,5
66	Kazakistan	71,6
72	Türkiye	70,8
160	Sudan	48,6
161	Nijer	48,3
162	Somali	48,0
163	Yemen	46,8
164	Çad	45,3

Tablo 2: SKA Çevre Endeksi ve İİT Ülkeleri	
Ülkeler	SKA Çevre
Kırgızistan	81,9
Tacikistan	79,6
Surinam	78,5
Fas	77,7
Arnavutluk	76,8
Türkiye	70,8
Birleşik Arap Emirlikleri	57,5
Kuveyt	56,4
Brunei	55,7
Bahreyn	54,3
Katar	54,3

Kaynak: UN Sustainable Development Report 2023 ve yazarın kendi hesaplamaları

Tablo 3: İnsanî Gelişme Endeksi ve İİT Ülkeleri		
Dünya Sıralaması	Ülkeler	İnsanî Gelişme Endeksi
26	Birleşik Arap Emirlikleri	0,911
35	Bahreyn	0,875
35	Suudi Arabistan	0,875
42	Katar	0,855
48	Türkiye	0,838
184	Burkina Faso	0,449
185	Mozambik	0,446
186	Mali	0,428
189	Nijer	0,4
190	Çad	0,394

Kaynak: UN Human Development Index, 2022

Tablo 4: Karbon Salınımı ve İİT Ülkeleri	
Ülkeler	CO_2 Salınımı
Somali	0,04
Nijer	0,09
Çad	0,09
Sierra Leone	0,13
Uganda	0,13
Birleşik Arap Emirlikleri	20,3
Kuveyt	21,2
Brunei	21,7
Bahreyn	22,0
Katar	31,7

Kaynak: World Bank, CO2 Emissions, 2020

Erişilebilir ve Temiz Enerji", "SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim", "SKA 13 İklim Eylemi", "SKA 14 Sudaki Yaşam" ve "SKA 15 Karasal Yaşam" olmak üzere 6 tanesi doğrudan çevre ve enerji ile ilişkilidir (United Nations, 2023). Aşağıda yer alan tabloda hem genel SKA endeks puanları açısından hem SKA endeksi kullanılarak tarafımızca oluşturulan Çevre ve Enerji endeksi puanları açısından hem İGE puanları açısından hem de karbon gazı salınımları açısından İİT ülkeleri ele alınmıştır. Tablolarda ilgili alandaki en yüksek ve en düşük puana sahip 5 İİT ülkesi ile Türkiye'nin durumuna yer verilmiştir.

Tablo 1'de SKA endeksinde en yüksek ve en düşük puana sahip ülkelere yer verilmiştir. Endekste en yüksek puana sahip ülke olan Kırgızistan, dünya sıralamasında 45. sırada yer almaktadır. En düşük puana sahip ülkeler aynı zamanda en yoksul ülkelerdendir. Türkiye orta sıralarda yer almaktadır. Tablo 2'de ise yine SKA puanlarına dayanılarak oluşturulan Çevre Endeksi'nde İİT ülkelerinin sıralamaları görülmektedir. Endeks, SKA'ların içerisinde çevre ve enerji ile ilgili olan ve yukarıda bahsi geçen 6 göstergenin puanları esas alınarak oluşturulmuştur. Tablo 2'de dikkat çekici olan Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi

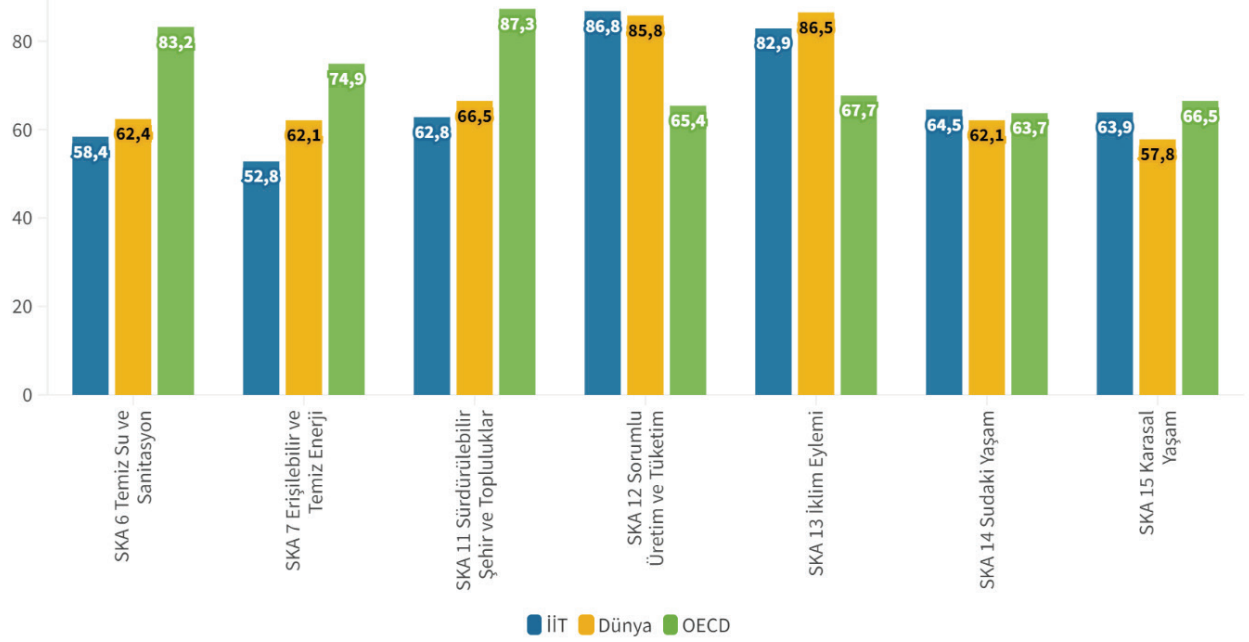

Şekil 2. SKA Çerçevesinde İİT Ülkelerinde İklim, Çevre ve Enerji

Kaynak: UN Sustainable Development Report, 2023.

ekonomik açıdan zengin ülkelerin çevre göstergeleri açısından düşük puanlara sahip olmalarıdır. Bu ülkelerin ortak özelliği önemli ölçüde petrol rezervlerine sahip olmalarıdır. Temelde ekonomik zenginliklerinin kaynağını da petrol gelirleri oluşturmaktadır.

Tablo 3'te İGE açısından en yüksek ve en düşük puana sahip İİT ülkeleri yer almaktadır. İİT ülkeleri arasında İGE açısından en yüksek puana sahip ülke Birleşik Arap Emirlikleri, en düşük puana sahip ülke ise Çad'dır. İGE'de yüksek puana sahip ülkelerin tamamı geniş petrol rezervlerine sahip körfez ülkeleridir. Düşük puana sahip ülkelerin tamamı ise düşük gelirli Afrika ülkeleridir. Çevresel kirliliğin en önemli kaynaklarından biri olan karbon salınımına ilişkin veriler Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde İGE'nin tersi bir durum göze çarpmaktadır. Buna göre İGE endeksinde üst sıralarda yer alan İİT ülkelerinin, en yüksek karbon salınımı gerçekleştiren ülkeler oldukları görülmektedir. Türkiye İGE puanına göre İİT ülkeleri arasında ilk 5'tedir. Karbon salınımında ise orta sıralarda yer almaktadır.

Şekil 2'de SKA endeks göstergeleri arasından iklim, çevre ve enerji ile ilgili olanlara yer verilmiştir. Buna göre İİT ülkeleri SKA 14 dışında tüm göstergelerde OECD ülkelerinde geride yer almaktadır. Dünya ortalaması esas alındığında ise İİT ülkeleri yalnızca SKA 12 ve SKA 14 bazında dünyadan iyi durumdadır. Ancak genel olarak İİT ülkeleri sürdürülebilir kalkınma noktasında dünya ve OECD ülkeleri ortalamasının gerisinde yer almaktadır. Buradaki temel sorun düşük gelirli Afrika ülkelerinin kalkınma konusunda geride kalmaları, yüksek gelirli Körfez ülkelerinin ise fosil kaynaklara bağlı çevresel kirliliklerinin fazla olmasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam ülkeleri veya İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından geliştirilmiş ve İslami değerleri esas alan ölçüm yöntemleri bulunmadığı için sürdürülebilirlik, çevresel kirlilik veya insanî gelişme gibi göstergeler küresel kuruluşların yayımladığı veriler esas alınarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının bütünüyle İslami değerlere uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna karşılık söz konusu amaçlardan çevre ve enerjiyle ilgili olanlar büyük ölçüde İslami değerlere uygun, evrensel nitelikler taşımaktadır. SKA'ların "kimseyi geride bırakmama"ya dayalı prensibi de İslam'ın dayanışmaya verdiği öneme uygun bir prensiptir.

Sürdürülebilir kalkınmanın yanı sıra karbon salınımının ve fosil yakıt kullanımının çevresel kirliliğe yol açması da evrensel bir gerçekliktir.

İİT ülkeleri hem SKA endeksi hem de İGE çerçevesinde incelendiğinde belirli bulgular ön plana çıkmaktadır. Buna göre geniş petrol kaynaklarına sahip yüksek gelirli ülkeler insani gelişme açısından üst sıralarda bulunurken sürdürülebilir kalkınma ya da çevresel kirlilik açısından alt sıralarda yer almaktadırlar. Dolayısıyla ilgili ülkelerde ekonomik refah artışının çevre kirliliğini de beraberinde getirdiği görülmektedir. Bunun tersine İİT üyesi çoğu Afrika ülkesi, insani gelişme açısından alt sıralarda bulunurken bu ülkelerin karbon salınımlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Söz konusu durumun ortaya çıkmasında ilgili ülkelerde sanayi gibi çevresel kirliliğe yol açan sektörlerin gelişmemiş olmasının payı büyüktür. Aslında insani gelişmenin ve ekonomik refah artışının sürdürülebilir kalkınmayı da beraberinde getirmesi beklenir. Ancak İİT üyesi yüksek gelirli ülkeler ekonomik iyileşmelerini büyük ölçüde fosil yakıt ticaretine borçlu oldukları için bu ülkeler sürdürülebilir kalkınma yolunda beklenen ilerlemeyi sağlayamamışlardır.

Mevcut verilerin işaret ettiği bir diğer bulgu, İslam ülkelerinin ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki uçurumdur. İİT içerisinde dünyanın hem en yoksul hem de en zengin ülkeleri bulunmaktadır. Bu durum İslam ülkelerinin, İslam dininin "birlik ve dayanışma" şiarına ne ölçüde hizmet ettiğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. İslam ülkelerinin özellikle ekonomik gelişme ve kalkınma konusundaki işbirliği eksikliği, birlik ve beraberlikten doğacak rahmetin de ıskalanmasına neden olmaktadır. Diğer yandan yoksul ülkelerin savaş, kuraklık, açlık, beslenme yetersizliği gibi öncelikli sorunları, çevresel kirlilik gibi problemlerin geri planda kalmasına yol açmaktadır. Yapılması gereken İslam ülkeleri arasındaki işbirliğini arttırarak yeni ortaklıklar geliştirmek ve öncelikle yoksul ülkelere kalkınma konusunda katkıda bulunmaktır.

Kaynakça

T.C Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT).* Erişim adresi https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa

United Nations (2000). Resolution adopted by the General Assembly: United Nations

Millennium Declaration. Erişim adresi: https://bit.ly/3E6MWCC

United Nations (2017). United Nations System Chief Executives Board for Coordination. Erişim adresi: https://unsceb.org/

Leaving No One Behind: Equality and Non-Discrimination at the Heart of Sustainable

Development. Erişim adresi: https://bit.ly/45ib0hB

United Nations (2022). Human Development Index (HDI) 2022. Erişim adresi: https://bit.ly/45f9FYR

United Nations (2023). Sustainable Development Report 2023 Erişim adresi: https://dashboards.sdgindex.org/chapters

World Bank Data (2020). CO 2 Emissions. Erişim adresi: https://bit.ly/3ssqkJS

COP27'den 28'e: İklim İçin Harekete Geçmek

Ayşe Kurban

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg42

2022 yılında yayımlanan Uluslararası Hükümetler Paneli İklim Değişikliği Raporu, dünya yaşamının geleceğini ekosistemin çöküşü, türlerin yok olması, sıcak hava dalgaları ve sel felaketleri gibi iklim tehditleriyle karakterize eden karamsar bir tablo sunuyor. Bu tablonun başlıca nedenlerinden biri, yerküremizin dramatik bir şekilde ısınmaya başlaması olarak görülüyor. Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından yayımlanan rapor, 2013-2022 yılları arasındaki sıcaklıkların Sanayi Devrimi öncesi döneme göre 1,14 derece daha yüksek olduğunu belirtiyor (WMO, 2022). Benzer şekilde, 2000-2019 yılları arasında yapılan bir çalışma, küresel ısınmanın dünyadaki buzulların erime hızının son 20 yılda yaklaşık iki kat arttığını ortaya koyuyor (Hugonnet, 2021, s. 728). Diğer taraftan, deniz seviyesindeki yükseliş ve okyanuslardaki sıcaklık artışı da son yıllarda küresel düzeydeki bir iklim krizinin sinyalleri olarak nitelendiriliyor. Her ne kadar COVID-19 salgını döneminde alınan tedbirler kapsamında karbon salınımında ciddi düzeyde bir azalış gözlense de COVID-19 sonrası dönemde sera gazı salınımı en yüksek seviyelere ulaşmış görünüyor (Bhanumati, 2022). Peki, tüm bu iklim tehditlerine yönelik uluslararası arenada atılan adımlar, Müslümanların çoğunlukta olduğu gelişmekte olan ülkeler için ne ifade ediyor?

İklim Değişikliğiyle Mücadelede Küresel Girişimler

Yukarıdaki soruya cevap vermeden evvel, iklim değişikliğine ve bu alanda küresel ölçekte atılan adımların neler olduğuna değinmek gerekiyor. Öncelikle Sanayi Devrimi'nden itibaren iklimdeki doğal değişimlerle birlikte insan faaliyetlerinin iklimi doğrudan etkilediği bir döneme girilmiştir. Bu dönemden beri çeşitli faaliyetler neticesinde sera gazı salınımlarının atmosferde birikimi hızla artmaya başlamıştır. 1992 yılında imzalanan ve 1994 yılında yürürlüğe giren BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde iklim değişikliği "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" şeklinde tanımlanmış ve bu kapsamda sera gazı salınımları iklim değişikliğinin başat faktörü olarak nitelendirilmiştir (UNFCCC, 1994). Dolayısıyla, her ülkenin sera gazı emisyonlarını azaltmaları ve bu emisyon düzeyini belli bir seviyede tutmaları taahhüdü verilmiştir. Sözleşme her ne kadar iklim tehditleriyle mücadeleye yönelik ilk adım niteliği taşısa da yaptırım gücünün olmaması ya da düşük

seviyede kalması sebebiyle ülkeler nezdinde bağlayıcılığa sahip olamamıştır. 1997 yılına gelindiğinde sözleşme kapsamında düzenlenen COP-3 Zirvesi'nde[1] Kyoto Protokolü imzalanmış ve küresel çapta iklimin geleceğine dair tartışmalar yeni bir ivme kazanmıştır. Protokol, 2000 yılı sonrası sera gazı salınımlarını azaltmaya yönelik 3 farklı mekanizma sunmuştur. Bunlar sırasıyla Ortak Uygulama Mekanizması, Temiz Kalkınma Mekanizması ve Emisyon Ticaretidir. Ortak Uygulama, emisyon hedefi belirlemiş bir gelişmiş ülkenin yine emisyon hedefi olan başka bir gelişmiş ülkede emisyon azaltımına yönelik ortak projeler yürütmesidir. Projenin yürütüldüğü ülke "Emisyon Azaltım Birimi" adı verilen krediler kazanmakta ve bu kredileri proje sahibi ülkeye satabilmekte; böylece yatırımcı ülke elde ettiği kredileri sera gazı salınımını artırmak için kullanabilmektedir. Diğer ifadeyle, Protokol kapsamında bu uygulama gelişmiş ülkelere taahhütlerini gerçekleştirme imkânı sağlarken projenin yürütüldüğü ülkelere yabancı sermaye yatırımı sunmaktadır.

Temiz Kalkınma Ortak Uygulama Mekanizması'ndan farklı olarak emisyon hedefi olan gelişmiş bir ülkenin, emisyon hedefi olmayan gelişmekte olan bir ülkede yaptığı emisyon azaltmaya yönelik projeler neticesinde "Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltımı" kredisi kazanması ve bu kredi miktarı kadar sera gazı salınımı hakkı elde etmesiyle açıklanabilir. Son olarak Emisyon Ticareti Mekanizması, emisyon hedefi olan ülkelerin kendi aralarında emisyon kredilerinin (diğer ifadeyle emisyon azaltım haklarının) alınıp satılabildiği bir piyasayı temsil etmektedir (Çelikkol, 2011, s. 205-207). Bu mekanizmalar bir taraftan gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere temiz teknolojiler elde etmeleri amacıyla Özel iklim Değişikliği Fonu ya da proje bazlı mekanizmalar sayesinde iklim dostu yatırımlar vaat etmekte; diğer taraftan ABD, Japonya, Kanada gibi emisyon hedefi olan gelişmiş ülkelerin Kyoto Protokolü kapsamında sera gazı azaltım hedeflerini düşük maliyetle gerçekleştirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.

2021 yılında gerçekleştirilen COP26, Ulusal Katkı Beyanlarının ilk kez gözden geçirileceği zirve olma özelliği taşımakla birlikte kömür kullanımının aşamalı olarak sonlandırılmasına dair yazılı kararı da içermiştir

Bir diğer önemli gelişme, 2015 yılında düzenlenen COP 21'de söz konusu iklim tehditlerine yönelik önemli bir dönüm noktası sayılabilecek Paris Anlaşması'nın imzalanmasıdır. Anlaşmaya göre bütün ülkeler sera gazı salınımını azaltmayı ve küresel düzeyde sera gazı salınımından kaynaklanan sıcaklık artışını sanayi öncesi döneme göre 2 santigrat derecenin altına sınırlamayı taahhüt etmişlerdir. 2016 yılında yürürlüğe giren anlaşmanın en önemli özelliği, gelişmiş ülkeler tarafından iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan gelişmekte olan ülkelere yönelik iklim finansmanı sağlanmasını içeren bir eylem çerçevesi çizmesidir; ancak Ulusal Katkı Beyanı olarak bilinen bu eylem planı, henüz somut hale gelmemiştir (UNFCCC, 2015). Paris Anlaşması, Ulusal Katkı Beyanlarının her beş yılda bir gözden geçirilmesini de içeriyordu. Dolayısıyla 2021 yılında gerçekleştirilen COP 26, Ulusal Katkı Beyanlarının ilk kez gözden geçirileceği zirve olma özelliği taşımakla birlikte kömür kullanımının aşamalı olarak sonlandırılmasına dair yazılı kararı da içermiştir. (UNFCCC, 2016). Ancak yine de ülkelerin sera gazı salınımıyla ilgili taahhütlerinin yerine getirilmediği ve yoksul ülkelere yönelik finansman desteğinin sağlanmadığı düşünüldüğünde atılan adımların gerçekçi bir katkı sunmadığı anlaşılmıştır.

COP27 İklim Konferansı ve Üçüncü Dünya Ülkeleri

Geçtiğimiz yıl Mısır'da gerçekleşen COP27 konferansında küçük ada ülkelerinden biri olan Barbados'un kadın Başbakanı Mia Mottley'in "Sanayi devrimini kanı, teri ve gözyaşıyla finanse eden bizlerdik. Şimdi sanayi devrimiyle ortaya çıkan sera gazlarının sonucunda karşı karşıya kaldığımız maliyeti de yine bizler mi

1 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin yürürlüğe girdiği 1994 yılından itibaren her yıl sözleşmeye taraf ülkeler arasında konferans düzenlenmekte ve bu konferansa kısaca COP (Conferences of the Parties) adı verilmektedir.

COP27 İklim Değişikliği Konferansı Mısır'da düzenlendi.

ödeyeceğiz?" şeklindeki sözleri gelişmekte olan ya da yoksul ülkelerin iklim kriziyle mücadelede nasıl bir yük altına girmeye mecbur bırakıldıklarını açıklar nitelikte (Greenfield, 2022). Dolayısıyla, savunmasız bırakılan ülkelere yönelik bir "Kayıp ve Zarar Destek Fonu"nun oluşturulması kararı COP27'nin önemini ortaya koyuyor. Nitekim Pakistan İklim Bakanı Sherry Rehman bu kararı "iklim adaleti için ilk adım" olarak değerlendirmişti (Ebrahim, 2022). Fakat COP27'de alınan kararların somut bir hale gelmemesi ve devam eden belirsizlikler, şu soruyu gündeme getiriyor: COP 28, gelişmekte olan ülkeler için iklim adaletini sağlayabilir mi?

İklim değişikliğinden etkilenen gelişmekte olan ülkelerin toplam zararı karşılayabilecek kapasiteleri olmadığı aşikâr. Ancak COP 28'e doğru yaklaştığımız şu aylarda söz konusu kayıp ve zararın neleri içereceği, fonun kimler tarafından ve ne ölçüde sağlanacağı ya da fon dağıtımına dair meseleler halen netliğe kavuşmuş değil. Örneğin dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan Çin, gelişmekte olan ülke statüsünde olduğu için sera gazı salınımında önemli role sahip olmasına rağmen herhangi bir ödeme taahhüdünde bulunmuyor. Gelişmiş ülkeler ise hem bu fon kaynağının kalkınma bankalarından ya da sivil toplum kuruluşlarından sağlanacak finansman üzerinden sağlanmasını hem de yardım edilecek ülkelerin sayısını azaltmak için en acil vakalara odaklanmayı teklif ediyor. Diğer taraftan COP27'de vurgulanan fosil yakıtlardan kademeli çıkış ve buna bağlı olarak geliştirilmesi hedeflenen dönüşüm planı üzerinde halen bir ilerleme kaydedilmedi. COP 28'e ev sahipliği yapacak Birleşik Arap Emirlikleri'nin, en büyük fosil yakıt üreticilerinden biri olması ise söz konusu ilerlemeye dair beklentileri azaltıyor. Nitekim BAE Lideri Muhammed bin Zayed el-Nahyan'ın dünyanın ihtiyacı olduğu sürece petrol ve doğalgaz üretmeye devam edecekleri yönündeki söylemi bu görüşü destekler nitelikte görünüyor (Parker, 2023).

İklim Krizinin Müslüman Toplumlardaki İzleri

İklim değişikliğinin etkileri, orantısız bir şekilde yoksul nüfus için daha büyük bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle Müslümanların çoğunlukta yaşadığı MENA bölgesi (Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri) hızlı nüfus artışı, uzun süren iç savaşlar, temiz suya erişim sıkıntısı, yetersiz beslenme, sağlık ve eğitime sınırlı erişim gibi sorunlarla karşı karşıyadır ve iklim değişikliği sebebiyle bu sorunlarla daha yoğun bir biçimde mücadele etmek zorundadır (Takian, 2022, s. 2777). Diğer coğrafi bölgelerde kişi başına ortalama su mevcudiyeti yaklaşık 7000 m3/yıl iken, MENA bölgesinde su mevcudiyeti sadece 1200 m3/yıldır (Zafar, 2021). Bölgedeki su mevcudiyetinin yetersizliğiyle birlikte çölleşme, yağış rejimlerindeki değişiklikler ve deniz seviyelerindeki yükselme bölge ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişmesini ciddi ölçüde baltalamaktadır. Bu durumda bölge ülkeleri iklim taahhütlerini ilerletme ve düşük karbonlu ekonomiye geçme konusunda yeterli kapasiteye sahip değildir.

COP27'de iklim değişikliğiyle mücadele için potansiyel iş birlikleri konuşuldu. Reuters.

Bu nedenle bölge ülkelerinin iklim değişikliğine karşı oldukça savunmasız olduğu söylenebilir (Namdar, 2021). Dolayısıyla sera gazı salınımında büyük role sahip uluslararası aktörlerin MENA ülkelerinin farklı kapasitelerini, kaynaklarını ve altyapılarını göz önünde bulundurarak iklim değişikliği kriziyle mücadelede iş birliği ve ortaklık geliştirmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, iklim değişikliğinin yarattığı olası tehditlerin hepimiz farkındayız. Ve bu tehditlere yönelik uluslararası düzeyde atılan adımların uzun yıllardır kalıcı ve sürdürülebilir bir ilerleme sağlayamamasını büyük bir hayal kırıklığı olarak nitelendirebiliriz. Öte yandan uluslararası sistemde iklim kriziyle mücadele noktasında büyük bir boşluk var ve tüm bu dönüşüm çağrısı büyük güçlerin insafına bırakılmış durumda. Eğer iklim değişikliğinin yarattığı tehditlerle mücadele edilecekse öncelikle politika yapıcıların savunmasız devletlerin iklim değişikliğine karşı direncini artırmak için gerekli adımları atmaları gerekmektedir. COP 28, büyük bir ekonomik dönüşüm yoluyla iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için uluslararası ortakları harekete geçirme fırsatını ortaya koymalıdır.

Kaynakça

Bhanumati, P., Haan, M. ve Tebrake, J.W. (2022). Greenhouse Emissions Rise to Record, Erasing Drop During Pandemic. [IMF Blog]. Erişim adresi: https://bit.ly/3OPLx9E

Çelikkol H. ve Özkan, N. (2011). Karbon piyasaları ve Türkiye perspektifi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *31*, 203-222.

Ebrahim, Z. T. (2022) Flood-hit Pakistan seeks loss and damage 'compensation' at COP27. *Reuters*. Erişim adresi: https://bit.ly/3KB4Q3O

Greenfield, P., Harvey, F. ve Lakhani, N., Carrington, D. (2022). Barbados PM launches blistering attack on rich nations at Cop27 climate talks. *The Guardian*. Erişim adresi: https://bit.ly/45p9o5y

Hugonnet, R., McNabb, R. ve Berthier, E. (2021). Accelerated Global Glacier mass loss in the early twenty-first century. *Nature*, *592*, 726-731. https://doi.org/10.1038/s41586- 021-03436-z

IPCC (2022). *Summary for Policy Makers*. Erişim adresi: https://bit.ly/447soEi

Namdar R., Karami E. ve Keshavarz M. (2021). Climate change and vulnerability: The case of MENA countries. *ISPRS International Journal of Geo-Information*. *10*(11), 794. https://doi.org/10.3390/ijgi10110794

Parker, C. ve Dennis, B. (2023). UAE appoints oil exec to lead COP28 climate talks, sparking outrage. [The Washington Post]. Erişim adresi: https://bit.ly/3rXBSoj

Takian, A., Mousavi, A., McKee, M., Yazdi-Feyzabadi, V., Labonté, R. ve Tangcharoensathien, V. (2022). COP27: The prospects and challenges for the Middle East and North Africa (MENA). *International Journal of Health Policy and Management*, *11*(12), 2776-2779. https://doi.org/10.34172/ijhpm.2022.7800

UNFCCC. (t.y). What is the United Nations Framework Convention on Climate Change? Erişim adresi: https://bit.ly/3QzO4pK

UNFCC. (2015). Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session. Erişim adresi: https://bit.ly/3OuL1MS

UNFCC. (2016). Decision. Erişim adresi: https://bit.ly/3OtDmOJ

WMO. (2022). *Provisional State of the Global Climate*. https://public.wmo.int/en/our-mandate/climate/wmo-statement-state-of-global-climate adresinden erişilmiştir.

Zafar, S. (2021). Water Scarcity in MENA. [EcoMena]. Erişim adresi: https://bit.ly/3qzUR82

Postkolonyal Etik Çerçevesinde Çevre Etiğini Yeniden Düşünmek

Rabia Aamir

Dr., Faculty of Arts & Humanities, National University of Modern Languages

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg43

Myanmar'daki Theravada Budizmi[1], dünya elitlerini yönlendiren Siyonizm ideolojisi veya Hindistan'da hızla yayılan Hindutva hareketinin ortaya koyduğu şiddet, dünya gündemini yeterince işgal etmese de apaçık ortadadır. Bazıları tarafından modern dönem öncesi din geleneklerinin yeniden canlandırılması evrensel barışla uyumlu bir yaklaşım olarak görülse de laiklik, dini korumaya alan taahhüdüne rağmen aslında pek çok dinî şiddetin müsebbibidir. Bu iddianın özellikle etrafımızda dolaşan çeşitli çevrecilik akımları arasında daha ayrıntılı şekilde araştırılması gerekmektedir. Çevre dostu, yenilenebilir enerji kaynakları, derin ekoloji, ekosistemler, biyoçeşitlilik, yeşil ekoloji, sürdürülebilir su yönetim planları, çevresel belirleyicilik gibi saymakla bitmeyecek kadar çok olan bu terimler artık hemen hemen hepimiz tarafından -doğal olarak- içselleştirilmiş durumda. Ancak, bu terimleri yeşil postkolonyalizm, postkolonyal yeşil, yeşil suç teorisi, çevresel siyaset, Filistin Nakba'sının yeşil siyaseti gibi ifadelerle karşılaştırdığımızda, çevre ve etik alana dair sorgulamalarımızın derinleşmesi gerekir.

Tarih boyunca birçok "greenwashing"[2] örneği olmasına rağmen, çevrecilik söylemlerinin bu alanlarda nasıl etkiler yarattığını görmek için üç çağdaş alanı incelemek gerekiyor. Çevrecilikle ilgili bakış açımızı derinleştirmek için birtakım soruların sorulması bu konuda büyük önem arz etmektedir**.** Gerçekten çevrecilik mi, yoksa sadece bir gösteri mi; çevrecilik mi, yoksa çevresel soykırım mı; postkolonyal etik mi, yoksa yalnızca bir söylem ve retorik mi? Bunun yanında sorulması gereken bir diğer soru yerel halka, yaşamlarına, mülklerine, yaşam alanlarına ve hayvan varlıklarına yöneltilen korkunç eylemlerin sadece tesadüfi olarak Müslüman topluluğuna yönelik gerçekleşip gerçekleşmediğidir.

Buradan hareketle çevrecilik ve çevre etiği arasındaki farkı anlamak için, iddia ettiğim gibi, bu iki terim arasındaki temel farkı kavramamız gerekmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse, çevrecilik çevreyi

1 Theravada Budizmi, Hinayana'nın on sekiz kolundan günümüze gelen tek eski Budizm şeklidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: https://islamansiklopedisi.org.tr/budizm

2 Greenwashing, şirketlerin veya kuruluşların çevre dostu veya sürdürülebilir bir imaj yaratmak amacıyla gerçek dışı veya abartılı iddialarla kendilerini pazarlamalarını ifade eder. Yani, aslında çevre dostu olmadıkları halde, bu imajı yaratmak için yanıltıcı bilgi kullanmalarıdır.

koruma amacına yönelik bir hassasiyeti ifade eder. Daha geniş anlamıyla, bir kişinin veya grubun gelişiminde etki eden asıl unsurun çevre olduğu bir teoriyi temsil eder.

İşte bu ikinci anlayış, çevrenin insan gelişimini nasıl şekillendirdiği konusunda daha geniş bir hassasiyeti içerir ve sadece birkaç örnek vermek gerekirse Rakhine, Filistin veya Keşmir›deki soykırımcı dalgaları gördüğümüzde, çevrecilik teriminin alışılagelmiş söylemlerini yeniden değerlendirmek zorunda kalırız. Bahsi geçen üç ülkede de ağaçların kesildiğini veya yerel halkın yaşam alanlarının yakıldığını ve yıkıldığını açık seçik ortadayken, bu durum kimsede gerçek bir çevresel endişe uyandırmaz. Tam da bu sebeple insanlığa ve ayrım gözetmeksizin hizmet edecek bütüncül bir çevrecilik anlayışına ihtiyacımız var.

Çevremizde neler olup bittiğini kuşatan kapsayıcı bir anlayış için, çevre etiği terimini öneriyorum. Çevre etiği temelde tarihle beslenen bir çevrecilik anlayışının etik bir ifadesidir ve yeryüzündeki tüm varoluş biçimlerinin dengeli ve sürdürülebilir bir geleceği olmasını amaçlar (Aamir, 2023).

Filistin, Hindistan kontrolündeki Keşmir ve Myanmar'daki Rohingya örneklerini göz önünde bulundurursak çevrecilikle ilgili yaygın genellemeler görülebilir. Ancak bu tür çevrecilik, ırkçılığı, dar bir ulusal düşüncenin kültüne dönüşebilen ulusalcılığı ön plana çıkarmayı amaçlar ve tarihi aşma veya tarihi bastırma eğilimindedir. Bilgi üretiminin karmaşıklaştığı bu dönemde yer değiştirme, kozmopolitlik ve tarih kökeni karışık durumları göz ardı etmeyen bilinçli bir çevrecilik veya çevresel etiği (benim önerim) gündemimize almanın zamanı gelmiştir.

Bu üç bölge kolonyal sürelerden geçmiş bölgeler olduğundan bu durumu aynı zamanda postkolonyalizm, çevrecilik ve etik boyutlarını inceleyen bir kavram olan postkolonyal çevre etiği olarak adlandırabiliriz. Alternatif olarak, bunun yerine postkolonyal mekânda yerli haklarını veya çevresel adaleti savunan "ekolojik postkolonyal adalet" kavramı da kullanılabilir. Hak, adalet gibi boyutların açıkça görmezden gelinmesi, zarar temelli bir yaklaşıma sahip olan "yeşil suç teorisine" (green criminology) neden olur. Bu yeşil suç teorisi, çoğu "yasal" olarak kabul edilen faaliyetlere izin verir ki bunlar, Damien Short'ın işaret ettiği gibi, yasa dışı kabul edilen eylemlerden daha fazla insan ve insan dışı canlılara zarar verebilir.

Theravada Budizminin Myanmar'ın güneybatısındaki Rakhine eyaletinde Rohingya halkına yaptığı soykırımlar, Filistin'in demografisini değiştiren Siyonist ideoloji veya Hindutva ideolojisi yeşil suç teorisinin temelindeki zarar odaklı yaklaşımların örnekleridir. Ancak uluslararası kamuoyu mevcut durumu pasifçe kabul ederek bu duruma ortak olmuş görünüyor. Robbins'ın ifade ettiği ve benim de savunduğum gibi, üç örnek için veya dünyanın herhangi bir yerinde

İsrail askerleri, Batı Şeria'da tarlada çalışan çiftçilere müdahale ediyor. Middle East Eye.

benzer sorunlara karşı çevre etiği, insanlığı harekete geçirme amacı taşıyan bir ahlaki felsefeyi harekete geçiriyor.

1960'ların başından itibaren Rohingya Müslümanlarının etnik azınlığına yönelik devam eden zulmü gördüğümüzde; Kudüs çevresindeki zorla yerinden etmeleri, 1948'den itibaren İsrail içinde ve dışında Filistinlilere yönelik süregelen taciz, sindirme, korkutma, terör ve kötü muameleleri düşündüğümüzde; Hindistan'ın Keşmir'de ve diğer coğrafyalarda Müslümanlara yaptığı muameleler uluslararası arenada aslında mağdurların suçlu olduğuna inandırmaya çalıştığını gösteriyor. Oysa bizler bu insanların yaşamları, toprakları ve mülkleri için gösterdikleri direniş etiğini anlamak zorundayız. İşte bu sebeple bu veya benzer bölgeler için statükoyu sorgulamakla yükümlüyüz. Bunu başarabilmek için çevresel adaleti, sosyal ve ekonomik adaletten ayırmadan aynı bütünün parçaları olarak ele alan bir çevre etiği anlayışı ortaya koymamız gerekmektedir. Aslında bu konuda tarihe geçmiş bu tür modellerimiz yok değil. Örneğin tüm zayıflıklarına, iç çatlaklarına rağmen İslami bir yönetişim modeline sahiptik.

Gerçekten çevrecilik mi, yoksa sadece bir gösteri mi; çevrecilik mi, yoksa çevresel soykırım mı; postkolonyal etik mi, yoksa yalnızca bir söylem ve retorik mi?

Konunun detaylarına burada giremesem de çevre etiği seçeneğini değerlendirmenin insanlığa büyük yararlar getireceği kanaatindeyim çünkü bu, modern ve postmodern dünya öncesinde tarihte var olan ancak şimdilerde kaybolmuş evrensel düşünceyi canlandırabilir. İslam'ın sunmuş olduğu çevre etiği modelini (hatta hipotetik olarak bile) düşünmek yararlı olabilir. Çok ayrıntıya girmeden, burada kısaca Hz. Muhammed'e (sav) peygamberlik verildiğinde, rehberlik için kitap ehline başvurduğunu hatırlatmak istiyorum. Söz konusu bilgiye sahip bir rahip olan Varaka bin Nevfel, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini tasdik etti, Allah da Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtir: "Kitabı kendilerine verdiklerimiz, onu kendi çocukları gibi tanır." (6:20). Ayrıca, İslam'da daha

önceki Eski ve Yeni Ahit yazıtlarından gelen birçok kanunun korunduğu gerçeğini takdir edersek, yukarıda bahsi geçen durumları çevre etiği anlayışına uygun buluruz. Evrensel çevre etiği düşüncesi, bu nedenle, çevreciliğin sınırlandırılıp yalnızca belirli toplumlara hasredilmesinin arkasında yatan samimiyetsizliği görebilmek açısından önemlidir.

Bu eleştirel bir alan çalışmasıdır ve postkolonyal alanlardaki tutarsızlıkları okumak için uygun bir bakış açısı sağlayabilir. Aynı şekilde, çevrecilik adı altında çevreci endişelerle seçici davranıp bütüncül sorunların ayrıştırılıp bazılarının dışlanmasını da engeller. "Etik" kavramı ayrıca sosyal, ekonomik ve çevresel adalet için bir ara mekân oluşturan kozmopolitizmi anlamamıza yardımcı olur. Böylece çevre etiği/postkolonyal ekolojik etik tartışmalarında "direniş etiği"ne bir alan yaratır. Çevre etiği kavramını içselleştirmeli ve uygulanmaya koymalıyız, aksi halde yaşadığımız dünyada ekolojik bir felaketle karşılaşma riskiyle karşı karşıyayız, çünkü Martin Luther'in dediği gibi: "Ahlaki evrenin kavisli yayı büyük olsa da, adalet yönüne eğilir."

"Çevresel adaleti, sosyal ve ekonomik adaletten ayırmadan aynı bütünün parçaları olarak ele alan bir çevre etiği anlayışı ortaya koymamız gerekmektedir."

Orta Doğu'da Su Savaşları Uzak Bir İhtimal mi?

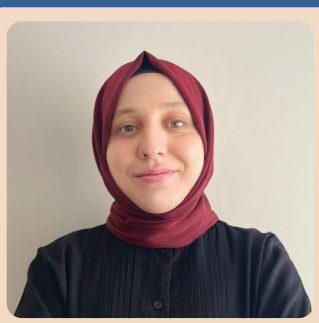

Kadriye Sınmaz

Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg44

Su, insan hayatı ve sürdürülebilir toplumsal gelişim için en temel unsurlardan biridir. Dünyanın üçte ikisi sularla kaplı olmasına rağmen, bu suların yalnızca %2,5'lik kısmı tatlı su kaynağıdır. Tatlı su kaynaklarının büyük bir kısmının da buzullarda olması sebebiyle %1'lik kısım insanların kullanımı için uygun durumdadır. Bu kıt su kaynaklarının dünya üzerinde dengesiz bir şekilde dağılmış olması bazı bölgeleri dezavantajlı hale getirmektedir. Bununla birlikte nüfusun hızla artması ve iklim değişiklikleri durumu daha da sorunlu kılmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü, 2,2 milyar insanın güvenli içme suyuna erişimi olmadığını, 4,2 milyar insanın ise yeterli sanitasyona sahip olmadığını tahmin etmektedir. Dünya nüfusunun dörtte biri, talebin düzenli olarak arzı aştığı yüksek su stresiyle[1] karşı karşıya olan ülkelerde yaşamaktadır. İklim değişikliği nedeniyle sel ve kuraklıklar daha sık ve şiddetli hale gelmekte ve mevcut su risklerini daha da kötüleştirmektedir (Iceland & Black, 2023). Dünya nüfusunun hızla artmasıyla 2030 yılına kadar su talebiyle mevcut su kaynakları arasında %40'lık bir negatif farkın ortaya çıkması beklenmektedir ("Water Resources Management", t.y.).

Su kaynaklarının her geçen gün azalması ve konuyla ilgili geleceğe yönelik negatif projeksiyon çatışma risklerini gündeme getirmektedir. Su güvenliğinden kaynaklı çatışmaların artacağı farklı ülkelerin resmi organları ve sivil toplum kuruluşları tarafından ifade edilmektedir. Bu bağlamda dünyanın en fazla su kıtlığı çeken bölgesi olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika öne çıkmaktadır. Dünya genelinde en fazla su stresi yaşayan 17 ülkeden 12'si Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yer almaktadır. 2030'a kadar bu bölgede yıllık kişi başına düşen su miktarının kişi başına 500 metreküp olan mutlak su kıtlığı seviyesinin altına düşeceği tahmin edilmektedir. Dünya Bankası, bu bölgede iklimle ilgili su kıtlığının 2050'ye kadar toplam GSYH'nin %14'üne eşit ekonomik kayıplara yol açabileceğini açıklamıştır (Hofste, Reig ve Schleifer, 2019).

Diğer taraftan 2040 yılında en fazla su sıkıntısı çekmesi muhtemel 33 ülkeden 14'ü Orta Doğu'da yer almaktadır. Özellikle Bahreyn, Kuveyt, Filistin, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Suudi Arabistan, Umman ve Lübnan'ın aşırı derecede su stresiyle karşı

1 Su ihtiyacının mevcut su kaynağını geçtiğinde ya da su kötüleştiğinde ortaya çıkan durum.

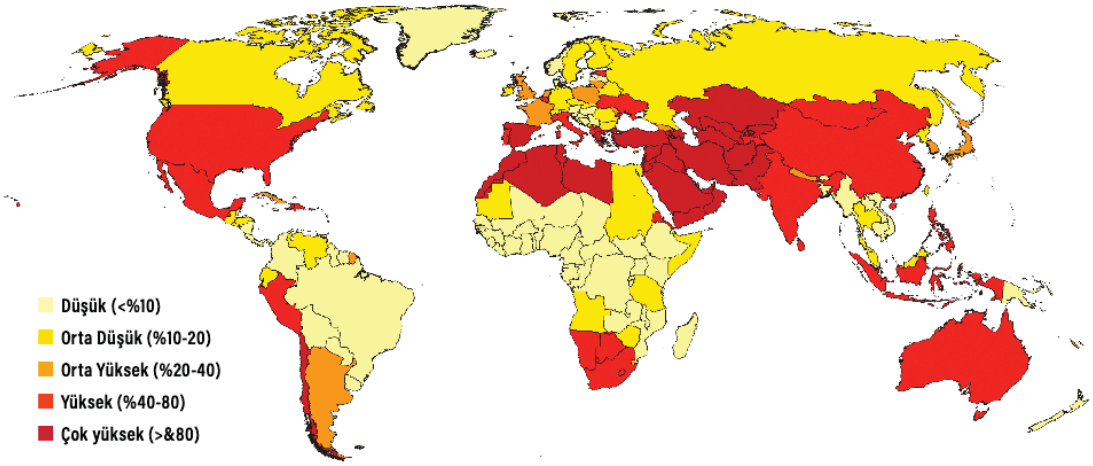

Şekil 1. Ülkelerin 2040 Yılına Kadar Beklenen Su Stresi Düzeyleri

Kaynak: World Reosurces Institute

karşıya kalması beklenmektedir. Hâlihazırda dünyanın en az su güvenliğine sahip bölgesi olan Orta Doğu, öngörülebilir gelecekte suyla ilgili olağanüstü zorluklarla karşı karşıya kalacaktır (Maddocks, Young ve Reig, 2015). Su arzının talebi karşılamaması ve su kıtlığının derinleşmesi, Orta Doğu'daki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları tetiklemekte ve çatışmalarda çarpan etkisi yapmaktadır. Su güvenliği bağlamında yaşanan gerilimleri doğru analiz edebilmek için bölgedeki su kaynaklarına yakından bakmak anlamlı olacaktır.

Orta Doğu'nun Su Kaynakları

Orta Doğu, dünya nüfusunun yaklaşık %5'ine ev sahipliği yapmasına rağmen yenilenebilir su kaynaklarının sadece %1'ine sahiptir. Suyun ana kaynağı yağışlar, nehirler ve yeraltı sularıdır. Kurak bir iklime sahip olan bölgede yıllık toplam yağışın en az %80'i buharlaşarak kaybolmaktadır (Akbaş, 2015). Su ihtiyacı büyük oranda dört büyük kaynaktan karşılanmaktadır; Türkiye'den doğan Dicle ve Fırat'ın birleşmesiyle oluşan Şattülarap Nehri, dokuz ülke sınırlarından geçen Nil Nehri, Golan Tepeleri'nden doğan Ürdün (Şeria) Nehri, Lübnan'dan doğan Litani Nehri ve Asi Nehri.

Orta Doğu'daki dört nehirden en yüksek kapasiteye sahip olan Nil Nehri'dir. Yıllık ortalama su miktarı 84 milyar metreküp olan Nil Nehri'nin havzası dokuz ülkeyi kapsamaktaysa da Mısır, suların %70'inin kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Mısır, nehir üzerindeki tarihi kullanım haklarını savunurken Etiyopya'nın 2011 yılında inşasına başladığı Büyük Rönesans (Hedasi) Barajı iki ülkeyi karşıya getirmektedir. Toplam su miktarı yaklaşık olarak Nil Nehri'ne yakın olan Fırat ve Dicle Nehirlerine Türkiye, Irak ve Suriye kıyıdaş ülke konumundadır. Üç ülkenin havza ile ilgili yorum farklılıkları, geçmişte birçok defa siyasal tansiyonu yükseltmiştir.

Nil Nehri'nin taşıdığı yıllık su miktarının %1,5'i kadar kapasiteye sahip olan Ürdün Nehri, İsrail, Ürdün, Filistin ve Suriye tarafından paylaşılmakta ve bu ülkeler arasındaki çatışmaların ana gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bekaa Vadisi'nden doğarak Suriye ve Türkiye'ye geçen Asi Nehri ve Lübnan topraklarında yer alan Litani Nehri oldukça az oranda su taşısa da bölgenin önemli kaynakları arasında yer almaktadır (Bilen, 2000).

Orta Doğu ve Kuzey Afrika, kurak iklim koşulları sebebiyle dünyanın en fazla su kıtlığı çeken bölgesidir ve iklim değişiklikleri ile nüfusun sürekli artması sorunu derinleştirmektedir. Fakat bölgedeki su sorunu sadece bir coğrafya meselesi değil, aynı zamanda bir yönetim ve siyaset meselesidir. Mevcut su kaynaklarının verimli kullanılması ve su kıtlığının etkisini azaltmak için hükümetler gerekli politikayı ortaya koymamaktadır. Tarımda büyük ölçüde geleneksel sulama yöntemleri kullanılarak su israf edilmektedir. Yüzey sularının yeterli olmaması sebebiyle yeraltı suları yoğun şekilde kullanılmaktadır. Yeraltı sularının yüksek miktarlarda çekilmesi suyun kalitesini düşürmektedir ve bu çekimleri denetleme konusunda yasal boşluklar söz konusudur. Bölge halkının su tüketimini rasyonelleştirememesi günlük hayattaki israfı da artırmaktadır. Diğer taraftan bölgedeki atık

> **2040 yılında en fazla su sıkıntısı çekmesi muhtemel 33 ülkeden 14'ü Orta Doğu'da yer almaktadır.**

suların %82'si yeniden kullanılmamaktadır. Atık suyun arıtılması ve yeniden kullanılması mevcut suyun verimli kullanılması açısından oldukça önemlidir.

Bölgede yaşanan su sorununa, çatışmalar ve devlet dışı aktörlerin su kaynaklarına müdahalesi de doğrudan etki etmektedir. Su kaynakları kirletilmekte, barajların kullanımı kısıtlanmakta veya suyu taşıyan yapılar zarar görmektedir. Suyun bulunduğu yerden kullanılacağı alana aktarılmasında yaklaşık %50'si kayıp ve kaçaklarla israf edilmektedir. Zarar gören su altyapısı kısa sürede yenilenememekte ve krizi derinleştirmektedir (Maden, 2021).

Suyun Çatışmalara Çarpan Etkisi

Artan su kıtlığı ve geleceğe yönelik negatif öngörüler devletlerin suyu teknik bir mesele olarak değil hem bir ulusal güvenlik önceliği hem de siyasi ve ekonomik bir kaldıraç olarak görmelerine yol açmıştır. Su da petrol gibi siyasetin ve güvenliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve ülkeleri birçok defa karşı karşıya getirmiştir (Pedraza & Heinrich, 2016).

1950'lerden bu yana birçok kez su kıtlığı Orta Doğu'da tarafları çatışmanın eşiğine getirmiş veya yerel ayaklanmalara sebep olmuştur. 1953 yılında İsrail'in Yukarı Ürdün Nehri sularını Celile Denizi'nden Necef Çölü'ne taşıyan Ulusal Su Taşıyıcısı'na yönlendirmesiyle İsrail ve Arap devletleri arasındaki su rekabeti başlamış ve bu durum 1967'deki Altı Gün Savaşı'nın temel sebeplerinden biri olmuştur. İsrail bu savaşla Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarını ele geçirmiş; sonraki yıllarda da Lübnan'ı işgal ederek Litani Nehri'nden pay almaya çalışmıştır.

Gerilimin yüksek olduğu bölgelerden biri de Fırat ve Dicle Nehirleri havzasıdır. Suriye ve Irak'ın nehirlerden katkı oranlarından çok daha fazla kullanım hakkı talep etmesi ve kaynak ülke konumundaki Türkiye'nin suyun daha verimli kullanılması için barajlar inşa etmesi tarafları birçok defa karşı karşıya getirmiş, 1990'lı yıllarda çatışmanın eşiğinden dönülmüştür. 2011'de Suriye'de başlayan savaş bölgedeki su denklemine terör örgütlerinin de dahil olmasına yol açmıştır. 2014 yılından itibaren DAEŞ, Fırat ve Dicle çevresindeki şehirleri işgal ederek birçok barajın kontrolünü ele geçirmiştir. Bölgedeki su altyapısına zarar vermiş, su

> **Orta Doğu'da nüfusun hızla artması ve kentsel alanlarda yoğunlaşması su kıtlığının çatışmaya yol açma potansiyelini arttırmaktadır.**

kaynaklarını kirletmiş ve barajlardaki suyu bölge halkı için tehdit unsuru olarak kullanmıştır (Sınmaz, 2017).

Orta Doğu'da nüfusun hızla artması ve kentsel alanlarda yoğunlaşması su kıtlığının çatışmaya yol açma potansiyelini arttırmaktadır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da nüfus artışı yılda %2 ile dünyanın geri kalan bölgelerinden oldukça yüksektir. 2050 yılında bölgede 400 milyona yakın insanın şehirlerde yaşaması beklenmektedir. Artan kentsel nüfus yoğunluğu su kaynakları üzerinde özel bir baskıya neden olmaktadır. Şehirlerde, su altyapısına olan talebin yaşam kalitesini daha da aşındırması ve böylece insanların yönetici elitlere yönelik şikayetlerinin artmasına neden olması muhtemeldir. Bu durum genç neslin giderek daha iyi yönetişim ve daha yüksek sosyoekonomik standartlar talep etmesine ve mevcut hükümetler ile karşı kaşıya gelmesine yol açabilir (Baconi, 2018).

Savaş mı? Barış mı?

1990'lardan bu yana "su savaşları" söylemleri uluslararası kamuoyunda sıklıkla dile getirilmektedir. Su kaynaklarının paylaşımıyla ilgili yaşanan gerginlikler de bu söylemleri destekler nitelikte görünmektedir. Fakat bu durumu yalanlayan ve suyun savaşa değil barışa götüren bir yol olduğunu iddia eden çalışmalar da yapılmıştır. "Su savaşları" argümanına karşı çıkan uzmanlar suyun nadiren büyük çaplı savaşlara yol açtığını ve tarihte iş birliği örneklerinin daha fazla olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan suyun iç savaşlara yol açtığı kabul edilmektedir (Wolf vd., 2006).

Su kaynaklarının kullanımı meselesinin Orta Doğu'daki mevcut gerilimleri ve istikrarsızlığı şiddetlendiren bir çarpan etkisi gördüğü anlaşılmaktadır ve bölge, gelecek yıllarda suyla ilgili çatışma riskleri barındırmaktadır. Ancak Ortadoğu'daki nehirlerin ve yeraltı akiferlerinin birden fazla ülkenin sınırlarında aynı anda yer alması ve suyun bütün devletler açısından hayati öneme sahip olması iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Su kıtlığını başarılı bir şekilde yönetmek ve bununla başa çıkmak için iş birliğinin çatışmadan daha fazla fayda sağladığı tartışmasız bir durumdur. Su kıtlığı, tüm bölge için büyük bir tehdit oluşturmaktadır ve bu tehditle ancak tüm tarafların iş birliğini tek seçenek olarak görmesiyle mücadele edilebilir. Hızlı ve sürdürülebilir çözümlere ulaşmak için tüm farklılıkları ve anlaşmazlıkları bir kenara bırakmak ve bölge ülkeleri arasında uluslararası teşvik ve sponsorluklarla iş birliğini geliştirmenin yollarının aranması gerekmektedir.

Kaynakça

Iceland, C. & Black, C. (2023). *UN Water Conference 2023: Not Enough Game-changing Commitments*. World Resources Institute. Erişim adresi: https://www.wri.org/insights/un-water-conference-2023-needed-outcomes

World Resources Managemenet (t.y). Erişim adresi: https://www.worldbank.org/en/topic/waterresourcesmanagement#1

Hofste, R. W. & Reig, P. & Schleifer, L. (2019). *17 Countries, Home to One-Quarter of the World's Population, Face Extremely High Water Stress*. World Resources Institute. Erişim adresi: https://www.wri.org/insights/17-countries-home-one-quarter-worlds-population-face-extremely-high-water-stress

Maddocks, A. & Young, R. S. & Reig, P. (2015). *Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040*. World Resources Institute. Erişim Tarihi: 5.8.2023. https://www.wri.org/insights/ranking-worlds-most-water-stressed-countries-2040

Akbaş, Z. (2015). Türkiye'nin Fırat ve Dicle sınıraşan sularından kaynaklanan güvenlik sorunu ve çatışma riski. *Bilig*. 72. 93-116.

Bilen, Ö. (2000). *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye* (2. Baskı). İstanbul: Tesav Yayınları.

Maden, T. E. (2021). Ortadoğu'da çok boyutlu su meselesini değerlendirme. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. *12*(100). 36-39.

Pedraza, L. E. & Heinrich, M. (2016). Water scarcity: Cooperation or conflict in the Middle East and North Africa? *Foreign Policy Journal*. Erişim Tarihi: 6.8.2023. https://www.foreignpolicyjournal.com/2016/09/02/water-scarcity-cooperation-or-conflict-in-the-middle-east-and-north-africa/

Sınmaz, K. (2017). Ortadoğu su krizi ve Türkiye. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*. Araştırma 38. Mayıs 2017.

Baconi, T. (2018). Testing the water: How water scarcity could destabilise the Middle East and North Africa. *European Council on Foreign Relations*.

Wolf, A. T. & Kramer, A. & Carius, A & Dabelko, G. D. (2006). Water can be a pathaway to peace, not war. *Woodrow Wilson International Center for Scholars*. Erişim Tarihi: 6.8.2923. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/NavigatingPeaceIssue1.pdf

İslami Çevreciliğe Endonezya'dan Bakmak

Nimet Keskin

Dr., Din Sosyolojisi

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg45

Çevre hareketleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada ve Türkiye'de gelişen toplumsal hareketler arasında yer almıştır. Çevresel bozulmanın sebepleri ve sonuçlarına dikkat çekmek amacıyla çeşitli organizasyonlar kurulmuş, pek çok kampanya düzenlenmiştir. Dinlerin çevreye yaklaşımları ve çevre sorunlarına yönelik çözüm önerileri de yine aynı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır.

Çevre sorunlarına, İslam'ın çevreye bakışından yola çıkarak çözüm önerileri sunan İslami çevre hareketleri dünyanın farklı bölgelerinde faaliyetlerine devam etmektedir. Temel olarak *halife, mizan, ahiret, emanet* gibi kavramlar etrafında şekillenmiş olan İslami çevreciliğin çıkış noktası insanların Allah tarafından yeryüzüne halife olarak gönderilmiş olduğu ayeti (Kur'ân, 2:30) olmuştur. Buna göre kendi türü de dahil bütün canlıların koruyuculuğu vazifesi kendisine tevdi edilmiş olan insanoğlu ekolojik dengeyi gözetmeli, her türlü bitki ve hayvan soyunun devamlılığını sağlamalıdır. Bu amaçlara binaen dünyanın çeşitli bölgelerinde teşekkül etmiş olan İslami çevre organizasyonları, Müslümanların dikkatini çevre sorunlarına çekebilmek için farklı kampanyalar düzenlemekte, muhataplarını bilgilendirmeye ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik projeler üretmeye çalışmaktadır (Keskin, 2023).

İslami Çevrecilik

İslami çevrecilik, en yalın haliyle İslam'ın temel kaynaklarından yola çıkılarak ortaya konulan çevrecilik faaliyetleri ve tutumlar olarak tanımlanabilir. İslami çevreciliği bu şekilde temellendirmek, Müslümanların aktif olarak katıldığı çevre hareketleri ile İslami çevre hareketleri arasına bir çizgi çekmeyi gerektirir. Çünkü Hamed'in de ifade ettiği üzere Müslümanların yürüttüğü ya da bir parçası olduğu çevre hareketleri sadece İslam'dan değil; pek çok başka kaynaktan da esinlenerek faaliyetlerini tanımlamakta ve yürütmektedir (Hamed, 1993). Hatta denebilir ki Müslümanların çoğunluk olarak yaşadığı coğrafyalarda ortaya çıkan çevre hareketleri İslami referanslardan ziyade Batı kökenli, seküler modeller örnekliğinde teşekkül ederek aynı minvalde çalışmaya devam etmektedir (Foltz, 2006). Fakat İslami çevrecilik, seküler çevre hareketlerinden farklı bir temele sahiptir. İlhamını ve motivasyon kaynağını İslam dininin çevre ile ilgili öğretilerinden alan, İslam'a dayalı bir çevre anlayışı tesis etmeye çalışan ve bu amaçla yapılan her türlü

Afet Yönetimi ve İklim Değişikliği Enstitüsü Çevre Aktivistleri

faaliyeti kapsayan bir hareket olması en ayırıcı özelliğidir. Bir hareketi İslami yapan şey tam da budur; İslam'ı çevreciliğin temeline oturtması, kavramlarını ve ilkelerini İslam'dan esinlenerek tesis etmesi ve katılımcılarının her türlü çevreci faaliyeti tıpkı bir dinî vazifeyi yerine getiriyormuşçasına adanmışlıkla ifa etmesi, Müslüman ve çevreci olmanın birbirini besleyen simbiyotik bir ilişkiye dönüşmesi İslami çevreciliğin mümeyyiz vasıflarıdır.

İslam'ın çevreye ve çevre sorunlarına bakışını ele alan farklı çalışmaların yıldan yıla artmasına rağmen, dünyaya çevreci bir bakışın Müslümanlar arasında hala marjinal bir endişe olduğunu tespit eden araştırmalar da mevcuttur (Hancock, 2018). Bu tip çalışmalardan, Batı'da azınlık olarak yaşayan Müslümanların ülkelerindeki müesses çevre uygulamalarına destek olarak ve çevreciliğin İslam tarafından da destekleniyor olduğunu göstermeye çalışarak "yaşadıkları toplumda meşruiyetlerini yükseltmeye ve dini inançlarının farklılığına rağmen o ülkeye entegre olmakta başarılı olduklarına dikkat çekmeye çalıştıkları" düşünülebilir (Keskin, 2022a). Müslümanların çoğunluk olduğu ülkelerde ise çevrecilik faaliyetlerine Batı'ya oranla daha mesafeli yaklaşılmasının altında yatan sebeplerse ilgili ülkelerdeki ekonomik gelişmişlik düzeyinden sivil toplumun işlerlik derecesine kadar uzanan geniş bir alana yayılmaktadır.

Müslümanlar tarafından kurulan ve İslami öğretileri kullanarak muhatap aldıkları kitleleri çevre sorunları karşısında daha duyarlı olmaya davet eden, bu amaçla çeşitli eğitimler, seminerler, kampanyalar düzenleyen bir İslami çevre hareketi ortaya çıktı.

Yaşadıkları ülkede çoğunluk ya da azınlık olmalarından bağımsız olarak; müntesipleri ne şekilde düşünürse düşünsün, dinlerin insanların tutumlarını yönlendirmede sahip olduğu etki, dünya çapında faaliyet gösteren çevre organizasyonları tarafından fark edildi ve inanç ilkelerine dayalı bir söyleme sahip olan çevre kuruluşları pek çok ülkede artış gösterme eğilimine girdi. İslam penceresinden bakılacak olursa, Müslümanlar tarafından kurulan ve İslami öğretileri kullanarak muhatap aldıkları kitleleri çevre sorunları karşısında daha duyarlı olmaya davet eden, bu amaçla çeşitli eğitimler, seminerler,

kampanyalar düzenleyen bir İslami çevre hareketi ortaya çıktı. Bu organizasyonlar arasında, diğerlerinden daha önce faaliyete geçmiş olan ve çalışmalarıyla geniş kitlelere ulaşmış olan IFEES (Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences) hakkında bir değerlendirme yapmıştık (Keskin, 2022b).[1] Yazının kalan kısmında Endonezya'daki İslami çevrecilik faaliyetleri ve Nehdatü'l-Ulemâ bünyesinde 2015 yılından beri faaliyet gösteren Afet Yönetimi ve İklim Değişikliği Enstitüsü (LPBI-NU) tanıtılacaktır.

Endonezya'da İslami Çevrecilik

Endonezya, 2023 itibariyle tahmini olarak 277 milyon nüfusa sahiptir ve bu nüfusun da yüzde doksanına yakınının Müslüman olması açısından dünyadaki en yoğun Müslüman nüfusa sahip ülke konumundadır. Ekvatorun iki yanında uzanan ülkenin bitki örtüsü zengindir ve yağmur ormanları pek çok hayvan türlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu zenginlikle beraber, tüm dünyayı etkisi altına alan çevre sorunlarından Endonezya da yoğun olarak etkilenmektedir. Ülke çapında faaliyet gösteren dinî oluşumlar çevre sorunlarına karşı mücadeleye yardımcı olabilmek için çeşitli adımlar atmaktadır.

Ülkedeki en büyük İslami kuruluşlardan birisi Nahdatü'l-Ulemâ, diğeri ise Muhammediyye'dir. İlki geleneksel İslam ve yerel kültür üzerine odaklanırken ikincisi eğitim ve toplumsal meseleler hakkında daha reformist bir bakışa sahiptir. Her iki grup da çevre sorunlarına İslam penceresinden çözümler bulunabilmesi için faaliyetler düzenlemekte, Müslümanları çevre meselelerine dair bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Dewayanti ve Saat'in tasnifine göre Nahdatü'l-Ulemâ bünyesinde Afet Yönetimi ve İklim Değişikliği Enstitüsü (LPBI-NU), Çevre İçin Ulusal Hareket (GNKL-NU), Doğal Kaynakların Egemenliği İçin Nahda Cephesi (FNKSDA) grupları yer almaktadır. Muhammediyye bünyesinde ise Muhammediyye Çevre Konseyi (MLHM), Yeşil Kadrolar (KHM) grupları faaliyet göstermektedir (Dewayanti ve Saat, 2020).

Endonezya Ulema Meclisi (Majelis Ulama Indonesia) 2010 yılında su kullanımı, 2011 yılında madencilik faaliyetleri, 2014 yılında yaban hayatının korunması ve atıkların yönetilmesi, 2015 yılında infak gelirlerinin suya ulaşım için harcanması, 2016 yılında arazi ve orman yakmanın dinî hükmü konularında fetvalar yayınlamıştır (Mangunjaya ve Praharawati, 2019). Bu fetvalar çevre sorunlarına yönelik hazırladıkları kampanyalarda yerel çevreci örgütlere bir hayli yardımcı olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, Jakarta'da nesli tükenmekte olan hayvanlarla ilgili olarak çevreci örgütlerle Ulusal Üniversite'nin (Universitas Nasional-UNAS) İslami Araştırmalar Merkezinde çalışan hocaların işbirliğiyle hazırlanan ve soyları tükenmekte olan hayvanların avlanmasının zararlarına yönelik hazırlanan fetvalar Ujung Kulon'daki Cava gergedanlarının ve Batı Sumatra'daki Sumatra kaplanlarının yaşam alanlarının korunmasına yönelik farkındalığı artırmış ve köylüleri daha dikkatli bir şekilde davranmaya yöneltmiştir. "Bu fetva gelmeden önce hayvanların neden korunması ve Müslümanların neden onların korunmasına teşvik edilmesi gerektiğine dair net bir açıklama yoktu" (Rochmyaningsih, 2020) diyen aktivist, bu iş birliğinin önemini vurgulamıştır. Aynı iş birliğine bir diğer örnek de yine Ulusal Üniversite ile Turbalıkları İyileştirme Ajansı (Badan Restorasi Gambut-BRG) arasında gerçekleşen turbalık[2] arazileri ihya etme çalışmasıdır. Bölgede akşam namazından sonra köylülerle toplantılar yapılmış, imamların ve dini önderlerin de katıldığı bu toplantılarda toprağı kendi kişisel çıkarları için ateşe vermenin günah olduğunun altı çizilerek köylüler bilinçlendirilmiştir. Daha öncesinde

Müslümanların, içinde bulundukları toplumsal, ekonomik, siyasi şartlardan bağımsız olarak, kendilerine Allah tarafından emanet edilmiş olan dünyayı bir emanet bilinciyle korumalarını sağlamak için çalışır.

1 Yazıya ulaşmak için: https://bit.ly/3OrdgvH

2 Turbalık, asidik torf toprağından oluşan ve ölmüş bitkilerden meydana gelen verimli sulak arazilere verilen genel bir addır.

köylüler kendilerine tarım alanı açmak için turbalıkları restore etmek yerine yakmayı tercih ediyorlardı. Bu yüzden Endonezya'nın yıllık karbon emisyonu artmaktaydı çünkü bu toprak türü karbondioksit tutmasıyla bilinmektedir. "Toprağı yaktığımızda sadece ağaçları değil, gördüğümüz ve göremediğimiz küçük hayvanları da yakıyoruz... Bu yaratıkların hepsi Allah'ın kullarındandır." (Rochmyaningsih, 2020) diyerek cemaatinin çevreye özen göstermesini, toprağı ıslah ederken başka camlıların da haklarına riayet etmeleri gerektiğini vaaz eden imam çevre hareketlerinin dini referansları kullandığı zaman başarılı sonuçlara ulaşabildiklerinin bir diğer örneğidir.

Afet Yönetimi ve İklim Değişikliği Enstitüsü (LPBI-NU)

Endonezya'da Cava merkezli bir oluşum olan Nahdatü'l-Ulemâ, ehl-i Sünnet çizgisindeki dört fıkhî mezhebe bağlılığını vurgulayan ve geleneksel dinî anlayışı korumayı hedefleyen bir harekettir. Temel amaçları dinî eğitimi yaygınlaştırmak, geleneksel kültürü geliştirmek, fakir ve yetimleri koruyarak toplumsal sosyal adaleti sağlamak olan hareket çevre sorunlarıyla da ilgilenmektedir (Göksoy, 2006). Nahdatü'l-Ulemâ, yasadışı avlanmanın zararları, balıkçı teknelerinin yakılmasının ve batırılmasının çevrede yarattığı tahribat, doğanın ölçüsüz şekilde tahrip edilmesi, arazi dönüşümlerinde ekolojik dengenin korunması, hayvanların ithalat ve ihracatında dinî kuralların gözetilmesi, plastik atıklarla mücadele edilmesi, yenilenebilir enerjinin üretiminin ve kullanımının teşvik edilmesi gibi farklı konularda "yeşil fetvalar" yayınlamıştır (Mufid, 2020).

2015 yılında Nahdatü'l-Ulemâ bünyesinde Afet Yönetimi ve İklim Değişikliği Enstitüsü (LPBI-NU) adında bir yan kuruluş ihdas edildi. Amacı Endonezya genelinde çevre sorunlarına İslamî bir bakış açısından yola çıkarak çözümler üretmek ve mensuplarını kirlenme sebepleri ve çözüm önerileri hakkında bilgilendirmek olan kuruluş, bu amaçla seminer ve paneller düzenlemekte, halkı bilinçlendirmeye yönelik toplantılar tertip etmektedirler. Nehdatü'l-Ulemâ gibi geleneksel dinî eğitimi önemseyen bir kuruluşun çevre sorunları için harekete geçmesi, bireylerin çevreye zarar veren eylemlerinin dini açıdan da yanlış olduğuna

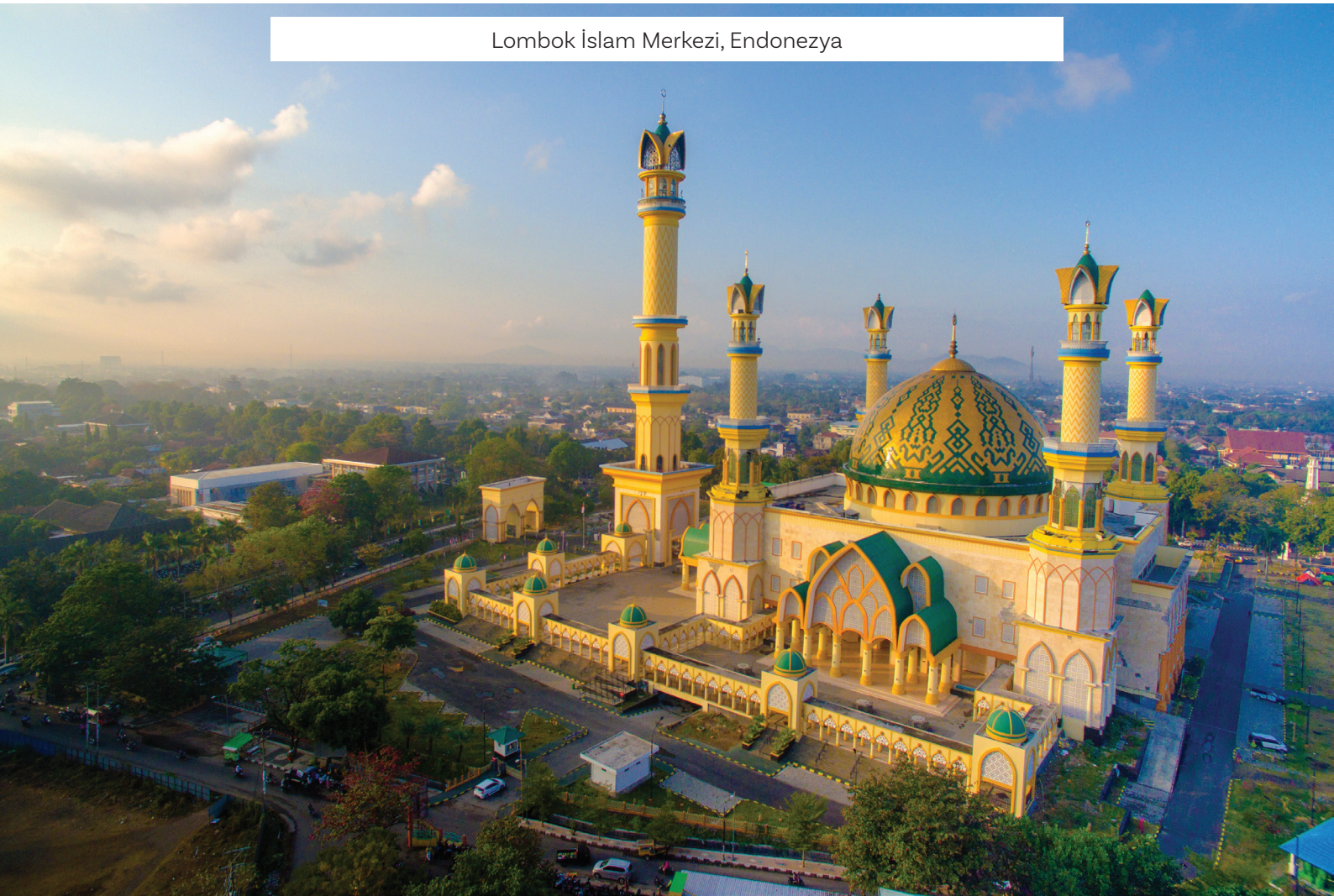

Lombok İslam Merkezi, Endonezya

dair fetvalar yayınlaması İslami çevreciliğin pratik alandaki işlevini gösteren güzel bir örnektir.

LPBI-NU, 18 Ocak 2022 tarihinde Tegal'de düzenledi. Toplantıda ağaçlandırma faaliyetlerinin artırılması, iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, afetlere acil müdahale edilmesi gibi konular üzerine istişarelerde bulunuldu (Ryan SR, 2022). Yine 2-4 Haziran 2023 tarihlerinde Depok'ta "Manevi Ekolojinin Sürücüsü Olarak Yeni Afet ve İklim Değişikliği Paradigması" ismiyle bir koordinasyon toplantısı düzenledi. Toplantıya ev sahipliği yapan okuldaki öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik çözüm yollarında sorumluluk almasının, ayrıca kâinatı korumanın bütün Müslümanlar tarafından dini bir görev olarak addedilmesinin öneminin altı çizildi (Kajis, 2023).

Sonuç

İslami çevrecilik, dinin temel kaynaklarından yola çıkılarak temellendirilmiştir. Onu seküler çevre hareketlerinden ayıran fark tam da burada başlar. Müslümanların, içinde bulundukları toplumsal, ekonomik, siyasi şartlardan bağımsız olarak, kendilerine Allah tarafından emanet edilmiş olan dünyayı bir emanet bilinciyle korumalarını sağlamak için çalışır. Bu amaca binaen sahip olduğu potansiyel STK'lar, seküler çevre kuruluşları, bu alanla ilgilenen devlet görevlileri tarafından henüz tam anlaşılmış değildir. İslami çevreciliğin bu potansiyelinin değerlendirilebilmesi halinde çevre sorunlarına hem bireysel hem de küresel düzeyde daha farklı ve daha kalıcı çözümler üretileceği muhakkaktır.

Endonezya, dünya üzerinde en fazla Müslüman nüfusa sahip olması ve zengin yeraltı kaynakları, doğal hayat çeşitliliği, coğrafi olarak stratejik öneme sahip bir konumda bulunması gibi özellikleriyle Müslüman dünyası için önemli bir ülkedir. Çevreye duyarlı bir kalkınma modeli geliştirebilmesi, ülkesindeki Müslümanların çevreye yönelik farkındalıklarını artırabilmesi halinde bu alanlarda diğer Müslüman ülkelerine de örnek olma imkanına sahip olacaktır. Nahdatü'l-Ulemâ ve bünyesinde kurulan Afet Yönetimi ve İklim Değişikliği Enstitüsü (LPBI-NU), Müslümanları kendi eylemleri üzerine düşünmeye davet etme, çevre sorunlarının çözümü için adım atmaya bir Müslüman olarak kendi hayatından başlama gibi çabalarıyla Müslüman STK'lar için de örnek olma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

Dewayati, Aninda ve Norshahril Saat. (2020). Islamic Organizations and Environmentalism in Indonesia. *Iseas Perspective. 117*(2020), 1-9. Erişim adresi: https://www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2020/09/ISEAS_Perspective_2020_117.pdf

Foltz, R. C. (2006). Islam, Roger S. Gottlieb (ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology* içinde, 207-220. New York: Oxford University Press.

Göksoy, İ. H. (2006). Nehdatü'l-Ulemâ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (Cilt: 32), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hamed, S. (1993). Seeing the environment through Islamic eyes: Application of Shariah to natural resources planning and management. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics. 6*(2), 145-164. Erişim adresi: https://link.springer.com/article/10.1007/BF01965481

Hancock, R. (2018). *Islamic environmentalism: Activism in the United States and Great Britain.* New York: Routledge.

Kajis Oleh. (2023). Gelar Rapat Koordinasi Nasional, LPBI NU, Jadikan al-Hamidiyah Sebagai Tuan Rumah, Yayasan Islam Al-Hamidiyah, Erişim adresi: https://www.al-hamidiyah.sch.id/read/news/2023/06/gelar-rapat-koordinasi-nasional-lpbi-nu-jadikan-al-hamidiyah-sebagai-tuan-rumah.html

Keskin, N. (2022a). *Yeni toplumsal hareketler* bağlamında *din ve çevrecilik: İslami çevre hareketleri,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Keskin, N. (2022b). Toplumsal Hareket Olarak İslamî Çevreciliğe Genel Bir Bakış ve "Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences (IFEES)" Örneği. *Müslüman Dünyadan Fikrî Birikimler* (22). Erişim adresi: https://ilke.org.tr/images/yayin/mdfb_22_yayin.pdf Erişim Tarihi (24/07/2023).

Keskin, N. (2023). Temel kavramları ve önemli kampanyalarıyla İslamî çevrecilik. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi. 3*(1), 13-23. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/cevder/issue/78365/1309680

Mangunjaya, F. M. ve Gugah Praharawati. (2019). Fatwas on boosting environmental conservation in Indonesia. *Religions. 10*(570), 1-14. https://doi.org/10.3390/rel10100570

Mufid, M. (2020). Green fatwas in Bahtsul Masa'il: Nahdlatul Ulama's response to the discourse of environmental crisis in Indonesia. *Al-Ihkam Jurnal Hukum dan Pranata Sosial. 15*(2), 173-200. https://doi.org/10.19105/al-lhkam.v15i2.3956

Rochmyaningsih, Dyna. The Muslim cleric preaching for Indonesia's peat, *Future Planet,* Erişim adresi: https://www.bbc.com/future/article/20200311-can-green-islams-environmental-fatwas-help-climate-change

Ryan, S.R. (2022). LPBPI Nu Kabupaten Tegal, Satuka Komitmen Untuk Pengabdian Masyarakat, *Nutegal,* Erişim adresi: https://nutegal.or.id/lpbpi-nu-kabupaten-tegal-satuka-komitmen-untuk-pengabdian-masyarakat/

İklim Değişikliği İnsani Yardımın Geleceğini Nasıl Etkileyecek?

Talha Keskin

İHH Vakfı Uluslararası İlişkiler Koordinatörü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg46

İnsani yardım kuruluşları ikinci dünya savaşından bu yana yoğunluğu artan bir şekilde uluslararası arenada çeşitli krizlere müdahale ediyor. Bu kurumlar bir yandan insan hayatını korumaya ve kurtarmaya yönelik çalışmalarını sürdürürken bir yandan da değişen ve dönüşen dünyanın güncel gelişmelerine uyum sağlamaya devam ediyor. Yardım kuruluşlarının ayak uydurması ve belki de gidişatı belirlemesi gereken trendlerin bazıları zamanla ortadan kalkmışken bazıları ısrarlı bir şekilde günümüze ulaşmış ve gündemi belirler durumda.

Son on yılda insani yardım aktörlerinin gündemini belirleyen en etkili dönüm noktası 2016 yılında BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un girişimiyle BM OCHA tarafından İstanbul'da organize edilen Dünya İnsani Zirvesi oldu. Zirve sonrasında yayımlanan bildiriyle birlikte yerelleşme, büyük uzlaşı, insani yardım, kalkınma ve barış "nexus"u başta olmak üzere pek çok ajanda insani yardım aktörlerinin gündemini kalıcı olarak değiştirdi.

İklim değişikliği ve çevre konusu zirve esnasında gerçekleşen yedi yuvarlak masa toplantısından birinde kendine yer bulmuş olsa da zirvenin gerçekleştiği dönemde gündemi daha çok çatışmalar belirliyordu. Bu durum da zirve sonucunda ortaya konan ajandalar, hedefler ve temel sorumluluklar üzerindeki etkisini hissettiriyordu. Bu durum yalnızca 2016 BM Zirvesi'ne has bir durum olmadığı aşikardır. Hugo Slim'e göre de uzun bir süredir insani yardım aktörlerinin düşünce dünyasını ve operasyonel kapasitesini çatışmalar şekillendiriyor (Slim, 2023). Bu çatışmalar varlığını sürdürürken bunun yanında iklim krizinden kaynaklı insani güvenliği tehlikeye düşüren problemler yaşanmaktadır. Bu durum insani yardım faaliyeti yürüten aktörlerin bir yandan siyasi çatışmaların getirdiği sorunlarla mücadele ederken bir yandan iklim krizinden etkilenen bölgelerle ilgilenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

İklim Krizi İnsani Bir Krizdir

Bugün geldiğimiz noktada iklim değişikliği, çevresel etki ve sürdürülebilirlik konuları insani yardım aktörlerinin gündemini hiç olmadığı kadar meşgul ediyor ve gelecekte daha da fazla edecek. Küresel İnsani Bakış Raporu'na göre iklim değişikliği dünya genelinde insani krizlere sebep oluyor. İklim krizine karşı en savunmasız 15 ülkeden 12'sinde uluslararası insani yardım müdahalesi mevcut. İklim değişikliğinin

Fotoğraf: Ömer Ürer/AA

yıkıcı etkileri insan sağlığından ekolojiye geniş bir alanda görülüyor. Söz konusu rapora göre bu yüzyılın sonunda aşırı sıcaklardan kaynaklı ölümlerin bütün kanser ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı ölümlerle kıyaslanabileceği öngörülüyor (OCHA, 2023).

Save The Children'a göre 2023 yılında insani yardım ihtiyacına sebep olan durumların başında iklim krizi geliyor. Bir milyar 200 milyon civarında çocuk iklimle ilgili hastalıklardan etkilenme riskiyle karşı karşıya ("The Top 5 Trends Driving Humanitarian Need", 2023). İklim değişikliğinin ve özellikle yükselen sıcaklıkların çocuklar üzerindeki etkileri çok tehlikeli. Yüksek sıcaklıklar milyonlarca aile için daha az gıda güvencesi, daha fazla kirli su tüketimi, daha az gelir ve daha kötü bir sağlık durumu demek. Çocukların bağışıklık sistemi henüz gelişmekte olduğu için kirlilik ve hastalıklara yetişkinliklere nazaran daha korumasızlar. Krizler sebebiyle yıkılan evler, okullar, çocuk bakım merkezleri çocukların fiziksel ve ruhsal halini olumsuz etkiliyor. ("Climate Change Is a Grave Threat to Children's Survival", t.y.) Birleşmiş Milletler'e göre milyonlarca aile açlık ve göç etme arasında tercihte bulunmak zorunda kalacak ("World Faces 'Climate Apartheid' Risk", 2019). İklim krizinin yıkıcı etkilerinin görülmeye başladığı bu günlerde insani yardım aktörlerinin hiç vakit kaybetmeden hangi alanlara odaklanması gerektiği konusunda önemli ipuçlarını yakalamak mümkün.

İklim değişikliğinden kaynaklı ortaya çıkan felaketler insan hakları ihlallerinde artış, geçim kaynaklarının aksaması, yerinden edilmelerin artması, hastalıkların yayılması, küresel halk sağlığının kötüleşmesi ve en genelde daha fazla insanın hayatını kaybetmesi gibi insani kriz risklerinin artmasına neden oluyor. Örneğin 2021 yılında yaşanan ve yeni kaydedilen iç göçlerin (23,7 milyon insan) yüzde altmıştan fazlasını afetler tetikledi. Geçmişte çatışmalar nedeniyle mülteci durumuna düşmüş insanlar, çatışmaların sona ermesiyle ülkelerine ve topraklarına döndüklerinde mevcut kırılganlıklarına ek olarak artık iklim krizinin etkileriyle de yüzleşmek durumundalar. 2021 yılında, çatışma sonrası topraklarına dönmüş olan insanların neredeyse tamamı iklim kaynaklı krizlerin en çok tehdit ettiği ülkelerin vatandaşıydı. Bu durum bu ülkelerde güvenli ve sürdürülebilir bir çözüme ulaşmayı çok zorlaştırıyor ("The Climate Crisis Is a Humanitarian Crisis", 2022).

Dünya genelinde çalışma yapan insani yardım aktörleri için aktif oldukları ülkelerin nasıl bir riskle karşı karşıya olduğunu anlamaları önem arz ediyor. İnsani Müdahale Planı'nın aktif olduğu 53 ülkeden 30'u iklim değişikliğinin etkileri açısından büyük tehdit altında. İklim değişikliğinin olumsuz etkileri maruz kalma, hassasiyet ve uyum sağlama kapasitesi açısından değerlendirildiğinde en savunmasız ülkeler aşağıdaki Şekil 1'deki gibi karşımıza çıkıyor: (OCHA, 2022).

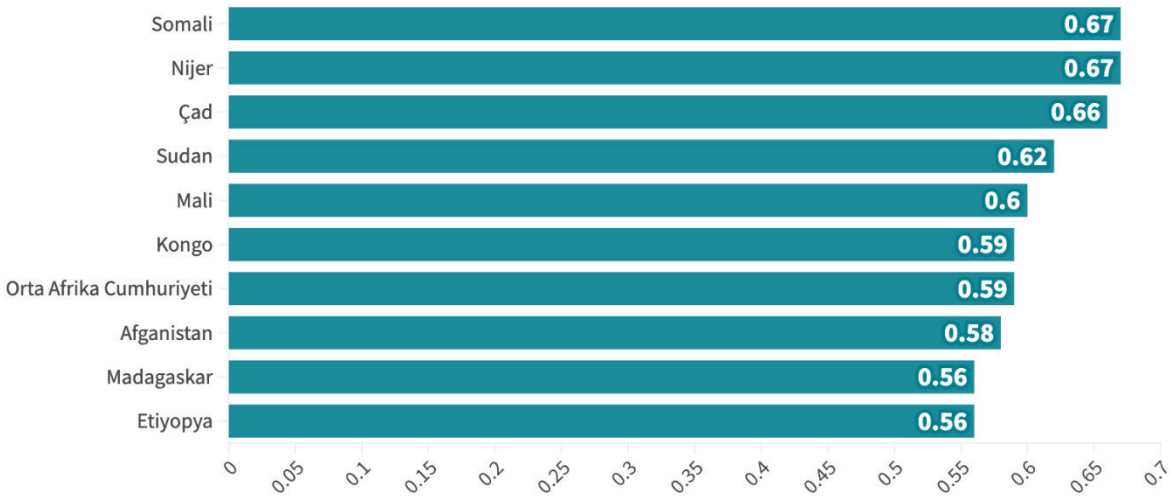

Şekil 1. İklim değişikliğiyle mücadelede en savunmasız ülkeler, 2022. (0-1 arasında puanlama)

Kaynak: OCHA

İnsani yardım aktörleri geçmişten aldıkları dersler ve edindikleri tecrübeler ışığında geleceğe en iyi şekilde hazırlanmalıdır. Afetlerden edinilmiş geçmiş tecrübelerin gelecekteki bazı krizlerde faydalı olabileceği söylense de iklim değişikliği söz konusu olduğunda bir bilinmeze doğru gittiğimizi söylemek de çok hatalı olmaz. ALNAP *Adapting Humanitarian Action to the Effects of Climate Change* başlıklı raporunda afetleri "bilinenler", "tam olarak anlaşılamayanlar" ve "bilinmeyenler" olarak üçe ayırıyor. Geçmiş tecrübelerin "bilinen" afetlerin tekrar etmesi durumunda işe yarayacağını öngörmek mümkün olsa da "tam olarak anlaşılamayan" ve "bilinmeyen" afetlerde işe yaramayabileceğini söylemek çok zor değil (Geoffroy vd., 2021).

İnsani Yardım Çalışmaları ve Çevre

Amacı insanların hayatını kurtarmak ve acılarını dindirmek olan insani yardım misyonunun çevreyle ilişkisi bugüne kadar çok fazla gündeme gelen bir konu değildi. Günümüzde ise her alanda olduğu gibi insani yardım aktörlerinin de çevreye olumsuz etkilerinin ölçülmesi ve zararlı etkilerinin azaltılması hedeflenmektedir. Daha da önemlisi insani müdahale programlarına "çevre" başlığının entegrasyonu ana hedeftir. Bir acil durumun ilk aşamalarında çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması, kriz veya afete neyin sebep olduğunu anlamada, riskleri azaltmada ve tekrar etmesini önlemede faydalı olabilir. İnsani yardım müdahalesi sonunda ortaya çıkacak olan atıkların planlamasının en baştan yapılması, havayı, suyu ve toprağı koruyarak krizden etkilenmiş toplulukların sağlık ve hijyen koşullarının olumsuz etkilenmesine engel olacaktır. Doğal kaynakların korunması toplulukların geçim kaynaklarının zarar görmemesini sağlayacaktır. Risk azaltıcı ve önleyici müdahaleler bir sonraki şokun etkilerini azaltarak insanların gördüğü zararı azaltmada faydalı olacaktır ("Environment and Humanitarian Action", t.y). Bu bağlamda insani yardım çalışmaları ve çevre konusunu birlikte ele alan yarı resmî "İnsani Yardım ve Çevre İşbirliği Ağı" EHA Network 2014 yılından beri faaliyetlerini sürdürmektedir ("About EHA", t.y).

İnsani Yardım Aktörlerine İklim Değişikliği Bağlamında Tavsiyeler

İnsani yardım aktörleri etkili ve bütüncül bir müdahale için dayanıklılık artırma, afet risk azaltma ve öngörülü müdahale içeren programları tasarlayabilecek ve uygulayabilecek kapasitede olmalıdır. İklim değişikliği krizleri pek çok "bilinmeyen"i bünyesinde barındırdığı için insani aktörler bilinmeyenle baş edebilmek adına birey, program ve organizasyon seviyesinde esneklik gösterebilmelidir. İnsani yardım

aktörleri, iklim değişikliğine ek olarak çatışmalardan da etkilenen bölgelerde kalkınma faaliyetleri yürüten aktörler ve devlet yetkilileriyle çalışarak çatışma ve iklim değişikliğiyle ilgili programlar uygulayabilmelidir. *"Yakın bir gelecekte insani yardım çalışmalarını çevre etkisi, sürdürülebilirlik, karbon salınımı, geri dönüşüm, plastik kredisi, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi başlıklarda daha çok konuşuyor olacağız. Kendisini geleceğe iyi hazırlayan kurumlar bir adım önde olacak."*

Kaynakça

World Faces "Climate Apartheid" Risk, (2019). Erişim adresi: https://news.un.org/en/story/2019/06/1041261

The Climate Crisis Is a Humanitarian Crisis, (2022). Erişim adresi: https://humanitarianaction.info/article/climate-crisis-humanitarian-crisis

About EHA, (t.y.). Erişim adresi: https://ehaconnect.org/about/

Climate Change Is a Grave Threat to Children's Survival. Erişim adresi: https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/emergency-response/climate-change.

Environment and Humanitarian Action. Erişim adresi: https://reliefweb.int/topics/environment-humanitarian-action.

The Top 5 Trends Driving Humanitarian Need in 2023. Erişim adresi: https://www.savethechildren.org/us/charity-stories/trends-driving-humanitarian-need#:~:text=Food%20insecurity%20has%20soared%20globally,to%20tackle%20the%20unprecedented%20crisis.

de Geoffroy, V., Grunewald, F., Bhatt, M., and Knox Clarke, P., (2021). *Adapting Humanitarian Action to the Effects of Climate Change: An ALNAP Lessons Paper.* Erişim adresi: https://www.alnap.org/help-library/alnap-lessons-paper-adapting-humanitarian-action-to-the-effects-of-climate-change

OCHA. (2022). *Global Humanitarian Overview 2023: Annual Report.* Erişim adresi: https://reliefweb.int/report/world/global-humanitarian-overview-2023-mid-year-update-snapshot-18-june-2023#:~:text=As%20of%20mid%2DJune%202023,and%20other%20types%20of%20plans.

Hugo, 2. (2023). *Humanitarians and the Climate Emergency The Ethical, Practice and Cultural Challenges.* Erişim adresi: https://gppi.net/2023/06/28/humanitarians-and-the-climate-emergency.

Geçmişte çatışmalar nedeniyle mülteci durumuna düşmüş insanlar, çatışmaların sona ermesiyle ülkelerine ve topraklarına döndüklerinde mevcut kırılganlıklarına ek olarak artık iklim krizinin etkileriyle de yüzleşmek durumunda.

Husna Ahmad'ın Çevre Etiği Perspektifi

Ceyda Bostancı

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg48

Gelişmiş olan ülkelerin yarattığı bir sorun olarak iklim krizi gelişmekte veya az gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkilemektedir. Her yıl gelişmekte olan ülkelerin iklim krizi kaynaklı zararlarının karşılanması adına bütçe tartışmaları, iklim değişikliğine uyum ya da teknoloji transferi meselelerini tartışılmaktadır.

1990'lardan beri süren bu tartışmalarda "sürdürülebilir kalkınma" ve bugünkü çevre meseleleri adalet anlayışını temel alan "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler" ilkesi benimsenmiştir. Çevre adaletinin sağlanması adına üretilmeye kavramlar üretilmeye devam ederken Müslüman toplumların çevre etiği ve adaletine nasıl yaklaştığı çok önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Dr. Husna Ahmad, Müslüman toplumlarda çevre etiğine inanç ve kadını merkeze alarak yeni perspektifler getirerek İslam ve ekoloji çalışmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Global One adlı sivil toplum kuruluşunun kurucusu ve Dünya Müslüman Liderlik Forumu Genel Sekreteri olan Husna Ahmad, BM'nin Güney-Güney İşbirliği Ofisi (United Nations South-South Cooperation) UNOSSC) ile işbirliği hâlinde olan Güney-Güney İşbirliği STK'lar İttifakı'nın (The Alliance of NGOs-ANSSC) koordinatörüdür. Sivil toplum kuruluşlarında çeşitli görevlerde bulunan Dr. Ahmad, BM Kurumlar Arası Din ve Kalkınma Görev Gücü'nün Çok İnançlı Danışma Konseyi'nin eş başkanı olmanın yanı sıra "Faith In Water, Faith for the Climate ve Palmers Green Mosque" (The MCEC) yönetim kurulu üyesidir.

Husna Ahmad'in çalışmalarını diğer ekolojik yazılardan ayıran en önemli fark "inanç merkezli" bir yaklaşım benimsemesidir. Sadece inanç merkezli bir çevre etiği yerine inanç ve kadını harmanlayan bir yaklaşımı savunmaktadır. Bu bağlamda kendi kurucusu olduğu Global One adlı kuruluşta kadınları ve çocukların karşı karşıya kaldığı krizler için kampanyalar yürütmektedir.

Husna Ahmad'e göre çevre ve ekoloji tartışmalarında kendine önemli bir yer bulan kalkınma eko-bilinç, arınma ve rızık prensiplerinden oluşmaktadır. İslam geleneğinden beslenerek çevreye olan bakışı inşa etmeye çalışan Ahmad, bu üç prensibi dikkate alarak Hz. Hatice'nin suya erişimindeki mücadelesi ve Hz. Yusuf'un kıtlığa karşı çözümünü çağdaş meselelerimizle ilişkilendirmektedir. Dr. Ahmad "eko-bilinç" perspektifini rızık ve arınma kavramları üzerinden inşa etmektedir. Bu perspektifle Müslüman toplulukların güvenlik anlayışını ve çevresel meselelere bakış açısını yeniden oluşturmayı amaçlamaktadır.

Husna Ahmad

İmanın Sürekliliği ve Arınma: Su ve İslam

Yazarı en iyi anlatan kelime farkındalıktır. Su ve İslam ilişkisinin önemini, İslami öğretide nerede konumlandığını anlatan yazar suyun öncelikle maddi ve manevi olarak arınma ihtiyacı için gerekli olduğunu söylemektedir. Müslümanın ibadet olmak üzere yaşamının temelinde olan suya Hz. Hacer metaforu ile dikkat çekilmesi dikkat çekilmesi kadınların iklim değişikliği ve su kıtlığı meselelerinde bir farkındalık kazanmalarını amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda Dr. Husna Ahmad *İslam ve Su: Hacer (ra) Hikâyesi ve Rehberi* (Islam and Water: The Hajjar (ra) Story and Guide) adlı tanıtım kitapçığı yazmıştır. Hz. Hacer'in çölde kalma sürecini ve bu süreçteki Allah'a olan teslimiyetine dikkat çekmektedirve Hz. Hacer'in çölde teslimiyet fikrini temel alarak Müslüman kadınlara seslenmektedir. Ona göre farkındalık Hz. Hacer'den hareketle "Allah'ın eylemlerine razı olmak"tır.

Hz. Hacer'in hikayesinde üç önemli nokta olduğuna dikkat çekmektedir ve bu kıssanın "imanın sürekliliğinin hikayesi" olduğunu belirtmektedir. Ahmad'a göre razı olmak süreklilik ile ilişkilidir. Gerçekleştirilecek eylemin geçmişi, bugünü ya da geleceği kapsamasından ziyade o eylem "imanın sürekliliğinde" gerçekleşmelidir. İmanın sürekliliğinin getirdiği bir zaman bütünselliği vardır. Bu sebeple yazar Müslüman toplumların bu kıssaları merkeze alarak insan toplumsal yaşamının her evresinde bir şekilde bağ kurabileceğini göstermektedir.

Su kıtlığı ile ilişkili olarak suyun muhafazasının gerekliliğinden bahsetmektedir. Günümüzde 1.1 milyar insanın temiz suya erişemediğini ve her yıl 1.5 milyon çocuğun temiz suya ve hijyene ulaşamadığından dolayı hayatını kaybettiğini vurgulayan yazar, güvenli suya erişimi sağlamanın Müslümanların sorumluluğu olduğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Hz. Hacer'in zemzem suyuna ulaşırken ki mücadelesini sadece Müslüman kadınların değil tüm dünyadaki kadınların bu kıssayı öğrenmeye ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Dr. Husna Ahmad, Hz. Hacer ve su anlatısında kadınların ekolojik problemlere inancı merkeze alarak neden ve nasıl karşılık vermesi gerektiğini vurgulayarak çevre sorunlarına farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Müslüman toplumlarda bu pratiklerin kaybolduğunu belirten Ahmad, yaşadığımız dünyada inancı merkeze alan bir tarım perspektifine neden ihtiyacımız olduğunu sorgulamaktadır.

Rızık: İslami Ziraat ve Korumacı Tarım

Dr. Husna Ahmad bugün sürdürdüğümüz tarım pratiklerini İslami anlayış perspektifiyle yeniden nasıl anlaşılabileceğini irdelemektedir. Böylece günümüzde etkin bir yaklaşım olan sürdürülebilir kalkınmanın Müslümanca bir açıdan yeniden düşünülmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda The Alliance of Religions and Conservation Question (ARC) ve Global One ortaklığında "İslami Ziraat Korumacı Tarım için Bir Araç Seti" adlı çalışma hazırlamış ve bu çalışmada İslami tarımın normlarını ve pratiklerini ele almıştır.

Günümüzdeki sürdürülebilir tarımdaki birçok pratiğin kökenlerinin İslami tarım devriminde[1] yer aldığını ancak Müslüman toplumlarda bu pratiklerin kaybolduğunu belirten Ahmad, yaşadığımız dünyada inancı merkeze alan bir tarım perspektifine neden ihtiyacımız olduğunu sorgulamaktadır. Husna Ahmad, İslami tarım devriminin başarılı olmasında dört yaklaşımın etkili olduğunu savunmaktadır: toprak yönetiminin İslami kurallara göre düzenlenmesi, sulama yöntemleri, geliştirilmiş tarım teknikleri ve yeni ürünlerin tanıtımı. Bu pratiklerin merkezindeyse rızık kavramı yatmaktadır. Yazara göre rızık kavramının hiba (hediye) kavramından farklı olduğu ve bu kavramın insanın eylemleri ve Allah'a teslimiyetle ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır.

Yazar Hz. Yusuf'un kıtlığın ve bolluğun yönetme biçiminin bir tarımsal yönetim modeli olduğuna işaret etmektedir. Bu tarımsal yönetim modelinde rızık kavramı başlıca bir norm olarak kendini göstermiştir. Bu kıssada kıtlık ve bolluk zamanının geleceği ve buna göre bir razı olma fiilinin yanı sıra muhafaza etme, adil dağıtma ve paylaşma eylemleri ön plana çıkmaktadır. Yazar bu kıssadan hareketle Allah'ın toplumları rızıklandırırken insanın beş eylemde bulunmasını istediğini anlatmaktadır: takva, tevekkül, namaz, tövbe ve infak. Bu ilkeleri temel alarak İslami ziraat pratiklerini geliştirilmesini önermektedir. "İslami Ziraat Korumacı Tarım için Bir Araç Seti" adlı çalışmasında tarımsal sürecin planlanmasından ürünün piyasaya sunulana kadar geçen sürece dair izlenebilecek yollardan bahsetmektedir.

Ekobilinç Zamanı: Yeşil Hac

Müslümanların eylemlerinde ekolojiye olan hassasiyetinin önemini vurgulayan Dr. Husna Ahmad yeşil hacca yönelik adımların atılması gerektiğini düşünmektedir. Yazara göre hacıları, hac vaktinde ulaşım, atık sorunu ve tüketim gibi konularda bilinçlendirerek haccın anlamının idrak edilmesine katkı sunulmalıdır. Buradan hareketle Dr. Ahmad, hac ve umre seyahatlerine yönelik "Yeşil Hac Kılavuzu (Green Guide to the Hajj)" adlı çalışma hazırlamıştır. Ahmad, haccı ekobilinç zamanı olarak tanımlayarak hac zamanının insanın çevre ile ilişki kurmasında en ideal zaman olduğunu vurgulamaktadır. Hacca gidildiği vakit Hz. Hacer'in hikayesinin hatırlanmasını tavsiye eden yazar Müslüman toplumların inanç ve çevre ilişkisini kurarken "farkındalık" merkezli bir sorumluluk yaklaşımı oluşturmasını önceliklendirmiştir.

1 Bu dönemde Müslüman bilim insanları tarımsal yenilikler üzerine çalışmalar yapmıştır. Maceira ilk kez 1876 yılında "İslami (Arap) Tarım Devrimi" ya da "Ortaçağ Yeşil Devrimi" kavramından bahsetmiş ve 1976 yılında Watson 8-13.yüzyıl Müslüman topraklarındaki tarımsal yenilikleri "yenilik" ve "devrim" olarak tanıtmıştır (Moussa, t.y., s. 97).

MÜSLÜMAN ÇEVRECİLERİN YEŞİL GİRİŞİMLERİ

Islamic Foundation For Ecology and Environmental Sciences (IFEES)

Ülke: Birleşik Krallık **Tür:** STK **Kuruluş:** 1980

1980'lerden itibaren çevre meselelerine yönelik İslami bir perpsektif geliştiren kurum bu alanda uluslararası bir ün kazanmıştır. İngiltere merkezli bu kuruluş Fazlun Khalid, Muzammal Hüseyin ve Harfiyah Haleem gibi öncü isimler aracılığıyla İslami çevre etiğine dair faaliyetler düzenlemektedir. Müslüman toplumların çevre meselelerinde "koruyucu" olarak sorumluluk üstlenmesi için çalışmaktadır. Yeşil cami projeleri ve plastikten arındırılmış iftar programlarıyla çevre bilincini geliştirmeye amaçlamaktadır. İngiltere Müslümanları olarak belediyelerle güçlü bir iş birliği yapmakta ve sosyal projeler üretmektedir. Eko-İslam perspektifini yaymayı amaçlayan kurum COP26 İklim Konferansı'nda İngiliz ve İrlandalı Müslümanlarla bir araya gelmiş ve ortak bildiri yayımlamıştır.

https://www.ifees.org.uk/

Green Muslims

Ülke: ABD **Tür:** STK **Kuruluş:** 2007

Green Muslims, Washington'da bir araya gelen küçük bir toplulukken bugün İslam temelli çevrecilik anlayışını yaygınlaştırmaya çalışan bir kuruma dönüşmüştür. Şu anda bir sivil toplum kuruluşu olarak Müslümanların yaşadığı küresel çevre sorunları hakkında farkındalık yaratmayı amaçlamakta ve çevresel zorluklar karşısında inanç temelli bir mücadelenin nasıl verilmesi gerektiğine dair çalışmalar gerçekleştirmektedir. Kurum, "Bizim dinimiz yeşildir" (Our deen green) sloganıyla Müslüman toplumlara çevre bilinci kazandırmayı amaçlamaktadır. Ramazan ayına özel sürdürülebilir günlük programlar hazırlanmaktadır. "Yeşil Kutsal Yazılar" adlı bir proje başlatmıştır. Bu projeyle Kur'an ve doğa ilişkisi anlamlandırılması ve İslam geleneğinden hareketle çevreye dair sorumlulukların anlaşılmasını hedeflemektedir.

https://www.greenmuslims.org/

Groene Moslims

Ülke: Hollanda **Tür:** Hareket,

Hollanda merkezli, "Yeşil Müslüman Topluluk" olma misyonunu benimseyen hareket, iklim krizini birincil mesele hâline getirmiştir. İklim krizi meselesine yönelik farkındalığı artırmak için uzmanlar eşliğinde "Yeşil Konular Buluşmaları" başlıklı söyleşiler gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte yeşil eylemleriyle ilham aldıkları şirketleri ve insanları davet etmekte ve atölyeler düzenlemektedir. "İftarlarımız iklim krizinin neresinde?" sorusundan hareketle "Green iftar" adlı etkinlik başlatmışlardır. Ayrıca giyim sektörünün yarattığı karbon izini azaltmak için "Giyim döngüsü" projesi yürütülmektedir. Bu projede Facebook aracılığıyla ikinci el kıyafet alışverişi yapmaktadırlar. Farkındalığı artırmak istedikleri diğer alan ise bahçe ve tarım işleridir. Hareket "Jannah" (Cennet) projesiyle "Müslümanların birlikte ekebileceği, çalışabileceği ve hasat edebileceği ortak bir (şehir) bahçeye sahip olmayı" hedeflemektedir.

https://www.groenemoslims.nl/

Wisdom in Nature

Ülke: Birleşik Krallık **Tür:** Kurum **Kuruluş:** 1990

Eski adıyla "London Islamic Network for the Environment" (Londra İslami Çevre Ağı) ve yeni adıyla "Wisdom in Nature" (Doğadaki Hikmet) adlı Kuruluş Birleşik Krallık'ta çevre meselelerini merkeze alan bir aktivist gruptur. Üç kişilik küçük bir grup olarak başlayan hareket, çevresel farkındalığa dair ihtiyacı keşfederek üç aylık toplantılarla yeşil ekonomiden Filistin'deki gıda ve ziraat olmak üzere birçok kapsayıcı meseleyi tartışmışlardır. Kurumun kurucusu Muzammal Hussain çevreye karşı yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Wisdom in Nature üyeleri "eko-mücahitler" olarak kendilerini tanıtmaktadır. Bu ağda sadece Müslümanlar değil farklı inanç gruplarından da mensuplar bulunmaktadır. İslami prensiplere dayanarak yeni bir çevrecilik anlayışını üretmeyi amaçlamaktadır. Bu perspektifle İslami ekoloji üzerine atölyeler ve halka açık toplantılar düzenlemekte ve yayınlar üretmektedir.

https://www.wisdominnature.org/

Green Initiative by ISNA/ Islamic Society of North America (ABD)

Ülke: ABD **Tür:** Hareket **Kuruluş:** 1963

Bu girişimi ABD merkezli kurum olan Kuzey Amerika İslam topluluğu başlatmıştır. Güncel meselelere Müslüman Amerikalı kimliğiyle çözüm üretmeye çalışan hareket, çevre krizlerinin de Müslümanların birincil sorumluluğu olduğunu savunmaktadır. Bu amaçlardan yola çıkan kurum "ISNA Yeşil Mescidi Projesi" başlatmış. Bu projeyle kadını ve çevreyi merkeze alan camiler inşa etmek istemektedir. Mescitleri çevre dostu ve sürdürülebilir hâle getirmek için çalışmalar yapmaktadır. 2.700'den fazla cami ve 300 okulun binalarındaki enerji, su ve işletme giderlerini azaltmasını hedeflemektedir. Bu projeyle kamusal alanı çevre dostu bir hâle getirmeyi ve Müslüman toplumlara bir farkındalık sunmaktadır. İnanç İklim Eylem Haftası'nda birçok İslami çevreci grupla bir araya gelmekte ve etkinlikler düzenlemektedir.

https://isna.net/isna-green-initiative/

Sheffield Islamic Network for the Environment (ShINE)

Ülke: Birleşik Krallık **Tür:** Hareket

Birleşik Krallık'ın Sheffield şehrinde başlayan hareket İslam geleneğinden ilham alarak günlük pratikleri çevreye ve dine göre düzenlenmesi için çalışmalar yapmaktadır. Sheffield İslam Çevre Ağı, İslami öğretilere bağlılığı ve çevreye karşı farkındalık ilkelerini benimsemektedir. Hareket bölgesel çöp toplama günleri gibi faaliyetler düzenlemektedir. Hatta hareket üyeleri kendilerini "neferler" olarak tanıtmaktadır. İslam geleneğinde temizliğin başlıca bir ilke olduğunu benimseyen hareket, bir çöpü yoldan kaldırmanın bir Müslümanın asli görevi olduğunu söylemektedir. Hareketin yeni hedefi camilerde ve toplum merkezlerinde seminerler düzenlemek ve bu etkinlikler aracılığıyla çevresel meselelere yönelik farkındalık kazandırmaktır. Diğer bir hedefi ise farklı çevre hareketleriyle bağ kurup ağ oluşturmaktır.

https://www.theecomuslim.co.uk/2011/10/shine-sheffields-muslim.html

Ecological Curriculum Muslim Hands

Ülke: Birleşik Krallık **Tür:** Kurum **Kuruluş:** 1993

1993 yılında Nottingham'da başlayan hareket Bosna Savaşı'nın getirdiği yıkımdan etkilenmiş ve Müslüman toplumların toplumsal ve uluslararası problemlerini çözmek için yola çıkmıştır. Şu anda uluslararası bir kuruluşa dönüşen Muslim Hands dünyanın birçok yerinde okullar ve sağlık klinikleri açmaktadır ve geçim programları oluşturmaktadır. 20'den fazla ülkede yoksulluk, çatışma ve doğal afetten etkilenenler için çalışmaktadır. Dünyadaki yoksulluğun temel nedenlerini araştırmakta ve önemli bir problem hâline gelmiş "temiz su erişimi" için projeler yapmaktadır. 1000'den fazla su kuyusu açmıştır ve 2,6 milyondan fazla kişiye güvenli su sağlamıştır. "Yemen'de Yaşam Suyu" projesiyle Yemen toplumu için fon oluşturmuştur. Aden ve Mağrib'de yaşayan 3 milyon kişinin suya güvenli bir şekilde erişmesini sağlamıştır.

https://muslimhands.org.uk/home

MENA Youth Network

Ülke: Tunus **Tür:** Kurum

MENA Youth Network 2021 yılında Milano'da düzenlenen Youth4Climate etkinliğinde bir araya gelen Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşayan gençler tarafından kurulmuştur. Bölgedeki gençlerin çevre olmak üzere birçok toplumsal meseledeki yaklaşımlarını tanıtmayı ve bölge çapında projelere öncülük etmeyi ve işbirliklerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte bölgede yaşayan gençlere iklim krizine dair farkındalık kazandırmak istemektedir. İklim krizine de odaklanan kurum Müslüman toplumlarda iklim adaleti arayışının nasıl olması gerektiğini sorgulamakta ve iklim savunuculuğuna yönelik çalışmalar yapmaktadır. Sürdürülebilir tarım sistemler ve eğitimi üzerine çalıştaylar ve seminerler düzenlemektedir. Dünya Gıda Forumu ile "Umudu Hasat Etmek" kampanyası düzenlemiş. Bu kampanya ile sürdürülebilir tarım konusunda farkındalık kazandırmak ve eğitimlerle gençleri bu konuda geliştirmeyi amaçlamıştır.

Eco-mosque, Cambridge, UK

Ülke: Birleşik Krallık **Tür:** Girişim

Sürdürülebilirliğe ve yeşil enerjiye odaklanan bu cami Avrupa'nın ilk eko-camisidir. Bu caminin inşa sürecinde hem İngiliz kültürü hem de İslam'ın ilkeleri bir arada düşünülmüştür. "Ağaç korusu içinde yer alan sakin bir vaha" olarak tasarlanmıştır. Eko-tasarım fikrinden hareketle inşa edilen Cambridge Cami'sinde mekânın kullanımı ve yönetimde enerji ve su tasarrufu önemlidir. Bina doğal olarak tüm yıl boyunca çatıdaki büyük çatı pencereleri ile aydınlatılmakta, düşük enerjili ampullerle desteklenmekte ve yenilebilir enerji üretilmesi için adımlar atılmaktadır. Tuvaletleri temizlemek ve araziyi sulamak için gri su ve yağmur suyu kullanılmaktadır. Bu caminin tasarımında yeşil ulaşım da dikkate alınmıştır. Bisikletler için geniş bir alan ayrılmış ve yayaların kolayca erişebileceği yol ve bir yeraltı otoparkı yapılmıştır.

Earth Uprising International

Ülke: Uluslararası **Tür:** Girişim

Earth Uprising International adil bir ekonomiye geçişi gerçekleştirmeyi hedefleyen küresel ve gençlerin öncülüğündeki bir iklim hareketidir. 40'tan fazla ülkede etkin olan hareket şu anda BM Taraflar Konferansı'na ve Dünya Ekonomik Forumu olmak üzere birçok küresel kuruluşun bulunduğu etkinliklere katılmakta ve kendi perspektiflerini tanıtmaktadır. Uluslararası hukuk ve politika alanında çalışmalar yapmaktadır. Gençlerin liderliğinde mevcut ve yeni çevre yasalarını değerlendirmeyi ve çevre davalarına yönelik bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır. İklim adaletinin oluşması için çevre politikalarını ve çevre hukukunun geliştirilmesini savunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda gençleri dahil eden bir gönüllülük politikası izlemektedir. Küresel Gençlik Liderlik Konseyi ile kampanyalar düzenlemekte ve gençlere iklim krizinde liderlik, farkındalık ve eğitim sağlamaktadır.

https://earthuprising.org/

Ummah for Earth

Ummah for Earth, iklim değişikliği ve COVID-19 salgınının getirdiği ekonomik ve sosyal krizlere karşı çeşitli kişilerle ve kurumlarla ittifak edip iş birliği yapmak için başlatılmış bir girişimdir. Globel One, Greepeace MENA, Greenpeace Southeast Asia, IFEES/EcoIslam, Islamic Relief gibi kuruluşlar Ummah for Earth ittifak ağının içindeki kuruluşlardan bazılarıdır. Ummah for Earth, İslam'ın insanı yeryüzünün halifesi olarak gördüğü anlayışıyla tatillerden hac ibadetine, teknolojiden günlük hayata dair birçok alanda sürdürülebilir ve yeşil programlar geliştirmek için çabalamaktadır.

https://ummah4earth.org/en/

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Yeryüzündeki İşaretler: İslam, Modernite ve İklim Krizi

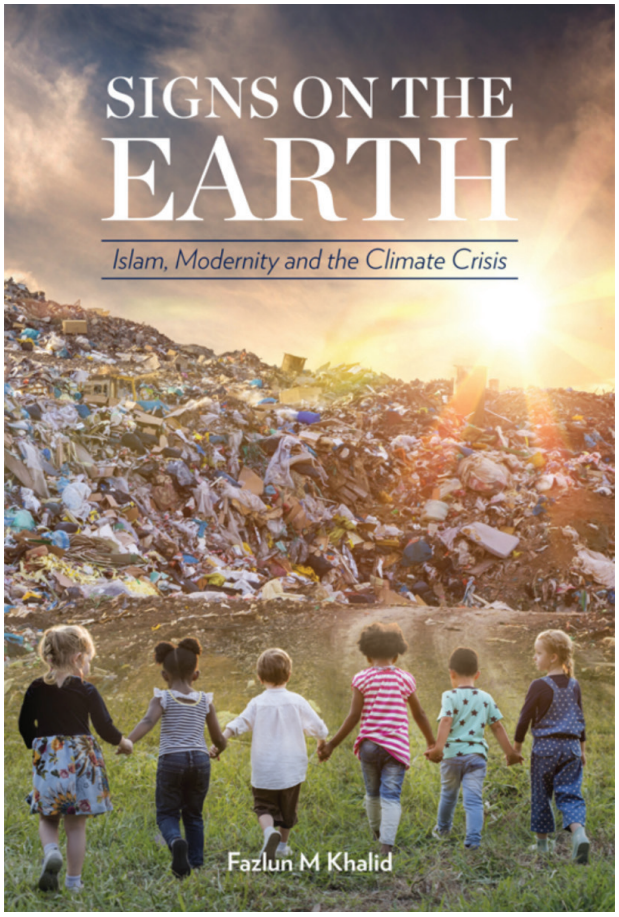

Khalid, F. (2019). *Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis.* Kube Publishing.

Ayşe Aykanat

Boğaziçi Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü Lisans Öğrencisi

Fazlun Khalid, 1932 Sri Lanka kökenli bir İngiliz eko-teolog. Genel olarak İslami çevre etiği, İslam ve ekoloji merkezli meselelerle ilgilenmektedir. Doğal Düzenin Koruyucuları (Guardians of the Natural Order) ve Dünyadaki İşaretler: İslam, Modernite ve İklim Krizi (Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis) adlı eserleriyle birikimlerini okuyucuya aktarmıştır.

Birleşmiş Milletler, Davos ve Vatikan gibi yerlerde İslami çevrecilik üzerine dersler vermiştir. Nova Science tarafından "günümüzde yaşayan en aktif İslami çevreci" olarak nitelendirilmiştir. 2008'de Independent on Sunday tarafından Birleşik Krallık'taki en iyi 100 çevreci listesine alınmıştır ve aynı zamanda en etkili 500 Müslüman arasında yer almıştır. Hâlihazırda İslam Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfı (The

Islamic Foundation for Ecology and Environmental Science - IFEES) bünyesinde Kurucu Direktör olarak görev almaktadır.

İslam Ekoloji ve Çevre Bilimleri Vakfının amacı Kur'an ve hadis literatüründen yararlanarak çevre için anlaşılabilir bir öğreti oluşturmayı hedefleyen bir kurumdur. Söz konusu Yeryüzündeki İşaretler: İslam, Modernite ve İklim Krizi isimli kitapta bu doğrultuda araştırmalar ve çalışmalar üzerine üretilen düşünceler ve argümanlardan hareketle kaleme alınmıştır.

Yazar, "Eski metinler ve öğretilerden faydalanarak çevreyle olan ilişkimizi değiştirmek mümkün mü?" sorusunu yönelterek çevreci bir bakış açısıyla İslam perspektifini gündeme getiriyor. İslami bir perspektiften ve dinî kaynaklardan faydalanarak çevreci bir söylemi günümüze aktarmaya çalışıyor. Yazar, İslam'ın uhrevi ve dünyevi ayrımda bulunmayarak varoluşa bütüncül bir yaklaşım sergilediğini ifade ediyor. Bundan dolayı İslam doğayı insanın sorumluluk alanlarından çıkarmıyor. Kur'an-ı Kerim, insanın bulunduğu ekosistemlere karşı bir sorumluluk yüklüyor.

İslam insana doğal düzendeki yerini ve sorumluluklarını göstererek doğayla olan ilişkisini düzenler. Sadece "Ağaçları koruyun" gibi bir ilke koymasa da doğayla sorumlulukları açısından insan ağaçları koruyacak şekilde davranacaktır. Bu yüzden, yazar, "İslam, çevreciliktir" der.

Yazar İslami çevrecilik kavramı etrafında hazırladığı kitapta, tüketim kültürü ve doğal kaynakların sömürülmesine karşı eleştirel bir tutum sergilemektedir. Yazara göre modernleşme, sanayi devrimi ve küreselleşme gibi pek çok olgunun doğal sistemleri tahrip etmiş ve çevrenin metalaştırılmasına sebep olarak insanın dünyayla ilişkisi bozulmuştur.

Gün geçtikçe derinleşen çevre krizinin Müslümanlara, İslam'ın zengin ekolojik öğretilerini hatırlatması gerektiğini ifade eden yazar, İslam'ın çevre adına bütün insanlık için önemli ilkelere sahip olduğunu vurguluyor.

Kitap altı bölüm ve çeşitli alt başlıklardan oluşuyor. Kitabın giriş bölümlerinde tüketim, kapitalizm, doğal kaynakların sömürülmesi hakkında tarihsel bir perspektif sunuluyor ve bunlarla alakalı problemler ele alınıyor. "Yıkılmış Bir Dünya" başlığı altında, nesil tükenmesi, biyoçeşitlilik, olası tür yok oluşları, kirlilik gibi başlıklara odaklanılıyor. Mutluluk, iyi yaşam, umut ve sürdürülebilir kalkınma gibi kavramları "Refah Perspektifi" adlı başlık altında ele alınıyor. "İslam ve Doğal Dünya" başlığı altında İslam'ın çevre ilkelerine değiniliyor. Genel olarak kitabın bölümleri tarihi perspektif ışığında belirli kavram ve ilkeleri aktarıyor.

Temelde sermayeye karşı eleştirel bir tavır gösteren Khalid, doğal kaynakların sömürülmesinin ana sebebinin tüketim kültürünü körükleyen bir politik ekonomi olduğunu ifade eder. Sınırsızca ekonomik büyüme anlayışının yerine döngüsel ekonomi modeline geçilmesi gerektiğini önerir.

Yazarın kitapta politik ekonomik sisteme eleştirel bir bakış geliştirerek çevre sorunlarını tahlil etmesinin yanı sıra İslam'ın çevre öğretilerini detaylı ve uygulanabilir bir şekilde anlatması kitabın özgün yönünü ortaya koymaktadır. İslam'ın çevreye olan bakış açısını ve ilkelerini bütün insanlığa yönelik bir reçete olarak sunması, Müslümanların çevre konusundaki somut eylemleriyle güçlenerek çevre meselesinde öncü bir rol üstlenmelerine vesile olabilir. Bu açıdan kitap, Müslüman toplumlarda çevreye yönelik sunulan katkıların önemli bir payını oluşturmaktadır.

KİTAPLIK

İslam ve Çevre İlişikisi Üzerine Yayınlar

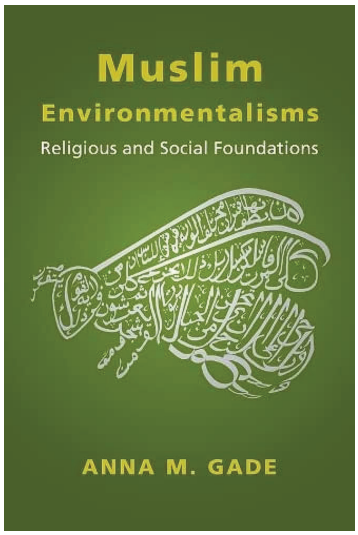

Muslim Environmentalisms: Religious and Social Foundations

Anna M. Gade, Columbia University Press, 2019

"Müslüman çevreciliği" temasıyla İslam ve çevre arasındaki ilişkiyi sorgulayan Gade, Müslüman toplumların geçmişten günümüze doğayla kurdukları ilişkiyi araştırıyor. İslami çevresel adalet kavramının tarihsel kökenlerini irdeliyor ve Müslüman toplumların pratiklerinde bunun nasıl gerçekleştiğini Endonezya ve Güneydoğu Asya'daki saha çalışmasından faydalanarak görmemizi sağlıyor. Müslüman toplumların pratiklerini karşılaştıran yazar birden fazla İslami çevre anlayışı sunuyor. Çevre bilimlerinde ve çalışmalarında çevrenin nesneleştirilmesine karşın İslami yaklaşımların çevreyle kurduğu ilişkide çevrenin özne olduğuna dikkat çekiyor. İslami yaklaşımların çevre krizlerini durdurma amacından ziyade bugüne dair etik bir perspektiften hareketle makul bir çevre anlayışı arayışında olduğu ve küresel bir çevre etiğinin oluşmasını amaçlıyor.

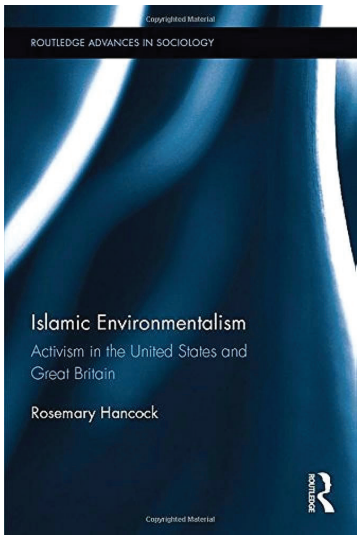

Islamic Environmentalism: Activism in the United States and Great Britain

Rosemary Hancock, Routledge, 2017

Hancock bu kitapla ABD ve Birleşik Krallık'ta yaşayan Müslümanların çevrecilik anlayışını inceliyor. Müslümanların çevre aktivistleri olarak çevre meselelerindeki yaklaşımlarını sunan yazar İslami çevrecilik alanında çalışan Müslüman entelektüeller ve İslami çevre organizasyonlarının araştırılması gerektiğini düşüncesinden hareketle bu kitabı hazırlamış. 2012-2013 yıllarında ABD ve Birleşik Krallık'ta yer alan çevre kurumlarına bağlı aktivistler ve bağımsız aktivistlerle görüşmeler gerçekleştirmiş. Toplumsal hareket teorisinden hareketle görüşmeleri yapan Hancock bu kitapta Müslüman toplumların çevre ile kurduğu ilişkide grup kültürünü inceliyor. Müslümanların çevre krizlerine karşı öncü bir mücadelesi olduğunu kanıtlıyor. Müslümanların din ve çevre arasında kurduğu ilişkiyi duygular ve kimlik bağlantısı üzerinden yeniden sorgulamamızı sağlıyor.

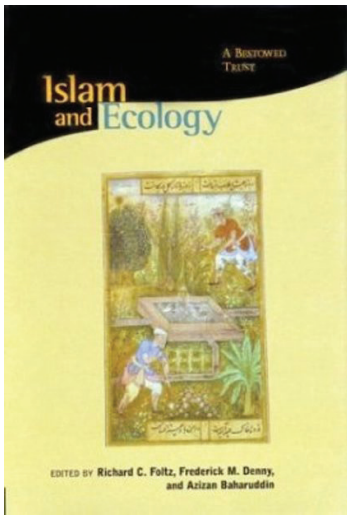

Islam And Ecology: A Bestowed Trust

Richard C. Foltz, Frederick M. Denny, Azizan Baharuddin,
Harvard Divinity School, 2003

İbrahim Özdemir ve Seyid Hüseyin Nasr olmak üzere birçok yazarın katkısıyla hazırlanmış bu kitapta Müslüman toplumların çevre krizlerine karşı duruş ve yaklaşımları inceleniyor. Kitabın ilk kısmında Tanrı, insan ve doğa ilişkisi arasındaki bağlardan bahsediliyor. İkinci kısımda İslam ve çevre ilişkisi bilimsel açıdan inceleniyor. Bu ilişkiden hareketle günümüze kadar uzanan İslam çevre hukuku, İslam ve ekoloji kavramları çerçevesinde çağdaş İslam dünyasının çevre krizlerine ilgisi anlatılıyor. Üçüncü kısımda modernizm eleştirisi ve Müslüman toplumların çevre meselesine yönelik endişeleri paylaşılıyor. Son iki kısımda günümüzde hâkim bir düşünce olan sürdürülebilir kalkınma perspektifi etik çerçeveden irdelenmekte ve İslami şehircilik perspekifinin imkanı tartışılırken "İslam bahçesi" metaforuyla İslami şehir teması yeniden dizayn ediliyor.

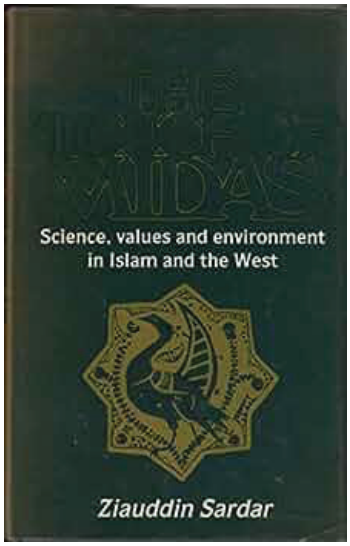

The Touch Of Midas: Science, Values and Environment in Islam and the West

Ziauddin Sardar, Manchester University Press, 1984

Ziyaüddin Serdar'ın editörlüğünde ortaya çıkan bu kitabın en temel meselesi İslam ve bilim arasındaki ilişkide bir çatışma olup olmadığıdır. Mistik bir anlayışı benimseyen Serdar efsanevi Frigya Kralı Midas'ın hikayesinden hareketle kitabın ana temasını oluşturmuştur. Serdar'a göre çağdaş bilim de Kral Midas'ın hikayesindeki gibi aç gözlülüğünün neticelerini yaşıyor. Modern bilim şu anda vaat ettiği yaşam biçiminden dolayı kriz hâlindedir. Bu nedenle bilimin ve insanlığın yaşadığı bu krizin irdelenmesine ihtiyaç vardır. Kitabın ilk iki böümünde bilim, çevre ve değer ilişkisi inceleniyor ve bu değerler Batı ve İslam bilimsel geleneği etrafında tartışılıyor. Son bölümde bu değerler karşılaştırılarak Batı ve İslam bilimsel geleneğinin sentezlenme imkanı sorgulanıyor.

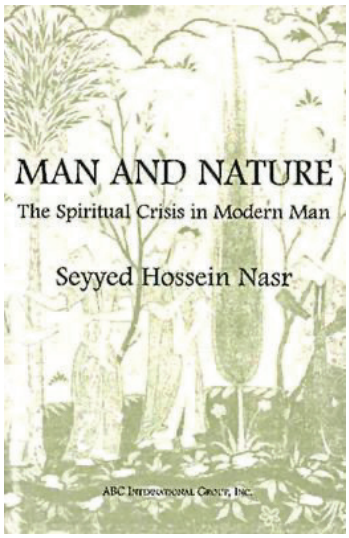

The Encounter of Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man

Seyyed Hossein Nasr, London: Allen and Unwin. 1968

Modern bilimin getirdiği sorunların farkında olan Nasr, öncelikle insan ve doğanın karşı karşıya kalma nedenlerinin sorgulanması kanaatindedir. Bu karşı karşıya kalma modern insanın krizlerini inşa etmiştir. Nüfus artışı, kaynakların tükenmesi olmak üzere başlıca çevre krizlerinin ortaya çıkmasının nedeni insanın "tabiatı boyunduruğu altına alabileceğine" inanmasıdır diyor. Bugün sadece Müslüman toplumlar değil aynı zamanda bu krizi Batı'da yaşıyor. Bunun nedenini insanın dünyasında "yapay bir çevre" inşa etmesine bağlıyor. Bu "yapay çevre" inşasında sadece iktisadi meseleler değil aynı zamanda doğa ile kurulan maneviyatın kayboluşu etkili olmuştur. "Çağdaş insan için tabiatın hiçbir kutsal tarafı kalmamıştır" diyen Nasr insanın varoluşunu tehdit eden ve onu alıkoyan bu durumlara karşı yeniden insan ve doğa arasındaki ilişkinin kurulması gerekliliğine inanıyor.

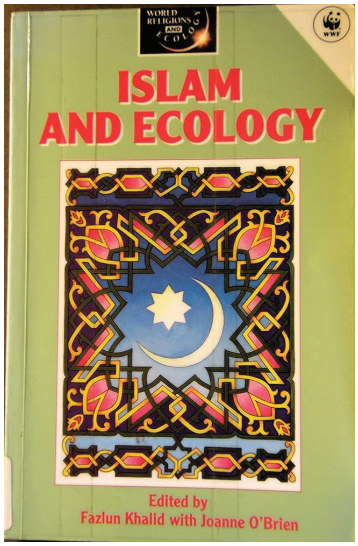

Islam and Ecology

Fazlun Khalid & Joanne O'Brien, Cassell, 1992

Khalid ve O'Brien bu kitapta İslami bir perspektifin ekolojik sorunlara bir çözüm sunabileceğini iddia ediyor. Kur'an ve hadislerden hareketle İslam ve çevre ilişkisini açıklıyor ve bilimsellik ve İslami prensipler arasında bir ilişki kurulmasını sağlıyorlar. Böylece İslam ve ekoloji arasında bütüncül yapı ortaya koyuyorlar. Kitabın ilk bölümünde insanlık-doğa arasındaki ilişki, İslam ve ekoloji, hava kirliliği gibi çevre problemleri temel bir şekilde ele alıyorlar. İkinci kısımda İslami etikten hareketle çevre normları ve Müslüman düşünürlerin çevresel ve doğal kaynakların kullanımına yönelik düşüncelerini inceliyorlar. Üçüncü kısımda Nasr'ın ve Serdar'ın da dile getirdiği gibi İslam ve bilim ilişkisini ve akıl merkezli bilimsel sistemi tartışmaya açıyorlar. Kitabın son kısımlarında İslam hukukunun çevreye yaklaşımını örnekler hâlinde sunuyorlar.

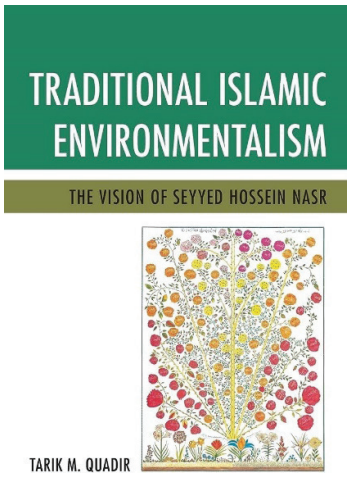

Traditional Islamic Environmentalism: The Vision of Seyyed Hossein Nasr

Tarik M. Quadir, University press of America, 2013

Birmingham Üniversitesinde hazırladığı tezden hareketle kitabını oluşturan Quadir, Seyid Hüseyin Nasr'ın çevre krizine yaklaşımını ele alıyor. Nasr'ın kattığı perspektifle insan-çevre ilişkisini yeniden gündemimize taşıyor. Bu perspektiften hareketle çevreye yönelik geleneksel İslami düşünce ve pratikleri değerlendiriyor. Bu kitapla yeniden insan-doğa-Tanrı arasındaki ilişkiyi merkeze alan yazar modern bilim ve teknoloji anlayışına eleştiri getiriyor. Modern teknoloji merkezli yaşam biçimine ve ana akım çevreciliğe karşı çıkmakta ve çevre sorunlarının çözülmesinde dinî değerlere ihtiyacı vurguluyor. Nasr'ın çevre krizlerine yaklaşımını İslami çevrecilerin anlayışıyla karşılaştırıyor ve Nasr'ın yaklaşımını daha geleneksel bulduğunu söylüyor. Yazara göre Nasr'ın çevre krizlerine karşı önerdiği çözümler idealist bulunabilir ancak Nasr'ın dikkate değer ve gerçekçi çözüm önerisi sunduğunu vurguluyor.

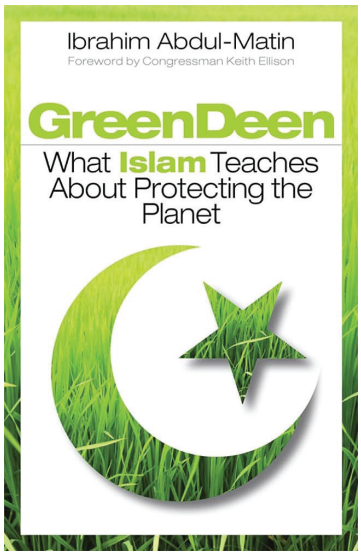

Green Deen: What Islam Teaches About Protecting The Planet

Ibrahim Abdul-Matin, Berrett-Koehler Publishers, 2010

ABD'li Müslüman çevre aktivisti Abdul-Matin babasının "Yeryüzü bizim mescidimizdir" sözünden ilham alarak "Yeşil din" kavramsallaştırmasını kazandırmıştır. Matin'e göre Müslüman'ın çevre ile kurduğu özel bir bağ vardır. Bu bağdan dolayı İslam sadece küresel bir din değil, aynı zamanda insana bir yol ve yaşam biçimi sunmaktadır. Kitabı yazma amacının Müslümanların geleneğinde çevreci olmanın ve gezegeni koruma bilincinin yattığını söylüyor. Atık, enerji, gıda ve su bölümlerinden oluşan bu kitapta, Kur'an kıssalarını ya da tefsir yorumlarını ele almaktan ziyade Müslümanların çevre ile ilişkili tecrübelerini anlatıyor. Üçüncü bölümde yeşil dini yaşatan öncüler, organizasyonları anlatıyor. Böylece yazar kişisel deneyimleri ön plana çıkartıyor. Dinî ritüellerden hareketle çevre merkezli bir hareket oluşmasını amaçlayan yazar günlük yaşamın pratiklerinin inanç merkezli oluşturmanın yolunu göstermiştir. İslam dinine "yeşil" perspektifin içkin olduğunu düşünüyor. Aşırı tüketimin insan bilincinde yarattığı olumsuz etkileri ve aşırı tüketim anlayışına karşılık İslam'ın ilkeleri doğrultusunda nasıl cevap verebileceğinin yanıtının İslam dininin prensiplerinde olduğuna inanıyor.

Kızıl İslamofobi: Doğu Türkistan'daki Çin Mezalimi

Abdürreşid Eminhaci

Uluslararası Doğu Türkistan STK'lar Birliği Genel Sekreteri

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg49

1949 yılında Doğu Asya'da kurulmuş bir ülke olan Çin, resmi adıyla Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan ve Tayvan dahil olmak üzere geniş bir coğrafyayı kapsar. Çin, komünizm, sosyalizm ve tek parti yönetimi temelinde işleyen bir siyasi sistemle faaliyet göstermektedir. Çin Komünist Partisinin özel bir meşruiyet ve güç sahibi olarak kendini gösterdiği Çin'de ateizm, komünizm, materyalizm ve Çin milliyetçiliğini teşvik ederken, Çin medeniyeti, dili ve kültürünü de yaymaya çalışmaktadır (ETHR, 2022).

Çin›in kontrolü altındaki bölgede yaklaşık 40-50 milyon Müslüman yaşamaktadır; bunlar arasında Çin sınırları içindeki Hui halkı ve işgal edilen Doğu Türkistan›daki Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve diğerleri yer almaktadır. Çin›in 1948›de Doğu Türkistan›ı işgal etmesinden bu yana, bölge büyük ve sistematik asimilasyon politikalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu politikalar kültür ve dil devrimleri, tutuklamalar, İslam ve kültürel mirasın yok edilmesi ve Çinlileştirme gibi uygulamaları içermektedir.

Sömürgeci stratejisi benimseyen Çin, Doğu Türkistan'da asimilasyon politikaları uygulamaktadır. Bu politikaların amacı, bölgenin yerli ve İslami değerlerini değiştirmek, asimilasyona karşı direnişi bastırmak, işgali meşrulaştırmaktır. Bütün bunların politik bir sebebi olarak Çin, Doğu Türkistan'ı stratejik önemi haiz bir bölge olarak kurgulayıp hem enerji rezervleri hem de 2013'ten beri izlenen Büyük Kuşak-Yol Girişimi'nin (Belt and Road Initiative) bir kapısı olarak görmektedir (ETHR, 2022).

Çin›in stratejik ve ideolojik dünya görüşüne göre Komünist partiye yönelik her türlü direniş Çin'in ulusal çıkarına (Chinese Dream), güvenliğine bir tehdit olarak algılanmaktadır. İslam'ın Doğu Türkistan›daki uzun tarihi göz önünde bulundurulduğunda bölgenin İslam, Doğu Türkistanlıların kültürel ve ulusal kimliğiyle derinlemesine bütünleşmiştir. Bir kimlik olarak Müslümanlık, Çin kolonizasyonuna, Çinlileştirilmeye ve komünizme karşı ideolojik ve etkili bir direniş kaynağı olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Çin'in İslam korkusu büyük oranda Çin'in büyük stratejisinin (grand strategy) başarıya ulaşması için Doğu Türkistan'ın kolonizasyonu ve kimlik asimilasyonuna dayanmaktadır. Bu korku, bölgede tüm Müslüman topluluklara karşı ulusal düzeyde İslamofobiye yol açmış ve Doğu Türkistan›daki İslamofobi düzeyi uluslararası normlara göre soykırım boyutuna ulaşmıştır.

Çin'in İslamofobik Politikaları

1975'ten sonra Çin, Doğu Türkistan'da İslami eğitimi ve İslam çalışmalarını engellemeye devam etmiştir. Camilerde Müslümanların ibadet edebilmesi için yaş ve cinsiyet sınırlamaları getirilmiş; İslam dini çocuklar 18 yaşına gelene kadar yasaklanmıştır. Bunların yanında Çin hükümeti ateizmi teşvik ederek İslami değerleri ve İslam tarihini karalama kampanyaları başlatmıştır. Örneğin ilkokulun ilk yılı çocuklar Tanrı başta olmak üzere tüm madde dışı varlıkları reddeden bir müfredatla eğitime başlarlar. Üçüncü sınıfta tüm öğrenciler, dinsiz olmayı taahhüt ederek kırmızı fular takarlar. Bu İslam karşıtı ortamda yetiştirilen öğrenciler zamanla belirli statülere gelerek İslamofobik karakterler kazandı. Dolayısıyla bu durum Doğu Türkistan'da İslamofobik elitleri, devlet yetkililerini, akademisyenler, polisler gibi her meslekten İslamofobiyi kanıksayan insanlar üretmiştir. İslam'ın marjinalleştirildiği bu ortamdan hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayanlar büyük ölçüde etkilendi; İslamofobik ön yargılar arttı ve hükümetten Müslümanlara yönelik İslamofobik politika talepleri de arttı (Uygur Araştırmaları Merkezi, 2023).

İslam, asimilasyona karşı güçlü bir direnç kaynağı olarak Çin›in Doğu Türkistan›daki sömürgeleştirme politikasına en büyük tehdidi oluşturuyordu. İslam›ı sömürgeleştirmeye daha uygun hale getirmek için Çin İslam metinlerini ve direnişle ilgili öğretileri değiştirdi. Çin, sömürgeleştirme dostu bir İslam yaratmayı amaçlıyordu. Batılıların terörle savaşı, Çin›e 11 Eylül›den sonra İslamofobik suçlarını örtmek için daha iyi bir bahane sağladı ve Çin terörle savaşa katıldı, ancak bu savaşı özellikle Müslümanlara karşı Doğu Türkistan›a yönlendirdi; terörle mücadele ve aşırılığa karşıtlaştırma terimlerini yeni İslamofobik politika ve söylemleri için kullanıyordu (Beydoun & Crenshaw, 2023).

2013 yılına kadarki altmış beş yıllık asimilasyon çabalarına rağmen, Doğu Türkistan halkı kimliklerini ve direnişlerini büyük ölçüde İslam sayesinde sürdürdü. Asimilasyona karşı bu direniş, Çin'in kolonizasyonuna ve büyük stratejisine ciddi bir tehdit oluşturdu. Bu nedenle Xi, asimilasyonun da ötesinde fiziksel işkence ve şiddetlere meşru zemin sağlaması adına İslam'ı terörizmin ana faktörü görüp Doğu Türkistan'da teröre karşı savaş ilan etti. (Luqiu & Yang, 2018). İslam, Çinlileştirmeye karşı direncin en etkili faktörü olarak ilk sıraya yerleştirildi ve Çin tarafından "İslam eşittir terör" şeklinde bir çerçeve oluşturuldu.

İslamofobik Soykırım

Tarih boyunca Doğu Türkistan, Çin'in yönetimi altında bir dizi katliam ve baskıya maruz kalmış, insan hakları ihlallerinin en sert versiyonlarıyla muamele görmüştür. Ancak önceki baskı ve zorlamaların aksine Çin'in şimdiki İslamofobik soykırımının boyutu dünyayı şok edecek mahiyette. Uygur Mahkemesine göre, soykırımı oluşturan hızlı asimilasyon süreci, 2017'den sonra başlayan ve 2014'e kadar uzanan hazırlıkları içermektedir. Bu soykırımın İslamofobi ile ilişkilendirilen yönleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Çin'in "teröre (!) karşı mücadelesi" toplama kampları kurmayı, geniş çaplı gözaltıları, camilerin tahrip edilmesini, dini metinlerin yakılmasını ve İslami sembollerin yasaklanmasını içeriyordu. Okullarda ateizm ve Konfüçyanist ideolojiler teşvik edilirken, slami uygulamalar kısıtlandı ve Müslüman ülkeler ve liderleri kötülendi. 2014 ile 2023 arasında 16.000›den fazla cami yıkıldı, İslami ibadet yasaklandı, imamlar, düşünürler ve hatta sivil Müslümanlar tutuklandı. Tüm insanlar beyin yıkama programlarıyla zorlanarak toplama kamplarına gönderildi ve İslami kimliklerini terk etmeye zorlandı. Tüm bu soykırımcı İslamofobik Çin politikaları, Doğu Türkistanlıları İslam'dan uzaklaştırmayı, kimliklerini ve motivasyonlarını değiştirmeyi hedefliyor. (ETHR, 2022).

İslamı Ehlileştirme Çabası: Çin'in İslamofobik İslam Öğretisi

Çin›in Doğu Türkistan›ı Müslümansızlaştırma amacı, bölgenin kültürel ve etnik kimliğinin İslamla derin bağlantısı nedeniyle zor bir hedef olarak görünmektedir. Çin›in çabalarına rağmen, İslam dirençli bir güç olarak kalmaktadır.

İç politikada Müslüman karşıtı politikalar benimseyen Çin, dış politikada Orta Asya ve Orta Doğu gibi Müslüman nüfuslu alanlara etkiyi genişletmeyi amaçlamaktadır ancak bu bölgelerle işbirliği için göstermelik de olsa İslam'la bir sorunu olmadığı görünümü vermelidir. Bu çerçevede 2014 yılında Çin, "Çin İslam'ı" projesini ortaya atarak Çin›de yetişmiş "imam"larla işbirliği halinde komünizm, kolonyalizm

İstanbul'da yaşayan Uygur Türkleri Çin'in Doğu Türkistan'daki zulmüne karşı protesto düzenledi.

Kaynak: AA

ve sinisizim karşıtı olmayan, Çin›in çıkarlarıyla uyumlu bir İslam versiyonu oluşturmayı hedefliyor. Komünizm yanlısı, geleneksel İslami değerleri ve öğretileri reddeden İslamofobik karakterli bir İslam kurgusu karşımıza çıkıyor (Ramachandran, 2023).

Müslüman Dayanışmasının Başarısızlığı

Çin›in soykırımı, küresel boyutta siyasetçiler, akademisyenler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası ve ulusal insan hakları kuruluşları gibi çeşitli çevrelerin dikkatini çekmiştir. 2017›den bu yana, sayısız Müslüman aktivist ve girişim, farkındalık oluşturmak, soykırımı kınamak ve Doğu Türkistan›la dayanışmak amacıyla hareket etmiştir. Bu inisiyatifler, Doğu Türkistan diasporası ve temsilci kuruluşlarının çağrılarına yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye, Kuveyt, Katar ve Malezya gibi Müslüman çoğunluklu ülkeler bu konuyu sesli bir şekilde desteklemiştir. Batı›da ise devam eden soykırıma karşı faaliyetler de ivme kazanmıştır. Örneğin, Birleşik Krallık›ın "Stand 4 Uyghurs" Koalisyonu, yüzlerce Müslüman kurum ve kuruluşu uluslararası bir protestoda birleştirmiş; Amerika merkezli Müslüman öğrenciler girişimi olan "Free Uyghur Now" ise aktif bir şekilde Doğu Türkistan›a destek sağlamıştır. Yalnızca aktivizm değil akademik olarak da Uygur Soykırımı ele alınmış ve Çin İslamofobisi konusunu Türkçe, Arapça ve İngilizce araştırmalarla incelemiştir. Özellikle Profesör Khaled Beydoun'un *The New Crusades – Islamophobia and the Global War on Muslims* adlı kitabı, Çin İslamofobisini inceleyen önemli bir eserdir.

Ancak Müslümanların gösterdikleri bu dayanışmanın etkisinin sınırlı kaldığını belirtmemiz gerek. Çin, stratejik olarak Müslüman heyetlerini Doğu Türkistan'a davet ederek suçlarını hafifletmeyi ve soykırım sonrası durumu normalleştirmeyi amaçlamaktadır; ancak bu Müslüman heyetler, politik sonuçlardan kaçınmak için Çin soykırımını güçlü bir şekilde dile getirememektedir. Çin'in yüksek sesli Müslümanlardan korktuğu gerçeğinden hareketle, Müslümanların seslerini duyurmaları Çin'in soykırımına karşı önemli bir hamle olacaktır (CNN, 2019).

Doğu Türkistan'a yönelik sosyal, siyasi ve mali destek olmasına rağmen, bu destek beklenen etkiyi oluşturamamıştır. Ayrıca, Müslümanların sorunlarına çözüm sunma görevi olan İslam İşbirliği Teşkilatı

Kaynak: Muhammed Enes Yıldırım/AA

(İİT), eski Genel Sekreter Ekmeleddin İhsanoğlu'nun önceki çabalarına rağmen Doğu Türkistan soykırımı konusunda bir sessizlik içindedir. Türkiye, İİT içinde birlikte hareket etme çağrısını sürdürse de üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar teşkilatın sorumluluklarını yerine getirmelerini engellemiştir (Uygur Araştırmaları Merkezi, 2023).

Sonuç: Harekete Geçilmesi Gerekiyor

Uygurlara yönelik devam eden soykırım, Çin'in bölgedeki İslamofobik-komünist ideolojisi etrafında gerçekleştirilen hızlı asimilasyon politikalarının bir sonucudur. Bu politika, Çin'in Büyük Stratejisi'nin başarılı olması noktasında herhangi bir fiziksel tehdidi ortadan kaldırmayı, ideolojik direnci zayıflatmayı ve soykırım sonrası normalleştirilmiş bir ortam yaratmayı hedeflemektedir. İslam, otokrasiyi, asimilasyonu ve haksızlığı reddetme özelliğiyle, Çin'in hedeflerine bir tehdit oluşturmaktadır. Doğu Türkistan'daki devam eden soykırım, Çin'in genişleme amaçlarının bir yüzüdür ve uluslararası barış ve adalet için küresel bir tehdit oluşturmaktadır.

Bu tehdide karşı Doğu Türkistan'daki insanların haklarını korumak için hem iç politikada hem de uluslararası arenada çeşitli adımlar atılmalıdır:

1. **Soykırımın Tanınması:** Müslüman ülkeler, devam eden soykırımın gerçekliğini ve İslamofobik doğasını kabul etmelidir. Uygur soykırımının tanınması, parlamentolarda desteklenmeli, siyasi elitler ve STK'lar soykırım karşıtı çabaları ve bu ülkeler içinde ve dışında yürütülen savunuculuk faaliyetlerini yürütmelidir.
2. **İkili Diplomatik İlişkiler:** Müslüman ülkeler, Çin'in enerji ithalatı ve yatırımlarında önemli bir rol oynamaktadır. Müslüman ülkelerin Çin'e karşı bir araya gelmeleri, Çin'in eylemlerini etkileyebilir ve devam eden soykırımı durdurmaya yönelik önemli bir adım olabilir.
3. **Uluslararası Yükümlülük:** Müslüman ülkeler, anayasaları ve değerleri gereği, diğer Müslümanları koruma yükümlülüğünü yerine getirmelidir. İİT ve BM gibi uluslararası kuruluşların varlığı, soykırıma karşı eylem planı oluşturmak ve harekete geçmek için önemli iki ulusötesi kurum olarak karşımızda durmaktadır.

4. **Bireysel ve Toplumsal Çabalar**: Sivil toplum kuruluşları, parlamento üyeleri ve Müslüman bireyler, küresel dayanışmaya önemli katkılarda bulunabilirler. Kamuoyu farkındalığı hükümetleri yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlaması açısından önemli bir itici güçtür.

Doğu Türkistan soykırımının çok yönlü doğasını anlamak hem İslamofobik yönünü hem de siyasi motivasyonlarını ele alan etkili stratejiler geliştirmek için önemlidir.

Kaynakça

Beydoun, K. A., & Crenshaw, K. (2023). *The new crusades: Islamophobia and the global war on Muslims.* USA: University of California Press.

OHCHR. (2022). *OHCHR Assessment of Human Rights Concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China.* Erişim Adresi: https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ohchr-assessment-human-rights-concerns-xinjiang-uyghur-autonomous-region

ETHR. (2022). *Doğu Türkistan Soykırımı Raporu*, Erişim Adresi: https://www.ethrw.org/

Luqiu, L. R., & Yang, F. (2018). Islamophobia in China: news coverage, stereotypes, and Chinese Muslims' perceptions of themselves and Islam. *Asian Journal of Communication*, *28*(6), 598-619.

Tynen, S. (2022). Islamophobia, terrorism and the Uyghurs: When minorities in China find themselves on the wrong side of the counterterrorism discourse. *Geopolitics, 27*(1), 360-365.

Center for Uyghur Studies, (2023). Islamophobıa in China and Attitudes of Muslim Countries. Report by Center for Uyghur Studies. Erişim Adresi: www.uyghurstudy.org

Miao, Y. (2020). Sinicisation vs. Arabisation: Online narratives of islamophobia in China. *Journal of Contemporary China, 29*(125), 748-762.

Ramachandran, V. (2023). Secularism with Chinese Characteristics: Xi Jinping's Sinicization of Islam in Xinjiang.*Tamkang Journal of International Affairs,26*(3), 1-71.

Qiblawi, T. (2019). Muslim nations are defending China as it cracks down on Muslims, shattering any myths of Islamic solidarity Erişim Adresi: https://edition.cnn.com/2019/07/17/asia/uyghurs-muslim-countries-china-intl/index.html

Kalkınmanın Evrensel Zorunluluğu Üzerine Düşünceler

Ceyda Bostancı

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

http://dx.doi.org/10.26414/pmdg47

Bugün yaşadığımız çevre krizlerinde "sürdürülebilir kalkınma" yaklaşımı bir çözüm olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşımın yeterliliği konusundaki tartışmalar kısıtlı bir çerçevede yürütülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma normu evrensel bir kabule dönüşmüş durumda. Peki, bu "evrensel kabul" hangimizi özgürleştirdi? Bu soruyu cevaplarken şu soruları öncelikle cevaplamamız gereklidir. Neden kalkınmak zorundayız? Kim için kalkınmak zorundayız? Bu iki soruyla özgürlük ve kalkınma ilişkisi kurulmuştur. Bu iki soru cevaplandığında kalkınma perspektifinin gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere uyguladığı bir tahakküm biçimine dönüştüğü anlaşılacaktır. Bu sebeple kalkınma normlarının da bir tahakküm olarak tartışılmasına ihtiyaç vardır. Bu kalkınma normlarının getirdiği yükümlülükler çevresel kırılganlıkları azaltmamaktadır.

1960'lı yılların sonlarında çevre krizlerinin ortaya çıkmasında büyüme odaklı kalkınma anlayışının etkili olduğu, bu sebeple çevre ve kalkınma ilişkisinin tartışılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Başarmak ve Görmez, 2019, s. 2301). Büyüme odaklı kalkınma anlayışının getirdiği refah anlayışı eleştirilmiştir. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan "Büyümenin Sınırları" raporunda ilk kez Adam Smith'ten beri büyümenin durdurulması gerekliliği vurgulamıştır (Torgerson, 1995, s. 8). 1987 yılında Brutland Komisyonu'nun yayımladığı "Ortak Geleceğimiz" raporunda "sürdürülebilir kalkınma" kavramına yer verilmiştir. Bu rapora göre "Bugün yaşayanların ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmıştır (UN, 1987, s. 54) Böylece kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde yürütülebileceği perspektifiyle çevre krizlerinin ve az gelişmişliğin aşılabileceği düşünülmüştür. Bununla birlikte gelecek nesillerin de dikkate alınmasıyla sorumluluk çerçevesi genişletilmiştir. 1992 Rio Zirvesi'yle tartışılan Gündem 21 kararları 2002 yılında düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde yeniden gündeme gelmiş ve bugün ki sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin oluşmasını sağlamıştır.

Kalkınma modelleri ve bu modellerin şekillendiği paradigmalar yeni değildir. Bu analizle kalkınma modellerinin getirdiği bir tahakküm biçimleri ve adalet perspektifi vardır. Müslüman toplumların her ne kadar sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ciddi bir talebi olsa da uluslararası sistemin sunduğu bu ekonomik düzenle bu hedefleri gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bugün Müslüman toplumların da

> **Müslüman toplumların da benimsediği bir evrensel kabul olan sürdürülebilir kalkınma perspektifinin Müslüman toplumlara sunduğu imkânlar ve özgürlükler açısından değerlendirilmesi gereklidir.**

benimsediği bir evrensel kabul olan sürdürülebilir kalkınma perspektifinin Müslüman toplumlara sunduğu imkânlar ve özgürlükler açısından değerlendirilmesi gereklidir. Bu kabul "erişim" fikriyle güçlenmiştir. Bu erişim fikrinin sürdürülebilir kalkınma endeksinde nasıl yansıtıldığı incelenecektir. Bu değerlendirme ölçütleri Müslüman toplumların yaşadığı kalkınma sorunlarını anlamak için yeterli değildir. Bu sebeple özgürlük ve kalkınma arasındaki ilişki anlaşılmalıdır.

Kalkınma ve Özgürlük

Amartya Sen kalkınma meselesini "özgürlük" kavramından hareketle yeniden değerlendirmiş ve bugünkü kalkınma anlayışımıza hizmet eden insan merkezli bir kalkınma anlayışının oluşmasını sağlamıştır. Sen'e göre (2004, s. 400) "kalkınma, özgürlüğün imkânlarıyla bir büyük buluşmadır." Dolayısıyla özgürlüklere imkân vermeyen bir kalkınmanın "kalkınma" olduğu söylenemez. Sen için (2004, s. 14) özgürlüklerin genişletilmesi kalkınmanın bir fonksiyonudur. Özgürlüklerin genişletilmesi perspektifiyle sadece siyasal, ekonomik ya da sosyal özgürlüklerin artmasını değil, aynı zamanda bu özgürlüklere dünyanın birçok yerinde yaşayanların özgürlük imkânına erişmesini kastetmektedir. Bu bağlamda özgürlüklerin erişilebilirliği üzerine kalkınma etiğini inşa etmiştir.

Sen, özgürlük perspektifini "yapabilirlik" ve "kapasite" ilişkisi üzerinden tanımlamaktadır. Buna göre özgürlük insanın arzularına, gelirine, harcama, tüketim, temel ihtiyaçların karşılanması ölçütlerinden ziyade insanların kapasitelerine göre yapabileceklerine ve olacaklarına göre hareket edebilmesidir (Uğur, 2017, s. 95). Dolayısıyla belirli bir grubun ekonomik sistemde öncü rol oynamasını eleştirmektedir.

Ekonomik sistemin getirdiği kısıtlılıkların özgürlüklere erişilmesini engellediğini fark eden Sen refah ekonomisine eleştiri getirmiştir. Refah ekonomisinin anlayışında birçok özgürlükten yoksun yaşayan insanların kattıkları değer azalmakta ya da hiç dâhil edilmemektedir (İnsel, 2000, s. 15). Sen "gelir düzeyleri, yaşama özgürlüğü ya da önlenebilir hastalıklardan kurtulma yeteneği ya da gelir getiren bir iş bulma ya da barışçıl ve suçtan arınmış topluluklarda yaşama fırsatı gibi" gelir dışı değişkenlerin bir değer olarak ekonomik sisteme dâhil edilmesini savunmaktadır (2004, s. 392-393).

Sen'e göre refah tek bir amaç değildir ve eylem kapasitesinden bağımsız düşünülemez (İnsel, 2000, s. 16). İnsanın eylemi gerçekleştirmesi onun yaşadığı şartlardan bağımsız düşünülemez. Eğer geçim kaynağı kısıtlı bir bölgede yaşıyorsa ve tek geçim kaynağı o bölgedeki ağaçları kesip yakacak olarak satmaksa o kişiye neden ağaçları kesiyorsun diye sormak ya da ceza yazmak adil olur mu? Dolayısıyla insanın çevre ile kurduğu ekonomik ilişkiyi ona sunulan fırsatlardan bağımsız düşünülemez.

Sen'e göre özgürlük etiğinde seçme ve özgürlük normları esastır ve kişinin bir şeyi seçmesi ve bu seçimini uygulayabilmesiyle özgürlüğünü gerçekleştirmektedir (İnsel, 2000, s. 16). Bu seçimi gerçekleştirirken yaşadığı engeller ve fırsatlarla kapasitesi belirlenmektedir. Bu kapasite kişinin yaşadığı toplumun ekonomik ve sosyal şartlarıyla birlikte oluşmaktadır. Bu sebeple bireysel özgürlük toplumun taahhütlerinden biri hâline gelmelidir (Sen, 2004, s. 14).

Sen'e göre adil ve güvenli bir yaşam için birey iktisadi özgürlüklere sahip olmalıdır. İktisadi özgürlüklerin ihlalinde temel ihtiyaçlara ulaşılamamanın yanı sıra birçok sosyal özgürlükten mahrum kalmaktadır (Sen, 2004, s. 23). Dolayısıyla iktisadi özgürlükler sosyal özgürlüklerle birlikte düşünülmeli ve öncelik hâline getirilmelidir. İktisadi özgürlüklere eriştiğinde temel ihtiyaçlarına ve sosyal özgürlüklere erişebilmenin imkanlarına kavuşmaktadır.

Şekil 1. Yetersiz beslenme oranları (2020)

Kaynak: SDG Index

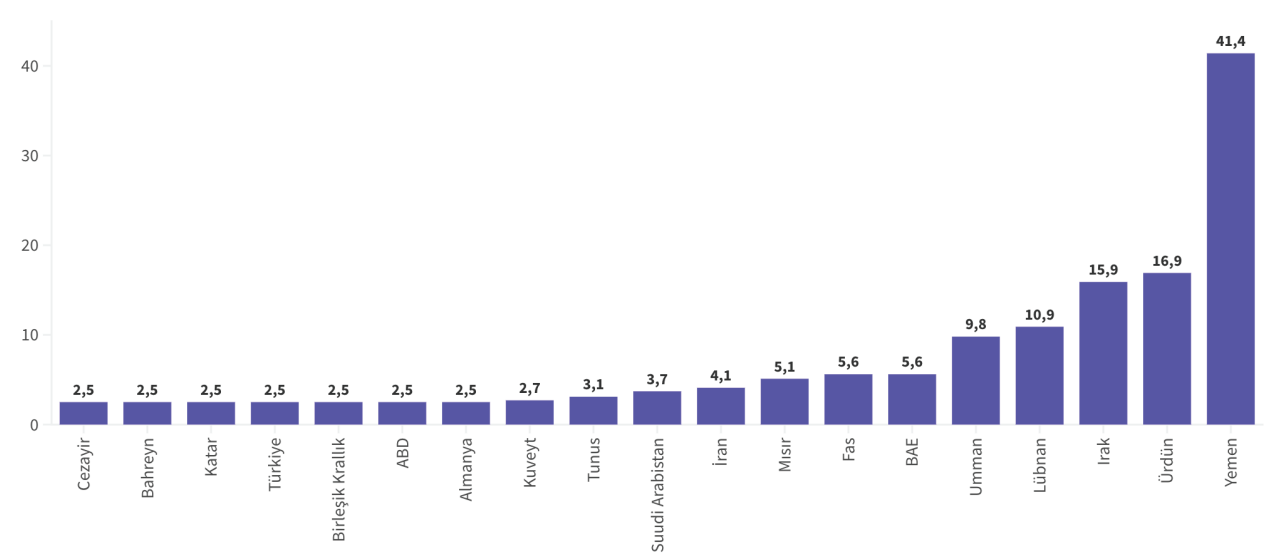

Sürdürülebilir Kalkınma Kimin Özgürlüklerini Genişletti?

Günümüzde ideal kalkınma fikri "sürdürülebilir kalkınma"dır. Sürdürülebilir kalkınma normuyla 17 hedef belirlenmiştir. Yoksulluğa son, temiz su ve sanitasyon, iklim eylemi olmak üzere erişim, adalet, barış, güçlü kurumlar, işbirliği olmak üzere birçok yeni değer tanımlanmış ve bu değerler küresel bağlamda gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle yoksulluk, çevre krizleri, çatışma gibi başka güvensizliklerden dolayı uluslararası toplum "erişim" normunu daha fazla tartışmaya açmıştır. Bu erişim meselesinin çözülebilmesi toplumların kalkınmayı gerçekleştirmesiyle mümkün kılınmıştır.

Kalkınma kavramı her dönemde farklı paradigmalarla dile getirilse de her zaman bu paradigmalar öncelikle "az gelişmişlik" çerçevesiyle tanımlanmıştır (Başarmak ve Görmez, 2019, s. 2305). Sürdürülebilir kalkınma endeksinde en yüksek puanları alan ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler orta ve alt sıralarda yer almaktadır. Bu endeks ilk bakışta incelendiğinde sürdürülebilir kalkınmayı en iyi yönetebilenlerden en iyi yönetemeyenlere doğru bir akış anlaşılmaktadır. Bu 17 ilkeyi temel alındığında bu ülkelerin temel ihtiyaçlarına ne kadar ulaşabildiği ya da nasıl ulaşabildiği hakkında yeterli veri bulunmamaktadır. Örneğin sürdürülebilir kalkınma endeksinin belirlediği yetersiz beslenme ölçütleri ele alındığında Yemen'in %41 oranında yetersiz beslenmeye sahip olarak en fazla kırılgan ülkelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Yemen'in ardından yetersiz beslenmede sıkıntılar yaşayan diğer ülkeler ise Irak ve Ürdün'dür.

Türkiye, Birleşik Krallık, Almanya, Cezayir, Bahreyn olmak üzere bu ülkelerin yetersiz beslendikleri eşit olarak değerlendirilmiştir. Ülke profilleri daha detaylı incelendiğinde zorluk seviyelerine göre bir sınıflandırılma yapılmıştır. Almanya ve Cezayir yetersiz beslenmede endeksinde aynı yüzdeliğe sahip olmalarına rağmen, "sıfır açlık" ilkesinde Almanya önemli zorluklar yaşamakta ve Cezayir ise başlıca zorluklarla mücadele etmektedir (SDG Index, t.y.). Endekste diğer bakılan ölçütler beş yaş altındaki çocuklarda bodurluk, zayıflık ve obezite yaygınlığıdır. Bu ölçütler "sıfır açlık" hedefinin gerçekleşmesi için yeterli sayılmaktadır. Bu noktada gıdaya erişim koşulları ve bu gıdaya erişirken kapasitesini ne kadar kullandığı ölçütlere dâhil edilmelidir. Bununla birlikte hangi gıdalara erişebildiği ve kişinin günlük alabildiği gıda miktarı gibi veriler eklenmelidir.

Diğer taraftan bu ülkelerin gıdaya erişme süreci aynı yollarla gerçekleşmemektedir. Son dönemde yaşanan COVID-19 ve Rusya-Ukrayna krizi ile derinleşen gıda krizleri de bu durumu göstermektedir. *Müslüman Dünyanın Gündemi* adlı raporda yaşanan bu gıda krizinin önemine dikkat çekilmiştir. Ukrayna krizinden en çok etkilenenlerin Kuzey Afrika ve üçüncü dünya ülkeleri olduğu vurgulanmıştır (Demirci, 2023, s. 95).

Herhangi bir kriz ortaya çıktığında bu ülkeler en fazla zararı yaşamaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma raporunda bu ülkelerin ekonomik alanının güçlendirilmesi

tavsiye edilmiş ve önerilerde bulunulmuştur (Boğaziçi Üniversitesi, t.y.). Ancak bu faydacı etik üzerinde temellenen bu ekonomik sistemin normlarıyla Müslüman toplumların sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmesi mümkün görünmemekte ve bu uluslararası toplumun sadece bir vaadi olarak kalmaktadır. Böylece Müslüman toplumların ulaşabilecekleri özgürlükler sınırlı kalmaktadır.

Bu prensiplerin uygulanmamasının en önemli nedeni faydacı etik merkezli sürdürülebilir kalkınma anlayışıdır. Piyasa ekonomisinin dayandığı sürekli büyüme, tüketim, maksimum kâr ve rekabet normlarında bir değişiklik yapılamadığından sürdürülebilir kalkınmanın geleneksel kalkınma yaklaşımından farklı bir perspektif sunduğu söylenemez (Başarmak ve Görmez, 2019, s. 2318). Bu sebeple Müslüman toplumlar kendi ihtiyaçları üzerinde temellenen ve var olan kapasitelerini kullanabilecekleri kalkınma normları inşa etmelidir.

Bu prensiplerin uygulanmamasında en önemli nedeni faydacı etikte temellenen ekonomik sistemdir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı piyasa ekonomisinin dayandığı sürekli büyüme, tüketim, maksimum kâr ve rekabet normlarında bir değişiklik yapılamadığından geleneksel kalkınma yaklaşımından farklı bir perspektif sunduğu söylenemez (Başarmak ve Görmez, 2019, s. 2318).

Sonuç

Müslüman toplumları gelişmiş, gelişmekte olan, az gelişmiş ya da yoksulluk ve eşitsizlik problemleri yaşayan olarak tasavvur etmemiz kalkınma ve özgürlük arasında kurduğumuz ilişkiden kaynaklıdır. Bugün tartışılması gereken Sen'in kazandırdığı kalkınma-özgürlük perspektifidir. Bunu tartıştığımızda asıl ihtiyacın "kalkınma" değil "yeni bir ekonomik perspektif" olduğu görülebilir. Böylece Müslüman toplumların "kalkınmak zorundayız" yaklaşımı dönüşecektir. Bu sebeple Müslüman toplumların öncelikli ihtiyacı bir kalkınma etiği oluşturmaktır.

Kalkınma ve özgürlük arasında ilişki kuran Amartya Sen faydacı etik temelinde şekillenen ekonomik sisteme eleştiriler getirmiştir. Bugünkü ekonomik sistem hâlâ faydacı etik temelinde yürütülmektedir ve bu etik anlayış Sen'in kapasite kavramıyla yeniden dönüşmüştür. Bugün yaşadığımız ekonomik sistemde yoksulluk ve iklim değişikliği başta olmak üzere birçok küresel mesele konuşulsa da etik çerçeve değişmemiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın ilkelerine baktığımızda toplumları kapsayıcı bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Ancak Sen'in getirdiği özgürlük anlayışıyla ekonomik sistem yeni dönüşümler kazansa da çevresel kırılganlık artmakta ve hâlâ birçok toplum temel ihtiyaçlara ulaşamadığından sürdürülebilir kalkınma perspektifi sorgulanmalıdır. Bu perspektifin getirdiği çözüm imkanlarının toplumlara ne derece hitap ettiği sorgulanmalıdır. Evrensel kabuller toplumların sosyal ve ekonomik koşullarını da dar bir çerçeveye indirgemekte ve kapasiteleri gelişmiş ülkeler tarafından belirlenen değişkenlerle ölçülmektedir.

Sen'in de önerdiği gibi gelir dışı değişkenler ekonomik sisteme dâhil edilmeli ve iktisadi özgürlükler yaratılmalıdır. Bu noktadan hareketle Filistin, Yemen, Suriye gibi çatışma bölgelerinde yaşayanların gıdaya ya da suya erişme süreci ve harcadığı kapasite göz önüne alınarak uluslararası ekonomik sistem dönüşmelidir.

Kaynakça

Başarmak, H. I. B. ve Görmez, K. (2019). Sürdürülebilir kalkınma vs. ekolojik düşünce. *OPUS International Journal of Society Researches*, *10*(17), 2299-2323.

Boğaziçi Üniversitesi (t.y.). *Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2021*. http://unsdsn.boun.edu.tr/sdr2021/

Demirci, H. (2023). *Müslüman Dünyanın Gündemi: 2022 Genel Görünümü*. *İLKE* İlim Kültür Eğitim Vakfı. Erişim adresi: https://ilke.org.tr/musluman-dunyanin-gundemi-2022-genel-gorunumu

İnsel, A. (2000). Özgürlük etiği karşısında iktisat kuramı: Amartya Sen'in etik iktisat önerisi. *Toplum ve Bilim*, *86*, 7-21.

SDG Index (t.y.). SDG Dizini ve Gösterge Tabloları Bölüm 2. https://dashboards.sdgindex.org/chapters/part-2-the-sdg-index-and-dashboards#figure-2-17-2023-sdg-dashboards-for-oecd-countries-levels-and-trends

Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Torgerson, D. (1995). The uncertain quest for sustainability: public discourse and the politics of environmentalism. *Greening environmental policy: The politics of a sustainable future*, 3-20.

Uğur, M. S. (2017). Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı ve İnsan Merkezli Bir Kalkınma Anlayışı. *Sosyoekonomi*, *25*(1).

United Nations (UN) (1987, 4 Ağustos). Report of the World Commission on Environment and Development "Our Common Future" A/42/427.

platform.ilke.org.tr platform@ilke.org.tr @platform_ilke

Platform Dergisi, Müslüman toplumların fikrî, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gündemine dair güncel ve özgün perspektifler sunmak amacıyla İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı TODAM bünyesinde yayımlanmaktadır.

Platform, Müslüman toplumlarda bulunan aktif ve etkili düşünce kuruluşları, düşünce kuruluşlarını, araştırma merkezlerini ve enstitüleri, üniversiteleri, siyasi, dinî ve toplumsal hareketleri hareketleri odağına alarak Müslüman dünyanın gündeminin takip ve tahlil edildiği bir platform olmayı hedefliyor. Müslüman dünyanın küresel meselelere sunduğu katkılar ve süregelen fikrî birikim Platform üzerinden Türkiye'ye ve dünyaya sunuluyor.

platform.ilke.org.tr platform@ilke.org.tr @platform_ilke

İLKE ilim kültür eğitim vakfı | todam TOPLUMSAL DÜŞÜNCE VE ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sk. No: 13 Üsküdar/ İstanbul
Telefon:: +90 216 532 63 70 E-posta: todam@ilke.org.tr Web: ilke.org.tr/todam